

**ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΓΡΟΔΙΑΤΡΟΦΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

ECONOMIC CRISIS AND AGRO-FOOD SECTOR

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ:

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΜΠΟΥΡΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΜΠΕΛΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΚΕΣΙΔΗΣ ΣΑΜΨΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2015

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την επίδραση της οικονομικής κρίσης στο γεωργικό τομέα δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Ο συγκεκριμένος κλάδος αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους στους οποίους πρέπει να εστιάσει την προσοχή της η Ελλάδα στην προσπάθεια εξόδου από την κρίση και μετάβασης στη φάση της ανάπτυξης. Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα η οποία είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους με κλίμα το οποίο ευνοεί την καλλιέργεια διάφορων τύπων προϊόντων. Ο συγκεκριμένος κλάδος αποτελεί τον κεντρικό πυλώνα ανάπτυξης της χώρας καθώς ανέκαθεν ήταν μία χώρα με έντονη γεωργική δραστηριότητα. Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα η οποία θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί την αυτάρκεια των προϊόντων που παράγει και να εστιάσει την προσοχή της στην εξαγωγή αυτών. Μία τέτοια ενέργεια θα ενίσχυε την οικονομική της κατάσταση ενώ ταυτόχρονα θα τόνωνε την απασχόληση του εργατικού δυναμικού της και θα αυξανόταν η ανταγωνιστικότητά της.

Στα πλαίσια της συγκεκριμένης έρευνας θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε την επικρατούσα κατάσταση στην Ελλάδα καθώς επίσης και τις βασικές αιτίες που μας οδήγησαν στο σκοτεινό τέλμα της οικονομικής κρίσης. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε κάποιες πτυχές της ελληνικής επιχειρηματικότητας ενώ θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον του αναγνώστη στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Θα ενισχύσουμε τις γνώσεις του αναγνώστη με επιπλέον πληροφορίες οι οποίες αφορούν τη λειτουργία του κλάδου και τη διάρθρωσή του. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε την ύπαρξη σχέσης μεταξύ του Αγροδιατροφικού Κλάδου και της πρόσφατης Οικονομικής Κρίσης. Μέσα από μελέτες και έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί θα προσπαθήσουμε να δούμε την εξάρτησή τους και το εάν υπάρχουν προοπτικές βοήθειας στην έξοδο από την κρίση με την επένδυση σε αυτόν τον τομέα της επιχειρηματικότητας. Κλείνοντας την ανάλυσή μας θα εντοπίσουμε πιθανά σημεία τα οποία θα μπορούσαν να μελετηθούν περαιτέρω ενώ θα παρουσιάσουμε τη συμβολή του κλάδου στην οικονομική κρίση.

Abstract

In the present study we try to manage the effect of financial crisis on agricultural sector, emphasizing on Agri-food Sector of the economy. The latter constitutes one of the most important branches, on which our country focused attempting to exit from the bad economic situation and find itself on growth path. Greece refers to a country which is rich in natural resources whereas its climate graces the cultivation of various products. The sector under investigation consists the main pillar of the country's development as Greece has always been a country with a strong agricultural activity. It would be good for our motherland to exploit the self-sufficiency of its domestic production and concentrate on exporting them. Such an action could strengthen Greece's financial position while it will stimulate its employment rate and increase its competitiveness.

Moreover, as a part of this survey we will attempt to present the situation of Greece in the present crash as well as we will focus on the bases that led us into the dark morass of economic crisis. Continuing our representation we will introduce some aspects about Greek entrepreneurship while we will insist on Agri-food industry. In addition to this we will provide addition information in relation to the functional forms that lead this sector and its structure. Through studies carried out, we will present the linkage between the Agri-food sector and the recent economic crisis whereas we will try to find the dependence between them. Then we thought that it would be for reader's benefit to comb if there are prospects with whom Greece will end the crisis. In conclusion, we will identify possible points which could need further study whereas the contribution of Agri-food industry will be presented.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	3
Abstract.....	4
Πίνακας περιεχομένων	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	7
Εισαγωγή	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	12
Εισαγωγή στην Οικονομική Κρίση.....	12
1. Εισαγωγή	12
2. Ιστορική Αναδρομή στην Ελληνική Οικονομική Κρίση του 1970	13
3. Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση του 2008	16
4. Τα Αίτια και οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης.....	19
5. Η περίπτωση της Ελλάδας	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	36
Παρουσίαση Αγροδιατροφικού Κλάδου	36
1. Εισαγωγή	36
2. Ο Πρωτογενής και ο Δευτερογενής Τομέας Παραγωγής	37
3. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος.....	41
4. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στην Ελλάδα	46
5. Τα Διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά του Αγροδιατροφικού Κλάδου	49
6. Η Ανταγωνιστικότητα του Αγροδιατροφικού Κλάδου.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	61
Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος και η Οικονομική Κρίση	61
1. Εισαγωγή	61
2. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον Αγροδιατροφικό Κλάδο ..	62
3. Ο ρόλος του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην παρούσα κρίση.....	68

4. Η περίπτωση της Ελλάδας και οι δυνατότητές της.....	72
5. Συμπεράσματα και δυσκολίες για την Ελλάδα.....	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	80
Προτάσεις για επιπλέον έρευνα	80
1. Εισαγωγή	80
2. Η συμβολή του κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη	81
3. Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	83
4. Πρωτογενής έρευνα αναφορικά με την κατάσταση του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην Ελλάδα ανάλυση και συμπεράσματα	86
Λίστα πινάκων	89
Βιβλιογραφία	90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Εισαγωγή

Ο αγροτικός τομέας μίας χώρας απαρτίζεται από μία σειρά κλάδων οι οποίοι αναφορικά είναι οι παρακάτω:

- ο κλάδος της φυτικής παραγωγής,
- ο κλάδος της κτηνοτροφίας,
- ο κλάδος της αλιείας,
- ο κλάδος της δασοκομίας.

Ο βασικό στόχος αυτών των κλάδων είναι είτε η παραγωγή πρώτων υλών, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν στην παραγωγή τελικών προϊόντων, είτε η παραγωγή τροφίμων. Όποιος και αν είναι ο λόγος για τον οποίο χρησιμοποιούνται οι δραστηριότητες των προαναφερθέντων κλάδων, ως τελικός αποδέκτης παραμένει η διατροφική αλυσίδα των καταναλωτών.

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, περιλαμβάνει ένα εύρος δραστηριοτήτων οι οποίες δεν περιορίζονται αποκλειστικά στην παραγωγή τροφίμων και πρώτων υλών. Συμβάλλει στην προστασία της υπαίθρου και κατ' επέκταση του περιβάλλοντος, στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της κοινωνίας και στην οικονομική ανάπτυξη και ενίσχυση μίας οικονομίας. Ως εκ τούτου, στη διαδικασία εκπόνησης της συγκεκριμένης εργασίας θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε το ρόλο του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην παρούσα ευμετάβλητη οικονομική συγκυρία.

Ο αγροτικός τομέας, συντέλεσε σημαντικά στην ανάπτυξη της Ελλάδας αλλά και στην τόνωση της οικονομίας της πριν ενταχθεί η χώρα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.)¹. Μέσω της γεωργίας η Ελλάδα κατάφερε να διατηρήσει σε

¹ Η Ε.Ο.Κ. ιδρύθηκε την 1^η Ιανουαρίου του 1958 η οποία στην πορεία μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Βασικός της στόχος ήταν η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ενώ προτεραιότητα είχε δοθεί στην οικονομική συνεργασία των χωρών. Η οικονομική ολοκλήρωση αποσκοπούσε στη

φυσιολογικά επίπεδα το κόστος διατροφής ενώ παράλληλα σημείωνε υψηλά επίπεδα στη μεγέθυνση του γεωργικού προϊόντος. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο η χώρα μας είχε γίνει αποδέκτης υψηλού όγκου κονδυλίων τα οποία στόχευαν στην αναδιάρθρωση της γεωργίας μέσω των έργων βελτίωσης της άρδευσης, της εκμηχάνισης της διαδικασίας της γεωργίας, των υψηλών χρηματοδοτήσεων που λάμβαναν για τον τομέα της μεταποίησης αλλά και της αύξησης των εξαγωγών. Οι παραπάνω βελτιώσεις συνέβαλαν με θετικό τρόπο στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος αλλά και του Εθνικού Εισοδήματος (Βακάκης, 2012)².

Μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ και συγκεκριμένα κατά τη δεκαετία 1963-1973, οι επιδόσεις του κλάδου της γεωργίας υστερούσε. Ο αριθμός των απασχολούμενων στον κλάδο παρουσίασε μία μείωση της τάξης του 20% ενώ την ίδια στιγμή μειώθηκαν οι εξαγωγές εξαιτίας της επιβολής φόρων. Αξίζει επίσης να τονισθεί ότι εξαιτίας των μέτρων εκβιομηχάνισης τα οποία είχαν εφαρμοστεί, η αγροτική παραγωγή είχε στραφεί προς τον τριτογενή τομέα παραγωγής. Αυτό είχε σαν συνέπεια να περιορισθεί ο κλάδος της γεωργίας και η συμβολή του στο Α.Ε.Π. μειώθηκε. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι μετά την πλήρη ένταξη της χώρας μας στην Ε.Ο.Κ. το 1981, η Ελλάδα εντάχθηκε σε ένα πλήρως ανταγωνιστικό περιβάλλον. Ο αριθμός των επιδοτήσεων ενισχύθηκε σημαντικά καθώς επίσης και τα κονδύλια τα οποία αφορούσαν έργα υποδομής για τη βελτίωση της ποιότητας της εγχώριας γεωργίας. Με την είσοδο στη νέα χιλιετία η Ελλάδα εμφανίζει υψηλά ποσοστά κοινωνικής ευημερίας, η οποία όμως δεν είναι ικανή να καλύψει να υπέρογκα χρέη του γεωργικού τομέα. Η χορήγηση επιδοτήσεων οι οποίες δε χρησιμοποιήθηκαν με το δέοντα τρόπο, η φοροδιαφυγή και τα υπερκαταναλωτικά πρότυπα της σύγχρονης Ελλάδας, οδήγησαν στη δημιουργία στερεοτύπων ως προς την αγροτική επαρχία.

Με την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού κοινού νομίσματος από την Ελλάδα και την ένταξή της στην Ευρωζώνη, η ευημερία του γεωργικού κλάδου μειώθηκε. Η χώρα μας δεν αξιοποίησε το συγκριτικό πλεονέκτημα το οποίο διαθέτει ως προς τη γεωφυσική της μορφή και την εδαφική της ποικιλομορφία. Αυτή η αδυναμία είχε σαν

βελτίωση της κοινωνικής αλλά και της οικονομικής ευημερίας των χωρών (Euroopa, Σύνοψη της Νομοθεσίας της ΕΕ).

² Βακάκης, Φ. (2012). *Το Παρόν, το Παρελθόν και το Μέλλον της Ελληνικής Γεωργίας*.

επίπτωση την αύξηση των εισαγωγών ενώ οι εξαγωγές περιορίστηκαν στο ελάχιστο. Ως εκ τούτου ο αριθμός των απασχολούμενων στο γεωργικό κλάδο ακολουθεί πτωτική πορεία σαν αποτέλεσμα της μεγάλης εισοδηματικής απώλειας των παραγωγών των γεωργικών και των ζωικών προϊόντων. Όσον αφορά τη μείωση των εισοδημάτων των παραγωγών οι οποίοι δραστηριοποιούνται στο γεωργικό κλάδο, είναι υψηλής σημασίας η συμβολή των διαμεσολαβητών στην προώθηση των προϊόντων. Το τελικό προϊόν για το οποίο συναλλάσσεται ο καταναλωτής, περνά από μία διαδικασία εμπορευματοποίησης και διακίνησης οι οποίες έχουν σα συνέπεια την κατακόρυφη αύξηση της τιμής του προϊόντος.

Η παγκόσμια οικονομία μαστίζεται από μία κατάσταση παρατεταμένης ύφεσης, η διάρκεια της οποίας κρίνεται αβέβαιη. Το πολυσύνθετο πρόβλημα της οικονομικής κρίσης γνωρίζει το ενδιαφέρον τόσο του πολιτικού κόσμου όσο και κάθε μεμονωμένου πολίτη καθώς επηρεάζει κάθε πτυχής της καθημερινότητας. Η οικονομία αντιμετωπίζει μία σωρεία προβλημάτων εξαιτίας της χρηματοπιστωτικής κρίσης η οποία εκδηλώθηκε το 2007 στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και αυτόματα διαδόθηκε στον υπόλοιπο κόσμο. Τις συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης ήρθε να αντιμετωπίσει και η ασθενής, ελληνική οικονομία η οποία βιώνει μία εξαιρετικά δύσκολη περίοδο. Η δυσμενής θέση στην οποία βρίσκεται η ελληνική οικονομία οδήγησε στην υποτίμηση του ρόλου της γεωργίας και κατ' επέκταση του Αγροδιατροφικού Τομέα. Ως βασική αιτία για αυτή την υποβάθμιση θεωρείται η απουσία ενός μακροοικονομικού σχεδίου δράσης καθώς επίσης και η εσφαλμένη άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής (Romer, 2000)³.

Στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της εργασίας προσπαθούμε να ερευνήσουμε τη συμμετοχή του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην παρούσα Οικονομική Κρίση. Μας ενδιαφέρει να εξεταστεί το μέγεθος της επιρροής της οικονομικής κρίσης στον Αγροδιατροφικό Τομέα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο κλάδος της γεωργίας και ως εκ τούτου ο Αγροδιατροφικός Τομέας, αποτελεί έναν από τους πυλώνες της ελληνικής οικονομίας στον οποίο όμως δεν έχει αποδοθεί η δέουσα προσοχή. Κατά την εκπόνηση αυτής της μελέτης θα έρθουμε σε επαφή με αρκετές πτυχές του Αγροδιατροφικού Τομέα καθώς και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί.

³ Romer, D. (2000, January). Keynesian Macroeconomics Without The LM Curve.

Πιο συγκεκριμένα, η δομή αυτής της πτυχιακής διατριβής διαρθρώνεται από πέντε κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο, το οποίο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της διάρθρωσης αυτής εργασίας, αποτελεί ένα εισαγωγικό τμήμα ούτως ώστε να γνωστοποιήσουμε το περιεχόμενο της μελέτης. Τα υπόλοιπα τέσσερα κεφάλαια αποτελούν την ανάλυση του κυρίως θέματος του πονήματός μας με το δεύτερο κεφάλαιο να αναφέρεται στην οικονομική κρίση. Θα παραθέσουμε πληροφορίες σχετικά με την έννοια της οικονομικής κρίσης ενώ θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση του 2007 και στα αίτια που την προκάλεσαν ενώ θα παραχωρήσουμε μία αναδρομή στην ελληνική κρίση του 1970. Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις επιπτώσεις της κρίσης του 2007 ενώ θα παρουσιάσουμε τη θέση της Ελλάδας σε αυτήν.

Επιπλέον, στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να πληροφορήσουμε το αναγνωστικό μας κοινό σχετικά με τον Αγροδιατροφικό Τομέα. Εφόσον παράσχουμε κάποιες πληροφορίες σχετικά με του τομείς παραγωγής θα εισέλθουμε στα άδυτα του κλάδου ο οποίος αποτελεί ο κεντρικό θέμα αυτής της εργασίας. Έπειτα, θα περιορίσουμε την ανάλυσή μας στον Αγροδιατροφικό Τομέα στη χώρα μας ενώ θα αναφέρουμε κάποια διαρθρωτικά στοιχεία για τον εν λόγω κλάδο και την ανταγωνιστικότητά του.

Προχωρώντας στο τέταρτο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε κάποιες λεπτομέρειες για τον Αγροδιατροφικό Τομέα ενώ ταυτόχρονα θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον συγκεκριμένο κλάδο της γεωργίας αλλά θα στοιχειοθετήσουμε το ρόλο του στην παρούσα οικονομική συγκυρία. Εστιάζοντας στον ελλαδικό χώρο θα μελετήσουμε τις δυνατότητες της χώρας μας και θα εξάγουμε κάποια συμπεράσματα. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να αναφέρουμε κάποια σημεία για το συγκεκριμένο θέμα, τα οποία επιζητούν επιπλέον έρευνα. Ένα αρκετά σημαντικό σημείο το οποίο απαιτεί έρευνα, είναι η συμβολή του Αγροδιατροφικού Τομέα στην οικονομική ανάπτυξη. Ολοκληρώνοντας το πέμπτο κεφάλαιο παραθέτουμε μία μικρή έρευνα η οποία εκπονήθηκε με σκοπό να σχηματίσουμε τη γνώμη των ανθρώπων που απασχολούνται με τον Αγροδιατροφικό Κλάδο.

Η μελέτη μας ολοκληρώνεται με την παράθεση ενός κεφαλαίου όπου γίνεται η παρουσίαση των συνεντεύξεων στις οποίες στηρίχθηκε η έρευνα ενώ έπεται μία εκτενής αναφορά στη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνησή της. Η βιβλιογραφία δεν περιορίζεται στα στενά όρια της Ελλάδας αλλά έχει χρησιμοποιηθεί και διεθνής. Οι πηγές μας περιλαμβάνουν επιστημονικά άρθρα, ηλεκτρονικά περιοδικά, σε κάποιες περιπτώσεις βιβλία ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι έχει γίνει χρήση και διαδικτυακών πηγών όπως Ιστότοποι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Εισαγωγή στην Οικονομική Κρίση

1. Εισαγωγή

Όλες οι χώρες ανά την υφήλιο βιώνουν τις συνέπειες της δυσμενούς κατάστασης στην οποία βρέθηκε η παγκόσμια οικονομία. Η έκταση του φαινομένου καθώς και η έντασή του δεν είναι ίδιες για όλες τις χώρες οι οποίες ζουν υπό το ζυγό της οικονομικής κρίσης εφόσον σε αυτό συντελεί το οικονομικό παρελθόν της εκάστοτε χώρας. Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε το πολυσυζητημένο θέμα της Οικονομικής Κρίσης η οποία όπως προαναφέρθηκε έχει λάβει παγκόσμιες διαστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, θα παρουσιάσουμε κάποια στοιχεία για την ελληνική οικονομική κρίση του 1970 σαν ιστορική αναδρομή ενώ θα εστιάσουμε στην πρόσφατη Παγκόσμια Οικονομική Κρίση του 2008 στοχεύοντας στην κατανόηση του φαινομένου. Σε αυτό θα συμβάλλει η υποενότητα η οποία αναφέρεται στα αίτια που την προκάλεσαν αλλά και τις επιπτώσεις της με τις οποίες είναι αναγκασμένοι οι πολίτες να συμβιώνουν. Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην περίπτωση της χώρας μας ενώ θα γίνει μνεία στα μέτρα αντιμετώπισής της.

2. Ιστορική Αναδρομή στην Ελληνική Οικονομική Κρίση του 1970

Η δεκαετία του 1970 σημαδεύτηκε από δύο πετρελαϊκές κρίσεις οι οποίες συντάραξαν την παγκόσμια οικονομία προκαλώντας σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις. Η Πρώτη Πετρελαϊκή Κρίση σημειώθηκε το 1973 με τον πόλεμο του «Yom Kippur» ή όπως έχει επικρατήσει στη διεθνή βιβλιογραφία «Ο Πόλεμος των 10 ημερών» ο οποίος συνέβη ανάμεσα στο Ισραήλ και στις Αραβικές χώρες. Συνέπεια του πολέμου αυτού ήταν να τεθεί εμπάργκο στις εξαγωγές πετρελαίου στο δυτικό κόσμο με ταυτόχρονη μείωση της παραγωγής πετρελαίου και τετραπλασιασμό της τιμής του. Επιπρόσθετα υπήρξε αύξηση της συμμετοχής των Αραβικών χωρών στις πετρελαιοπαραγωγές εταιρείες με αποτέλεσμα να σταματήσουν να εξαρτώνται από ξένες εταιρίες για την παραγωγή πετρελαίου. Αυτό είχε σα συνέπεια αυτές οι χώρες να αποκτήσουν περισσότερη αυτονομία στη διαδικασία της παραγωγής. Το εμπάργκο πετρελαίου το οποίο τέθηκε από τον αραβικό κόσμο στις δυτικές χώρες, οδήγησε εκτός από την αύξηση της τιμής του πετρελαίου σε ένα κλίμα ανασφάλειας και οικονομικής αβεβαιότητας. Η διάρκεια της Πρώτης Πετρελαϊκής Κρίσης αν και δεν ήταν μεγάλη (η έναρξή της τοποθετείται στις 19/10/1973 ενώ η λήξη της στις 17/3/1974) ήταν αρκετή ώστε να παρατηρηθεί κατακόρυφη πτώση στα χρηματιστήρια των αναπτυγμένων χωρών. Επιπλέον παρατηρήθηκε αύξηση της ανεργίας με τις τιμές του πετρελαίου να διατηρούνται σε υψηλά επίπεδα ακόμη και μετά τη λήξη του εμπάργκο (Hammes (2006)⁴ & Μάρδας (2006)⁵).

Η Δεύτερη Πετρελαϊκή Κρίση ξέσπασε το 1979 εξαιτίας της Ιρανικής επανάστασης και του πολέμου μεταξύ Ιράν και Ιράκ. Επιπρόσθετα η πτώση του Σάχη του Ιράν το 1979 και η άνοδος στην εξουσία των φανατικών μουσουλμάνων πυροδότησε την ήδη τεταμένη κατάσταση, η οποία σήμανε την αρχή μίας νέας πετρελαϊκής κρίσης. Μέσα σε χρονικό διάστημα μικρότερο της μίας δεκαετίας από την εμφάνιση της πρώτης κρίσης, προκλήθηκε διακοπή των εξαγωγών πετρελαίου

⁴ Hammes, D. (2006). *Black Gold: The End of Bretton Woods and the Oil Price Shocks of the 1970s*.

⁵ Μάρδας, Δ. (2006). *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις*.

από την Περσία και διάφορες κοινωνικές αναταραχές. Οι τιμές του πετρελαίου την περίοδο αυτή αυξήθηκαν από τον Οργανισμό Πετρελαιοεξαγωγικών Χωρών, OPEC⁶ και συγκεκριμένα υπερδιπλασιάστηκαν κατά μέσο όρο κατά το έτος 1980 σε σύγκριση με τις αντίστοιχες τιμές του Δεκεμβρίου του 1978 (Μάρδας, 2006). Αναλυτικότερα υπήρξε μία μείωση κατά 4 εκατομμύρια βαρέλια ημερησίως από την αγορά. Την περίοδο εκείνη ο OPEC έλαβε την απόφαση να αυξήσει την τιμή στα \$ 36 το βαρέλι. Η τιμή αυτή ήταν πρωτοφανής και πρωτόγνωρη για την παγκόσμια οικονομία καθώς τότε δεν είχε ανέλθει σε τόσο υψηλά επίπεδα.. Μέσα στο γενικό κλίμα αβεβαιότητας που επικρατούσε εκείνη την περίοδο, τα κράτη ανησυχώντας για μεγαλύτερη κλιμάκωση των διεθνών καταστάσεων προχώρησαν σε αποθεματοποίηση του πετρελαίου που κατείχαν. Αυτή η αντίδραση είχε ως συνέπεια την περαιτέρω αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Οι απόρροιες που προκλήθηκαν από την Δεύτερη Πετρελαϊκή Κρίση ήταν παρόμοιες με αυτές της Πρώτης αλλά ηπιότερες για τις πλουτοπαραγωγικές χώρες, εφόσον η πετρελαιοπαραγωγή των χωρών που δεν άνηκαν στον OPEC (Μεξικό, Βρετανία, Νορβηγία, κ.α.) είχε παρουσιάσει αύξηση καλύπτοντας ένα μέρος της ζήτησης πετρελαίου. Σε καμία περίπτωση όμως αυτό δεν εμπόδιζε να επέλθει η παγκόσμια οικονομία σε κατάσταση ύφεσης, επηρεάζοντας σε μεγαλύτερο βαθμό τις αναπτυσσόμενες, μη-πετρελαιοπαραγωγές χώρες (Alpha Bank, 2003)⁷.

Οι πετρελαϊκές οικονομικές κρίσεις όπως προαναφέρθηκε έπληξαν ολόκληρο το δυτικό κόσμο ενώ δεν έλειψε η Ελλάδα. Η ελληνική οικονομία μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο Πόλεμο σημείωσε ιδιαίτερα σημαντικούς ρυθμούς ανόδου. Κάτι τέτοιο από τους ερευνητές αποδίδεται στο ότι η Ελλάδα με την έξοδό της από την εμπόλεμη κατάσταση ξεκίνησε εκ του μηδενός την αναδιάρθρωση του κράτους και της οικονομίας της. Οι συνεχόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης που σημείωνε η χώρα, τις επέτρεπαν να συγκλίνει στις ανεπτυγμένες δυτικές χώρες, αλλά αναχαιτίστηκαν με την εκδήλωση της Πρώτης Πετρελαϊκής Κρίσης το 1973.

⁶ Organization of the Petroleum Exporting Countries: Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών Εξαγωγών Χωρών, ο οποίος είναι ένας διεθνής οικονομικός οργανισμός. Δημιουργήθηκε στη Βαγδάτη του Ιράκ το 1960 από τις εξής χώρες: Ιράν, Ιράκ, Κουβέιτ, Σαουδική Αραβία και Βενεζουέλα. Η προεδρεία του οργανισμού ανήκει στην Αγκόλα από την 1^η Ιανουαρίου του 1999 η οποία αποτελεί μέλος του οργανισμού από το 2007 (Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC).

⁷ Alpha Bank. (2003). Οικονομικό Δελτίο. Τεύχος 88

Οφείλουμε ωστόσο να επισημάνουμε ότι η κατάσταση ήταν δυσμενέστερη για την Ελλάδα με την έλευση της Δεύτερης Πετρελαϊκής Κρίσης 1979 (Καζάκος, 2009)⁸.

Οι συνέπειες της κρίσης του 1970, έγιναν αισθητές στην ελληνική οικονομία μετά το τέλος της δεκαετίας του 1970 και κυρίως στη δεκαετία του 1980. Αναλυτικότερα η ελληνική οικονομία ήρθε αντιμέτωπη με συνθήκες παρατεταμένης οικονομικής στασιμότητας. Χαρακτηριστικά της τότε οικονομικής κατάστασης αποτελούσαν η ανικανότητα παραγωγής νέου πλούτου, τα μεγάλα εξωτερικά ελλείμματα, ο υψηλός πληθωρισμός και η ανεργία. Επιπλέον, παρουσία ενός δυσμενούς οικονομικού κλίματος αυτού του βεληνεκού, υπέστη σοβαρές απώλειες και το επίπεδο ευημερίας του ελληνικού λαού.

Ο κλάδος της γεωργίας την περίοδο εκείνη χαρακτηριζόταν από στασιμότητα και μετά το 1981 στράφηκε κυρίως προς την είσπραξη επιδοτήσεων με σκοπό κερδοσκοπίας και όχι τόνωσης της παραγωγής και των ελλειμμάτων που είχαν δημιουργηθεί. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε έτσι ώστε ο εν λόγω κλάδος της οικονομίας να παρουσιάζει μεγάλη εξάρτηση από τις ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις. Αυτό είχε σα συνέπεια να είναι ευάλωτος στις διεθνείς διακυμάνσεις χάνοντας έτσι την αυτοδυναμία του (Δαγκαλίδης, 2014)⁹.

⁸ Καζάκος, Π. (2009). *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*.

⁹ Δαγκαλίδης, Α. (2014). *Εξειδίκευση Και Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Γεωργίας (1961-2011)*. Τράπεζα Πειραιώς.

3. Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση του 2008

Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση αποτελεί μία κατάσταση η οποία έχει οδηγήσει την οικουμενική οικονομία στη χειρότερη, μεταπολεμική ύφεση. Οι απαρχές της εντοπίζονται το 2007 ενώ οι τομείς οι οποίοι επλήγησαν κατά κύριο λόγο είναι ο χρηματοπιστωτικός ενώ ακολουθεί ο τραπεζικός. Σύμφωνα με τη διαθέσιμη οικονομική βιβλιογραφία, η γενεσιουργός χώρα αυτής της ύφεσης δεν είναι άλλη από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Προβόπουλος)¹⁰. Η πρώτη εμφάνιση της οικονομικής κρίσης του 21^{ου} αιώνα στις Η.Π.Α. προήλθε από την ανισορροπία που παρατηρήθηκε στη στεγαστική αγορά ως αφορμή του «σπασίματος της φούσκας των ακινήτων. Οι επιπτώσεις αυτής της αποσταθεροποίησης ανιχνεύτηκαν αρχικά στον τραπεζικό τομέα ενώ με ταχύτατους ρυθμούς μεταδόθηκαν και στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας.

Η επέκταση της κρίσης δε γνώρισε συνοριακούς φραγμούς και δεν περιορίστηκε στην αναμετάδοσή της μόνο σε τομείς της οικονομίας των Η.Π.Α. Ακολουθώντας την πορεία ενός ντόμινο, η οικονομική κρίση διαδόθηκε στα όρια και άλλων χωρών εξαιτίας της στενότητας που προέκυψε στην αγορά κεφαλαίων. Η συνέπεια αυτού ήταν μία στασιμότητα σε παγκόσμιο επίπεδο στους ρυθμούς ανάπτυξης των ανεπτυγμένων αλλά και των αναπτυσσόμενων χωρών. Το επακόλουθο αυτής της στασιμότητας ήταν η κατακόρυφη μείωση της ζήτησης αγαθών, η οποία είχε καταστροφικές συνέπειες στη χρηματοοικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων ανεξαρτήτων μεγέθους. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι συνέπειες της κρίσης δεν εντοπίζονται μόνο στον επιχειρηματικό τομέα αλλά η επιρροή τους είναι εμφανής σε ολόκληρη την οικονομία μίας χώρας επηρεάζοντας την ίδια στιγμή κοινωνικοπολιτικές δομές. Αρκετές ήταν οι χώρες οι οποίες οδηγήθηκαν στα πρόθυρα της κατάρρευσης και η συγκράτησή τους ήταν αρκετά επίπονη.

Στις αρχές του 2000, οι Ασιατικές κυρίως χώρες στις οποίες πρωτοστατούσε η Κίνα, παρουσίασαν ένα πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους. Η αιτία αυτού του πλεονάσματος ήταν η επεκτατική, οικονομική πολιτική της Κίνας

¹⁰ Προβόπουλος, Γ. (n.d.). Το χρονικό της Μεγάλης Κρίσης. Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013. *Τράπεζα της Ελλάδος. Ευρωσύστημα* .

στις Η.Π.Α. μέσω των εξαγωγών σε βιομηχανικά αγαθά. Τα πλεονάσματα που είχαν δημιουργηθεί στο ισοζύγιο της Ασιατικής Υπερδύναμης, δε χρησιμοποιήθηκαν προς ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης αλλά επενδύθηκαν σε αμερικάνικα αξιόγραφα. Μία αντίστοιχη ενέργεια είχε σα συνέπεια τη διακράτηση της ισοτιμίας του δολαρίου των Η.Π.Α. σε υψηλά επίπεδα ενώ τα επιτόκια δανεισμού παρέμεναν χαμηλά. Οι Η.Π.Α. έπρεπε να ενισχύσουν με κάποιο τρόπο τη ρευστότητά τους βρίσκοντας δίοδο στη δανειακή οδό και τη συγκράτηση του πληθωρισμού (Κολλίντζας & Ψαλιδόπουλος, 2009)¹¹.

Παράλληλα, οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες έγιναν μάρτυρες μίας καλπάζουσας, ανοδικής πορείας της τιμής του πετρελαίου. Οι χώρες του ΟΡΕC με τη σειρά τους παρατηρούσαν τη δημιουργία πλεονασμάτων στα δικά τους ισοζύγια. Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια ακριβώς στιγμή τα ισοζύγια των ανεπτυγμένων χωρών και κατά κύριο λόγο των Η.Π.Α. παρουσίαζαν μία εκ διαμέτρου αντίθετη εικόνα καθώς επικρατούσε η τάση παρουσίας ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους. Δεδομένου ότι τα πλεονάσματα στα ισοζύγια των Ασιατικών χωρών και των χωρών του ΟΡΕC κάλυπταν τις επενδυτικές τους προσδοκίες υπέρ του δέοντος, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι τα υποφαινόμενα πλεονάσματα έπρεπε να βρουν διέξοδο στις χώρες που διατηρούσαν ελλειμματικά ισοζύγια. Μία τέτοια ενέργεια θα μπορούσε να λάβει χώρα κατά κύριο λόγο μέσω αξιώσεων. Οι χώρες με πλεονάσματα στα ισοζύγια τους, έλεγχαν τις συναλλαγματικές τους ισοτιμίες έναντι δολαρίου των Η.Π.Α., με αποτέλεσμα να επενδύουν τα επιπλέον κεφάλαιά τους σε ρευστές, ακίνδυνες κυβερνητικές αξίες. Αξίζει να αναφέρουμε ενδεικτικά ότι κατά το έτος 2007, ένα ποσοστό αμερικάνικων κυβερνητικών ομολόγων της τάξεως του 60%, διακρατούνταν από ξένους (Σπαρτιώτης & Στουρνάρας, 2010)¹².

Με την απαρχή της οικονομικής κρίσης, η αξία του ενεργητικού των τραπεζών χάθηκε κάτι το οποίο είχε σα συνέπεια τη μείωση της διαθέσιμης ρευστότητας και

¹¹ Κολλίντζας, Τ., & Ψαλιδόπουλος, Μ. (2009, 12). Οι κρίσεις του 1929 και του 2008 και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους. *Eurobank research, Οικονομία & Αγορές*, IV (8), σ. 47.

¹² Σπαρτιώτης, Δ., & Στουρνάρας, Ι. (2010). *Τα θεμελιώδη αίτια της κατάρρευσης των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η εμπειρία 2007-2008*. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δάρδανος.

των κεφαλαίων. Πολλές τράπεζες, στην προσπάθειά τους να καλύψουν τις ανάγκες τους αναζήτησαν στη διατραπεζική αγορά βραχυπρόθεσμα κεφάλαια. Η διατραπεζική αγορά για την οποία έγινε λόγος αποτελεί μία οργανωμένη αγορά στην οποία τα επιτόκιά της αποδεικνύουν τις δυσκολίες που ανέκυπταν για τη χρηματοδότηση (Χαρδούβελης, 2009)¹³.

¹³ Χαρδούβελης, Γ. Α. (2009, 12 20). Η χρηματοοικονομική κρίση και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας. *Eurobank Research Οικονομία & Αγορές*, IV (8).

4. Τα Αίτια και οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης

Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση του 2008, αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη ύφεση που γνώρισε η σύγχρονη οικονομία. Έχει σημειωθεί από αρκετούς ερευνητές ότι αποτελεί έναν ισάξιο ανταγωνιστή της Μεγάλης Ύφεσης του 1929 με τις επιπτώσεις της να ταλανίζουν τη διεθνή οικονομία. Τα αίτια που οδήγησαν στην οικονομική κρίση εντοπίζονται σε διαφόρους μακροοικονομικούς παράγοντες αλλά και στις πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια. Οι συνέπειες ενός φαινομένου με αντίστοιχες διαστάσεις είναι καταστροφικές, καθώς οι οικονομίες αρκετών χωρών επηρεάστηκαν αρνητικά από την υπάρχουσα κατάσταση.

4.1 Τα Αίτια της Οικονομικής Κρίσης

Κατά κοινή ομολογία η οικονομική κρίση του 2008 αποτελεί ένα συνονθύλευμα αρνητικών, οικονομικών παραγόντων. Τα αίτια στα οποία οφείλεται η οικονομική κρίση, η φύση της καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά της είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την πολιτική συσσώρευσης κεφαλαίου στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες και ιδιαίτερα με την αποκαλούμενη «χρυσή εποχή» της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Στην τελευταία περιλαμβάνεται η κρίση της δεκαετίας του 1970, ο τρόπος επίλυσης αυτής αλλά και η έναρξη της «νεοφιλελεύθερης» περιόδου η οποία συνοδεύταν κυρίως με την ανάπτυξη έντονης χρηματιστικοποίησης της καπιταλιστικής οικονομίας (Υπουργείο Οικονομικών, 2010)¹⁴.

Η ταυτόχρονη εκδήλωση κάποιων γεγονότων, μπορεί να προκαλέσουν οικονομική δυσφορία στις οικονομίες. Γενικότερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μία κρίση εκδηλώνεται όταν το μακροοικονομικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από

¹⁴ Υπουργείο Οικονομικών. (2010). *Οικονομικές εξελίξεις του 2009 και προοπτικές για το 2010*.

μεταβλητότητα, αδυναμία και αστάθεια (Demirguc & Detragiache, 1998)¹⁵. Δημιουργώντας επομένως ένα ασταθές οικονομικό περιβάλλον η οικονομία βρίσκεται πιο εκτιθέμενη σε κινδύνους, με αποτέλεσμα να είναι πιο επιρρεπής στη δημιουργία συνεχόμενων οικονομικών κρίσεων.

Τα βαθύτερα αιτία της δημιουργίας της οικονομικής κρίσης εντοπίζονται στις αρχές τις δεκαετίας του 1970, με την κατάργηση του Bretton Woods¹⁶ και του μηχανισμού ανακύκλωσης πλεονασμάτων. Σύμφωνα με το μηχανισμό αυτό οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στόχευαν στη συνεχόμενη αύξηση του διπλού τους ελλείμματος, με συνέπεια να απορροφούν τα εμπορικά πλεονάσματα της Ευρώπης και της Ασίας. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούσαν την απαραίτητη ζήτηση για Κινέζικα, Ιαπωνικά και Γερμανικά προϊόντα. Αυτό είχε σα συνέπεια να παραχθεί μεγάλη ποσότητα «τοξικού χρήματος» από τη Wall Street. Ο μηχανισμός ανακύκλωσης πλεονασμάτων δεν κατάφερε να επιτελέσει τους στόχους του και κατέρρευσε. Με την εκδήλωση της κρίσης του 2008 και την απουσία αυτού του μηχανισμού, που είχε τη δυνατότητα να προκαλεί ανακύκλωση στα πλεονάσματα της υφηλίου, η διεθνής οικονομία πλήττεται από βαθιά ύφεση (Βαρουφάκης, Πατόκος, Τσερκέζης, & Κουτσόπετρος, 2011)¹⁷.

Αρκετοί είναι οι μακροοικονομικοί παράγοντες οι οποίοι είναι ικανοί να εξαναγκάσουν μία οικονομία να εισέλθει στην κατάσταση της ύφεσης. Η εφαρμογή μίας νομισματικής πολιτικής με ασθενείς όρους όπως για παράδειγμα με χαμηλό βραχυπρόθεσμο επιτόκιο, είναι ικανή να επιφέρει μία μείωση στο κόστος της χονδρικής χρηματοδότησης για τους μεσάζοντες. Μία ενέργεια αντίστοιχου βεληνεκούς έχει ως αποτέλεσμα να οδηγήσει αυτούς τους μεσάζοντες σε μία

¹⁵ Demirguc, K. A., & Detragiache, E. (1998). "The determinants of banking crises in developing and developed countries". IMF Staff Papers, 45, 1, 81-109.

¹⁶ Το σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods ήταν ένα σύστημα το οποίο προσδιόριζε σταθερές ισοτιμίες μεταξύ των νομισμάτων των χωρών που συμμετείχαν σε αυτό. Ονομάστηκε έτσι από την ομώνυμη Νομισματική και Χρηματοοικονομική Διάσκεψη στο Bretton Woods (Hall, Hondroyiannis, Swamy, & Tavlas, 2010).

¹⁷ Βαρουφάκης, Γ., Πατόκος, Γ., Τσερκέζης, Λ., & Κουτσόπετρος, Χ. (2011). *Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ.

κατάσταση έντονης και παρατεταμένης μόχλευσης (Adrian & Song Shin, 2008)¹⁸. Αξίζει επιπλέον να επισημανθεί ότι συμπεριλαμβανομένων των πιστωτικών κινδύνων και των κινδύνων ρευστότητας, οι τράπεζες ενδεχομένως να οδηγηθούν στην ανάληψη μεγαλύτερου όγκου κινδύνων (Borio & Zhu, 2008)¹⁹. Επίσης, είναι δυνατό να προκληθεί αύξηση στην προσφορά αλλά και στη ζήτηση πιστώσεων προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο αύξηση των τιμών των περιουσιακών στοιχείων (Taylor, 2007)²⁰.

Οι παγκόσμιες ανισορροπίες αποτελούν έναν ακόμη παράγοντα ο οποίος συντελεί στη δημιουργία οικονομικών κρίσεων. Οι αυξανόμενες παγκόσμιες ανισορροπίες συνδέονται με τη μεγάλη διασπορά θέσεων τρεχουσών συναλλαγών και με υψηλότερες καθαρές ροές κεφαλαίων μεταξύ των χωρών. Σε επίπεδο μίας μεμονωμένης χώρας, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών συνοδεύεται από καθαρές εισροές κεφαλαίων, καθώς οι ξένοι επενδυτές δημιουργούν απαιτήσεις στην εγχώρια οικονομία. Οι υψηλές εισροές κεφαλαίων με τη σειρά τους μπορούν να μειώσουν το κόστος της χονδρικής χρηματοδότησης των εγχώριων τραπεζών στις διεθνείς αγορές (Ostry, Ghosh, Habermeier, Chamon, Qureshi, & Reinhardt, 2010)²¹. Επιπρόσθετα είναι ικανές να προκαλέσουν μείωση στα ποσοστά των μακροπροθέσμων επιτοκίων οδηγώντας τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να αυξήσουν τη μόχλευσή τους και να οδηγήσουν τους επενδυτές στην αναζήτηση αποδόσεων (Bernanke, 2005)²². Επίσης, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι υψηλές εισροές κεφαλαίων αυξάνουν τη συνολική προσφορά πιστώσεων προς την εγχώρια

¹⁸ Adrian, T., & Song Shin, H. (2008). *Financial Intermediaries, Financial Stability and Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of Kansas City

¹⁹ Borio, C., & Zhu, H. (2008). *Capital Regulation, risk-taking: a missing link in the transmission mechanism?* BIS Working Paper, No 268.

²⁰ Taylor, J. B. (2007). *Housing and Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of Kansas City.

²¹ Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Habermeier, K., Chamon, M., Qureshi, M. S., & Reinhardt, D. B. (2010). *Capital inflows: the role of controls*. IMF Staff Position Note 10/04.

²² Bernanke, B. S. (2005). *The Global Savings Glut and the U.S. Current Account Deficit*. Remarks at the Virginia Association of Economics, Richmond, Virginia,.

οικονομία, προκαλώντας έτσι αύξηση στις τιμές των τοπικών περιουσιακών στοιχείων (Reinhart & Reinhart, 2008)²³.

Οι εποπτικοί και οι ρυθμιστικοί παράγοντες διαδραμάτισαν επίσης σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση της οικονομικής κρίσης. Η εποπτεία και η ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος αποτελεί βασικό μέσο για την πρόληψη μίας κρίσης μέσω του ελέγχου του ηθικού κινδύνου και της αποθάρρυνσης ανάληψης υπερβολικών κινδύνων εκ μέρους των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Η ανεπαρκής εποπτεία και η ρύθμιση αποτελούν βασικούς υποψήφιους παράγοντες στην πρόκληση μιας οικονομικής ύφεσης.

Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι όσον αφορά τα αίτια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης και να σχολιάσουμε τι από τα προαναφερθέντα εντοπίστηκε σε αυτή. Αρκετοί είναι οι οικονομικοί παράγοντες οι οποίοι εντοπιζόταν στην παγκόσμια οικονομία λίγο πριν ξεσπάσει η οικονομική κρίση. Οι μαζικές επενδύσεις ώθησαν σε πολύ χαμηλά επίπεδα τα πραγματικά επιτόκια των ανεπτυγμένων χωρών, τα οποία κάποιες φορές άγγιζαν και το 1%. Τα χαμηλά επιτόκια ώθησαν τους επενδυτές σε αναζήτηση νέων ευκαιριών για βελτίωση των αποδόσεών τους. Σημαντικό μέρος της πιστωτικής επέκτασης κατευθύνθηκε στην αγορά κατοικίας, εκτοξεύοντας σε δυσθεώρητα ύψη τις τιμές των κατοικιών. Επίσης, τα χαμηλά επιτόκια οδήγησαν σε πιστωτική επέκταση ενώ ταυτόχρονα χαλάρωσε η αυστηρότητα στους κανόνες που διέπουν τη διαδικασία πιστοληπτικής αξιολόγησης.

Ήταν πολλοί εκείνοι οι παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στη στροφή σε επενδύσεις σε κατοικίες και σε στεγαστικά δάνεια. Η αγορά κατοικιών ανέκαθεν θεωρούνταν ασφαλής ενώ στην περίοδο πριν την εκδήλωση της κρίσης θεωρούνταν εγγυημένη. Οι τιμές των κατοικιών έφτασαν το 2006 σε εξωφρενικά υψηλά επίπεδα σύμφωνα με τον κανονικοποιημένο δείκτη. Η Fed, παρατηρώντας την υπερθέρμανση της οικονομίας και τις συνθήκες υπερβάλλουσας ρευστότητας είχε ξεκινήσει έναν κύκλο αύξησης των επιτοκίων, με την κορύφωσή του να παρουσιάζεται το 2007. Παρόλα αυτά με την απαρχή της κρίσης και την πλήρη απόσυρση της ρευστότητας

²³ Reinhart, C. M., & Reinhart, V. R. (2008). *Capital Flow Bonanzas: An encompassing view of the past and present*. NBER Working Paper 14321.

από το σύστημα, εφόσον οι συμμετέχοντες στην αγορά απείχαν από κάθε μορφής πιστωτικού κινδύνου, η Fed προχώρησε σε μείωση των επιτοκίων με ταυτόχρονες ενέσεις ρευστότητας ώστε το 2009 να συναντήσουμε μηδενικά επιτόκια. (Σπαρτιώτης & Στουρνάρας, 2010)²⁴. Το «σπάσιμο της φούσκας των ακινήτων» στις Η.Π.Α., η ταχεία εξάπλωση στεγαστικών δάνειων υψηλού κινδύνου και η μεταφορά του ρίσκου από τους ισολογισμούς των τραπεζών στο κοινό και στους επενδυτές μέσω των τιτλοποιήσεων²⁵ είναι κάποιοι από τους παράγοντες οι οποίοι με τη συνύπαρξή τους συνέβαλαν στην παγκόσμια οικονομική ύφεση που ταλανίζει τις κοινωνίες σήμερα (ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2008)²⁶.

Κατά την περίοδο εκδήλωσης κρίσεων, είναι ένα σύνηθες φαινόμενο η δημιουργία «φούσκας»²⁷ η οποίες καταλήγουν να διογκώνονται και τελικά να σπάνε. Η υποφαινόμενη «φούσκα» η οποία δημιουργήθηκε στις τιμές των ακινήτων σε αρκετές περιοχές των Η.Π.Α., οδήγησε σε αύξηση της κατανάλωσης με άμεση συνέπεια την υπέρ-θέρμανση της οικονομίας καθώς και την αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών. Επιπλέον, την περίοδο εκείνη παρατηρήθηκε έντονη η αύξηση των στεγαστικών δάνειων υψηλού κινδύνου. Οι τράπεζες αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στον αυξανόμενο αριθμό αιτήσεων για στεγαστικά δάνεια και στο χρονοβόρο πιστοληπτικό έλεγχο που έπρεπε να διενεργήσουν, οπότε δημιούργησαν αυτόματες διαδικασίες έγκρισης δανείων. Αυτό εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους καθώς δεν ελέγχονταν η φερεγγυότητα του υποψήφιου δανειολήπτη (Σπαρτιώτης &

²⁴ Σπαρτιώτης, Δ., & Στουρνάρας, Ι. (2010). *Τα θεμελιώδη αίτια της κατάρρευσης των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η εμπειρία 2007-2008*. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δάρδανος.

²⁵ Ο όρος τιτλοποίηση, στηρίζεται στη συλλογιστική όπου: μία τράπεζα ομαδοποιεί κάποια δάνεια και εκδίδει ένα χρεόγραφο που βασίζεται σε αυτά. Οι αγοραστές του χρεογράφου, λαμβάνουν κουπόνι από τις δόσεις των δανείων ενώ στη λήξη του χρεογράφου και όταν αποπληρωθούν τα δάνεια, λαμβάνουν τα αρχικά ποσά της επένδυσης. Πουλώντας το χρεόγραφο η τράπεζα λαμβάνει ρευστά, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει για παροχή δανείων. Με αυτόν τον τρόπο αυξάνεται η ρευστότητά της αλλά παράλληλα αυξάνεται η ρευστότητα του κοινού. Λαμβάνοντας ταυτόχρονα μία προμήθεια από αυτήν την αγοραπωλησία και από το ποσό των δόσεων του δανείου του καταθέτη της, πληρώνει τους τόκους του αγοραστή-επενδυτή (Σπαρτιώτης & Στουρνάρας, 2010).

²⁶ ΙΝΕ-ΓΣΕΕ. (2008). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.

²⁷ «Φούσκα» στην οικονομική ή χρηματοοικονομικού τομέα νοείται εκείνη η κατάσταση στην οποία η τιμή ενός κεφαλαιακού αγαθού δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί μέσω των ορθολογικών δυνάμεων της οικονομίας. Οι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι είναι αδύνατη η πρόβλεψη καταστροφής μίας «φούσκας» αλλά είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα σπάσει κάποια στιγμή (Κολλίντζας & Ψαλιδόπουλος, 2009).

Στουρνάρας, 2010)²⁶. Οι τράπεζες παραχωρούσαν δάνεια χωρίς να υπάρχει λεπτομερής έλεγχος της ικανότητας αποπληρωμής από την πλευρά των δανειοληπτών ενώ η πλειοψηφία των δανειοληπτών ήταν επισφαλής. Παράλληλα, παρείχαν αρκετές διευκολύνσεις στους δανειολήπτες όπως χορήγηση δανείων με χαμηλά επιτόκια για τα πρώτα μόνο χρόνια, στα οποία θα γινόταν αναπροσαρμογή στη συνέχεια. Αυτό ήταν μία πτυχή η οποία δεν επισημαίνονταν από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα με αποτέλεσμα με την αναπροσαρμογή των επιτοκίων οι τόκοι να υπερβαίνουν το κεφάλαιο και οι δανειολήπτες να αδυνατούν να ολοκληρώσουν την αποπληρωμή τους. Επιπλέον, αρκετές φορές οι τράπεζες αναλάμβαναν την ολοκλήρωση πληρωμής ενός δανείου από άλλη τράπεζα, όταν ανέκυπτε πρόβλημα αποπληρωμής από την πλευρά του δανειολήπτη.

Η απομάκρυνση του κινδύνου ο οποίος αναφέρονταν στον πιστωτικό και επιτοκιακό κίνδυνο από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, του επενδυτές και το καταναλωτικό κοινό σε συνδυασμό με τη μετατροπή στάσιμων κεφαλαίων σε εμπορεύσιμους τίτλους και τη μετακίνηση των σύνθετων επενδυτικών τίτλων στις καταστάσεις ειδικών οντοτήτων, προκάλεσαν ένα δυσμενές κλίμα στο τραπεζικό και κτηματομεσιτικό τομέα των Η.Π.Α. και της Ευρώπης μέσω της διάδοσης της κρίσης. Η ραγδαία αυτή ανάπτυξη των τιτλοποιήσεων είχε ως συνέπεια οι τράπεζες να παρέχουν δάνεια εύκολα σε επισφαλείς δανειολήπτες.

Μία τέτοια ενέργεια ήταν προς όφελος και των τραπεζών καθώς μπορούσε να διώξει «τοξικά» δάνεια από τον ισολογισμό της σε συνδυασμό με ένα επίπεδο προμήθειας. Αυτό συνέβαινε καθώς γνώριζαν ότι τα εν λόγω δάνεια δε θα παρέμεναν στους ισολογισμούς τους για μία μακρά περίοδο. Οι τράπεζες επιδόθηκαν σε αγώνα δρόμου, προκειμένου να χορηγηθούν νέα δάνεια, τα οποία στη συνέχεια μεταπωλούσαν μέσω τιτλοποιήσεων, ελευθερώνοντας με αυτόν τον τρόπο κεφάλαια για νέα δάνεια. Ένα τέτοιο υπόδειγμα ονομάστηκε «δημιουργία και διανομή» (originate and distribute). Επιπλέον, χρησιμοποιούσαν τη ρευστότητα που δημιουργούνταν από τη χορήγηση δανείων έτσι ώστε να παράγουν νέα δάνεια χωρίς όμως να αναζητούν νέες καταθέσεις. Τα τιτλοποιημένα δάνεια ή τα δάνεια που έμεναν στους ισολογισμούς των τραπεζών, μπορούσαν να ασφαλιστούν σε credit default swaps ή CDS. Σημαντικό ρόλο στην κατιούσα της οικονομίας των Η.Π.Α. διαδραμάτισε η ασύμμετρη πληροφόρηση αναφορικά με τα προϊόντα τα οποία είχαν

δημιουργηθεί (CDO²⁸, CDS²⁹). Πιο συγκεκριμένα ο εκδότης αντίστοιχων αξιώσεων δεν ενημέρωνε πλήρως τον επενδυτή για τον κίνδυνο τον οποίο αναλάμβανε ο οποίος δεν είχε αντισταθμιστεί σωστά αλλά ούτε και είχε τιμολογηθεί ανάλογα (Κολλίντζας & Ψαλιδόπουλος, 2009). Οι περισσότεροι από τους επενδυτές αγνοούσαν την ποιότητα των χρηματοοικονομικών προϊόντων τα οποία συναλλάσσονταν καθώς επίσης και τον κίνδυνο στον οποίο εξέθεταν το χαρτοφυλάκιό τους.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής βασιζόμενες στις αξιολογήσεις των οίκων αξιολόγησης για τις διάφορες τιτλοποιήσεις, δεν μπόρεσε να αντιληφθεί το μέγεθος του κανονιστικού (regulatory) arbitrage, στο οποίο είχαν επιδοθεί οι τράπεζες. Οι τελευταίες αφαιρούσαν από τον ισολογισμό τους τα ανεπιθύμητα δάνεια ενώ τα ξαναγόραζαν τιτλοποιημένα το οποίο ουσιαστικά σήμαινε ότι συνέχιζαν να κατέχουν ένα «τοξικό» προϊόν στο ενεργητικό τους αλλά με διαφορετική «συσκευασία» και υψηλότερη αξιολόγηση. Οι οίκοι αξιολόγησης, έφτασαν στο σημείο να αδυνατούν να αξιολογήσουν τον πραγματικό κίνδυνο που προέκυπτε από αυτές τις ακραίες ενέργειες των τραπεζών. Οι επενδυτικές τράπεζες και οι επενδυτές με κερδοσκοπικές τάσεις έσπευσαν να αγοράσουν τα νέα τιτλοποιημένα προϊόντα με τις υψηλές αποδόσεις και την ασφάλεια του χαμηλού κινδύνου. Το βραχυπρόθεσμο χρέος, με ενέχυρο χρεόγραφα αμφιβόλου ποιότητας, χρηματοδοτούσε επενδύσεις σε ανάλογης ποιότητας χρεόγραφα. Τα σαθρά θεμέλια δεν άντεξαν και πολύ και μέσα σε λίγους μήνες το οικοδόμημα κατέρρευσε.

Επιπλέον, μία ακόμη αιτία η οποία οδήγησε την παγκόσμια οικονομία το 2008 να υποπέσει στη δυσμενή κατάσταση της ύφεσης ήταν η αλόγιστη χρήση δανειακών κεφαλαίων από τους καταναλωτές. Εφόσον, η χορήγηση δανείων ήταν εύκολη αρκετοί στραφήκαν στη λήψη δανείων για κερδοσκοπικούς σκοπούς, αδυνατώντας στη συνέχεια να προχωρήσουν στην αποπληρωμή τους. Αυτή η καταναλωτική συμπεριφορά ενέτεινε ακόμη περισσότερο στο πρόβλημα των τραπεζών. Αξίζει

²⁸ Collateralized Debt Obligations: Εξασφαλισμένα Ομόλογα Χρέους ή Ομόλογα Ασφαλισμένων Δανείων ή Εγγυημένες Υποχρεώσεις Χρέους αποτελεί μορφή μη ρυθμισμένων χρεογράφων και δομημένων επενδυτικών προϊόντων τα οποία προέρχονται από την τιτλοποίηση μίας ομάδας πανομοιότυπων στοιχείων (Βαρουφάκης Γ. , 2012).

²⁹ Credit Default Swap: Σύμβαση Ανταλλαγής Αθέτησης Κινδύνου σύμφωνα με την οποία ο αγοραστής πραγματοποιεί μία σειρά πληρωμών προς τον πωλητή και ως αντάλλαγμα δέχεται μία πληρωμή εφάπαξ σε περίπτωση που κάποιο ομόλογο ή δάνειο αθετηθεί από τον εκδότη του (Βαρουφάκης Γ. , 2012).

επίσης να τονισθεί ότι οι υψηλές αμοιβές με τη μορφή «bonus» που λάμβαναν τα υψηλόβαθμα στελέχη (γνωστά ως «golden boys») των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων ως επιβράβευση για την απόδοσή τους, οδήγησε τα στελέχη να προβούν σε αλόγιστη σπατάλη της δύναμής τους και να προχωρούν στη λήψη αποφάσεων για τη χορήγηση δανείων, σε διάφορες επενδυτικές ενέργειες χωρίς να κρίνουν τις μελλοντικές επιπτώσεις αυτών. Κάτι εξίσου σημαντικό ήταν και το χαλαρό ρυθμιστικό πλαίσιο των αγορών το οποίο οδήγησε στην απελευθέρωση των χρηματοοικονομικών αγορών επιβαρύνοντας με αυτό τον τρόπο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Οι ρυθμιστικές αρχές δεν κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα ικανό, οργανωτικό πλαίσιο προς αποφυγή των στρεβλώσεων της αγοράς και κατ' επέκταση τον έλεγχο των αγορών. Επιπρόσθετα, η ανεπαρκής εφαρμογή των ρυθμιστών ελέγχου να υπολογίσουν τον πιστωτικό κίνδυνο των τραπεζών επέφερε επιπλέον προβλήματα στη γενική χρηματοπιστωτική λειτουργία, καθώς πολλά ήταν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα τα οποία είχαν την τάση να υποκρύπτουν στοιχεία τα οποία αφορούσαν επενδύσεις σε CDS και άλλα ομόλογα από τις εποπτικές αρχές.

Αδιαμφισβήτητα, το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για τη σημερινή κρίση φέρουν οι επενδυτικές τράπεζες³⁰ που παρήγαγαν πολύπλοκα χρηματοοικονομικά προϊόντα. Οι επενδυτικές τράπεζες ενεργούσαν ως μεσάζοντες τιτλοποιώντας τα δάνεια τους και διακονώντας με αυτόν τον τρόπο το μερίδιο με το μεγαλύτερο κίνδυνο και την υψηλότερη απόδοση. Επομένως, όταν ξέσπασε η κρίση στα δάνεια μειωμένης εξασφάλισης με πολύ γρήγορους ρυθμούς μεταφέρθηκε στα δομημένα ομόλογα. Από αυτήν την κατάσταση οι επενδυτικές τράπεζες ήταν αυτές οι οποίες υπέστησαν τις σφοδρότερες απώλειες.

³⁰ Γκίκας Χαρδούβελης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:
<http://archive.in.gr/Reviews/placeholder.asp?lngReviewID=96420&lngChapterID=-1&lngItemID=96442>

4.2 Οι Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην κοινωνική και στην οικονομική ζωή είναι αρκετά σοβαρές, καθώς η ευημερία των πολιτών διαταράσσεται από τη μείωση ή την απουσία εισοδήματος. Εξαιτίας αυτού ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού οδηγείται στα όρια της ανέχειας ενώ αμβλύνονται οι κοινωνικές ανισότητες. Η οικονομική δραστηριότητα των χώρων μαζί με όλα τα στοιχεία που την απαρτίζουν πλήττεται σε σημαντικό βαθμό. Η απασχόληση, ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης και το διεθνές εμπόριο είναι παράγοντες, η πορεία των οποίων αντικατοπτρίζει την κατάσταση της διεθνούς οικονομίας (Marmot & Bell, 2009)³¹.

Ο βαθμός με τον οποίο επηρεάζονται από μια οικονομική ύφεση οι χώρες είναι ανάλογος με το βαθμό ανάπτυξής τους. Συγκεκριμένα, οι χώρες χαμηλής και μέσης ανάπτυξης πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις αναπτυγμένες χώρες. Επομένως, στις αναπτυσσόμενες χώρες ο ρυθμός ανάπτυξης ανακόπτεται με την έλευση μίας ύφεσης και είναι πιο ευάλωτες σε αντίστοιχα φαινόμενα καθώς η οικονομία τους δεν είναι ακόμα σταθερά δομημένη.

Οι αρνητικές συνέπειες της κρίσης αντανακλώνται σε όλο το φάσμα της οικονομίας. Είτε σε παγκόσμιο επίπεδο, είτε σε επίπεδο κάθε μεμονωμένης χώρας παρατηρείται αύξηση στην ανεργία, μείωση του κύκλου των εργασιών, μείωση της κατανάλωσης, αρνητική πορεία του εμπορίου, πτώση του ΑΕΠ. Επίσης, είναι πολύ συχνή η παρατήρηση φαινομένων όπως μείωση της ζήτησης, μείωση της χρηματοδότησης και των πιστώσεων για επενδύσεις και για το εμπόριο σε συνδυασμό με τις μειώσεις των κρατικών δαπανών. Όλα αυτά τα φαινόμενα ανατρέπουν τους ρυθμούς ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας και ως εκ τούτου και κάθε χώρας.

Όλοι οι οικονομικοί δείκτες και τα οικονομικά μεγέθη επηρεάζονται αρνητικά από μια οικονομική ύφεση βυθίζοντας αρκετές χώρες στην ανέχεια και αυξάνοντας τις ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών. Επιπλέον, μία οικονομική κρίση οδηγεί σε επισφαλή εργασία, ανεργία, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν στον κοινωνικό

³¹ Marmot, M., & Bell, R. (2009). *How the financial crisis affect health?* Department of Epidemiology and Public Health, London, pp. 13-14.

αποκλεισμό μία αυξανόμενης ομάδας ανθρώπων κάτι το οποίο αποτελεί πηγή για διάφορες ψυχικές διαταραχές. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι οι συνέπειες μίας αντίστοιχης οικονομικής συγκυρίας, δεν περιορίζονται μόνο σε δυσμενείς συνθήκες στην ομαλή λειτουργία του επιχειρηματικού κλάδου, του πολιτικού χώρου ή της οικονομίας. Οι επιπτώσεις της ανάγονται σε όρους κοινωνίας ανατρέποντας όλες τις δομές οι οποίες έχουν διαμορφωθεί και λαμβάνοντας έντονες διαστάσεις.

5. Η περίπτωση της Ελλάδας

Η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης το 2008, δε θα μπορούσε να μην επηρεάσει την ελληνική οικονομία. Η κρίση η οποία ξέσπασε το 2008 στις Η.Π.Α. μεταδόθηκε στην Ευρώπη, επηρεάζοντας αρνητικά τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, αυξάνοντας τον πληθωρισμό και την ανεργία ενώ ταυτόχρονα μειώθηκαν οι ρυθμοί ανάπτυξης των ευρωπαϊκών χωρών συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Η ελληνική οικονομία τα τελευταία χρονιά ζει υπό τον κλοιό της ύφεσης η οποία χαρακτηρίζεται από διαρκή συρρίκνωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Η εκδήλωσή της στην Ελλάδα, είχε τη μορφή στενότητας οικονομικών πόρων εξαιτίας της κρίσης η οποία μάστιζε την παγκόσμια οικονομία.

Όπως έχει αναφερθεί ήδη ο βαθμός επηρεασμού μίας χώρας από οικονομικές ανισοροπίες και διακυμάνσεις αντανάκλα τη δομή της οικονομίας της. Για τα ελληνικά δεδομένα η εμφάνιση της κρίσης έγινε έντονα αισθητή μετά την προσφυγή της για στήριξη στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Αυτοί οι τρεις οργανισμοί συναποτέλεσαν ένα μηχανισμό βοήθειας για την Ελλάδα. Μέχρι σήμερα η χώρα χρηματοδοτείται από το μηχανισμό στήριξης, λαμβάνοντας αυστηρά μετρά στην προσπάθειά της να ορθοποδήσει οικονομικά.

Η Ελλάδα επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την εκδήλωση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης καθώς ήδη αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα που συνέβαλαν σημαντικά στην οικονομική κατάρρευση της χώρας. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο ότι το ξέσπασμα της κρίσης στην Ελλάδα είχε ως συνέπεια την αποκάλυψη του τεράστιου οικονομικού χρέους και της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στο ελληνικό δημόσιο. Η οικονομία της Ελλάδας κινδύνευε με εκτροχιασμό καθώς το χρέος της είχε αγγίξει μη βιώσιμα επίπεδα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα η κρίση μεταδόθηκε σε ολόκληρη την Ευρωζώνη καθώς τα κράτη-μέλη της αντιλήφθηκαν τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της Ελλάδας. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε την αφορμή για να αποκαλυφθούν οι αδυναμίες του θεσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα σε θέματα δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε τα αίτια της οικονομικής κρίσης τα οποία αποτέλεσαν εφαλτήριο για την εκδήλωσή της στην ελληνική οικονομία. Τα εν λόγω αίτια οδήγησαν τη χώρα στη δεινή οικονομική κατάσταση όπου βρίσκεται και σήμερα. Ένα καίριο ερώτημα που απασχολεί τους ερευνητές είναι εάν «ήταν η παγκόσμια οικονομική κρίση η βασική αιτία εκδήλωσης της κρίσης στην Ελλάδα ή απλά μια αφορμή για την έναρξη αυτής;». Αν και η Ελλάδα αποτέλεσε ένα από τα πρώτα ευρωπαϊκά θύματα της οικονομικής κρίσης, η οικονομία της δεν επηρεάστηκε εξ' αρχής.

Σε αυτό συντέλεσε το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν μία χώρα η οποία, αν και μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χαρακτηριζόταν από κλειστή οικονομία. Αυτό σήμαινε ότι οι τράπεζες δεν είχαν επηρεαστεί από την τάση δημιουργίας και διακράτησης δομημένων προϊόντων στο ενεργητικό τους και δεν είχαν προβεί σε εξωτερικό δανεισμό ώστε να καλύψουν τις ανάγκες ρευστότητας. Σε αντίθεση με τον τραπεζικό τομέα, ο δημόσιος τομέας με τις εκάστοτε κυβερνήσεις είχε προβεί σε ενέργειες δανεισμού από το εξωτερικό.

Βασική αιτία της οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια δεν αποτελεί η παγκόσμια οικονομική κρίση καθώς αυτή αποτελεί αφορμή για να αναδειχθεί το πρόβλημα που υπήρχε ήδη στο εσωτερικό της χώρας. Η γενεσιουργός αιτία, όπως προαναφέρθηκε ήταν τα δημοσιονομικά προβλήματα παλαιότερων ετών τα οποία συσσωρεύτηκαν και προκάλεσαν ένα δυσμενές οικονομικό κλίμα στην ελληνική οικονομία. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας είναι η ύπαρξη διαρθρωτικών προβλημάτων πριν την εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Επομένως, θα ήταν φρόνιμο να χαρακτηρίσουμε την οικονομική κρίση που βιώνει η Ελλάδα ως μια δημοσιονομική κρίση με την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση να αποτελεί απλά μία αφορμή για την εκδήλωσή της στην ελληνική οικονομία.

Η ελληνική δημοσιονομική κρίση προκλήθηκε κυρίως από παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με τις δημοσιονομικές πολιτικές οι οποίες εφαρμόζονταν από τις ελληνικές κυβερνήσεις για πολλά χρόνια. Σε αυτό ήρθε να συμβάλει και η Ευρωπαϊκή Ένωση με τις στρατηγικές που εξανάγκαζε να υιοθετηθούν από χώρες με σαθρά θεμέλια καθώς επίσης και η ύπαρξη ενός ενιαίου νομίσματος σε ένα περιβάλλον το οποίο απαρτιζόταν από χώρες με οικονομίες «δύο ταχυτήτων». Πιο

συγκεκριμένα, πολλές ήταν οι χώρες οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της Ευρώπης για την υιοθέτηση ενός κοινού νομίσματος καθώς οι οικονομίες κάποιων χωρών ήταν πιο ασθενείς έναντι κάποιων άλλων. Το όραμα βέβαια για μία μεγάλη, ενωμένη και ισχυρή Ευρώπη δεν μπορούσε να περιμένει οπότε παραβλέποντας τα οικονομικά στοιχεία κάποιων χωρών ή μεταβάλλοντάς τα προς το συμφέρον της ιδέας της «ενωμένης Ευρώπης» υλοποιήθηκε το όραμα.

Οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις τις τελευταίες τρεις δεκαετίες οδήγησαν την Ελλάδα στα πρόθυρα της οικονομικής κατάρρευσης. Η Ελλάδα δεν προχωρούσε την εφαρμογή σημαντικών μεταρρυθμίσεων οι οποίες είχαν ήδη θεσπιστεί σε άλλες χώρες. Η μη εφαρμογή τέτοιων μεταρρυθμίσεων καθυστέρησαν την ανάπτυξη του κράτους καθώς διέθετε ένα αντιπαραγωγικό δημόσιο τομέα, ένα αναποτελεσματικό και καθόλου δίκαιο σύστημα φορολογίας το οποίο μεταβάλλονταν μέσα στην πάροδο 12 μηνών, ένα μη βιώσιμο συνταξιοδοτικό σύστημα καθώς και ένα μη αποτελεσματικό και περιοριστικό ρυθμιστικό πλαίσιο της οικονομίας.

Επιπλέον, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα με συνεχείς, φθίνοντες ρυθμούς (Βαγιανός, Βέττας, & Μεγήρ, 2010)³². Επιπρόσθετα, οι δημοσιονομικές πολιτικές που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις έπληξαν και τα φορολογικά έσοδα. Η αύξηση της φοροδιαφυγής αλλά και η αδυναμία πάταξής της, προκάλεσαν μία τεράστια μείωση στα κρατικά έσοδα.

Οι στρατηγικές της Ευρωπαϊκής Ένωση απέκλειαν τη στήριξη των δημοσιοοικονομικών της Ευρωζώνης με απευθείας δανεισμό από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, αλλά επέβαλαν στις κυβερνήσεις να δανείζονται μόνο από τις εμπορικές τράπεζες και τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Αυτή η προσέγγιση επέφερε μία αναμενόμενη άνοδο των επιτοκίων δανεισμού, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην όξυνση του προβλήματος της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε τέτοιου είδους πολιτικές για τη διαχείριση της οικονομίας της και όταν οι χρηματαγορές έδειξαν δυσπιστία προς την ελληνική οικονομία, τα

³² Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν., & Μεγήρ, Κ. (2010). «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μία κρίσιμη συγκυρία». www.greekeconomistsforreform.com.

επιτόκια δανεισμού του ελληνικού δημόσιου εκτιναχτήκαν στα ύψη καθιστώντας δύσκολη την αποπληρωμή τους και βυθίζοντας την εγχώρια οικονομία στην ύφεση.

Ο εξωτερικός δανεισμός της Ελλάδας πραγματοποιήθηκε με σκοπό την κάλυψη του υπέρογκου χρέους. Το έλλειμμα το οποίο είχε δημιουργηθεί στον ελληνικό δημόσιο τομέα ήταν αποτέλεσμα των υψηλών δαπανών σε σύγκριση με το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο εσόδων. Αυτό είχε σα συνέπεια η Ελλάδα να στραφεί στους εταίρους της αποζητώντας έναν τρόπο για την κάλυψη του χρέους της και αυτό συνέβη με το δανεισμό. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δαπάνες της Ελλάδας αναφορικά με τα δάνεια που εισέπραξε η χώρα, αφορούσαν όχι μόνο την αποπληρωμή του δανειζόμενου κεφαλαίου αλλά και των τόκων που προέκυπταν. Κάτι τέτοιο είχε ως συνέπεια την διόγκωση του ελληνικού δημοσίου χρέους εξαναγκάζοντας την Ελλάδα να προβεί σε νέο δανεισμό.

Το κοινό νόμισμα των ευρωπαϊκών χωρών, το οποίο υιοθέτησε και η Ελλάδα έκανε τις μεταφορές πόρων προς τις ταχεία αναπτυσσόμενες χώρες ευκολότερες. Το ισοζύγιο πληρωμών της κάθε χώρας ισοσκελιζόταν από τις κεφαλαιακές εισροές, καθώς προ κρίσης χώρες όπως η Ελλάδα ήταν δυνατό να διατηρούν στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ένα σημαντικό έλλειμμα. Με την έναρξη της κρίσης η δυνατότητα αυτή χάθηκε, αφού επήλθε συρρίκνωση στις κεφαλαιακές εισροές γεγονός το οποίο έφερε την ελληνική οικονομία σε δυσκολότερη θέση.

Τέλος, οι ρυθμοί ανάπτυξης που επέδειξε η Ελλάδα την περίοδο πριν την κρίση καθόρισαν και το βαθμό επιρροής της από αυτήν. Το χρονικό διάστημα από το 1996 έως το 2008, η οικονομία της χώρας μας σημείωσε υψηλή πραγματική αύξηση του ΑΕΠ. Το παράδειγμά της ακολούθησε η Ισπανία και η Ιρλανδία σε αντίθεση με τις περισσότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες καθώς η αύξηση του ΑΕΠ για χώρες όπως τη Γερμανία, τη Γαλλία και τη Ιταλία ήταν συγκριτικά μικρότερη. Οι χώρες οι οποίες σημείωσαν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης κατά βάση κατέληξαν με σημαντικότερα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους σε αντίθεση με τις πιο ανεπτυγμένες χώρες οι οποίες κατείχαν πιο δομημένη οικονομία και δεν κλονίστηκαν σε τόσο μεγάλο βαθμό από την επερχόμενη οικονομική ύφεση (INE-ΓΣΕΕ, 2008).

Οι αιτίες οι οποίες αναφέρθηκαν προηγουμένως, οδήγησαν την Ελλάδα στην κρίση χρέους. Οι διεθνείς συγκυρίες εκτόξευσαν τα επιτόκια δανεισμού σε αδιανόητα

υψηλά επίπεδα με τη χώρα μας να βρίσκεται σε μία εξαιρετικά δύσκολη θέση, οφείλοντας να αποπληρώσει υψηλά επιτόκια χωρίς να έχει τα απαιτούμενα έσοδα για να προχωρήσει αυτήν την ενέργεια. Οι παρελθούσες πολιτικές άφησαν τα κρατικά ταμεία με μειωμένα έσοδα οπότε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2010 συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός μηχανισμού στήριξης για την Ελλάδα.

Η ελληνική κυβέρνηση συναίνεσε στο μηχανισμό στήριξης και ακολούθησε όλους τους όρους που επέβαλε ο μηχανισμός στήριξης. Ο μηχανισμός στήριξης επέβαλε όρους δημοσιονομικής λιτότητας και αναπροσαρμογής. Τα μετρά τα οποία κλήθηκε να λάβει η κυβέρνηση της Ελλάδας με σκοπό τη λήψη χρηματικής στήριξης ήταν αρκετά αυστηρά καθώς περιλάμβαναν περικοπή δημόσιων δαπανών, συντάξεων και μισθών, επιβολή νέου κατωτάτου μισθού, απολύσεις δημόσιων υπάλληλων, αύξηση της φορολογικής βάσης καθώς και αναπροσαρμογή του ασφαλιστικού συστήματος. Το αρνητικό κλίμα το οποίο είχε δημιουργηθεί σχετικά με την οικονομία της χώρας οδήγησε στην υιοθέτηση μίας σειράς σκληρών μεταρρυθμιστικών μέτρων ούτως ώστε να τονωθεί η ελληνική ανάπτυξη και να κατασταλεί η φοροδιαφυγή. Εφόσον η Ελλάδα μπορούσε να ανταπεξέλθει στα νέα μέτρα θα μεταβαλλόταν το ευρωπαϊκό κλίμα έναντι της Ελλάδας σε ευνοϊκότερο. Τα μέτρα τα οποία αναφέρθηκαν περιελάμβαναν την άρση των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, την αύξηση της έμμεσης φορολογίας και τη μείωση των δαπανών μέσω της μείωσης των μισθών και των συντάξεων.

Στην πρώτη φάση της οικονομικής κρίσης και μέχρι τα μέσα του 2009, η οικονομική κρίση ήταν εντονότερη για το τραπεζικό σύστημα, ενώ ταυτόχρονα όλες οι κυβερνήσεις των ανεπτυγμένων κρατών αποφάσισαν να λάβουν μετρά για τη μη εξάπλωση του φαινομένου χρηματοδοτώντας το χρηματοπιστωτικό σύστημα με απώτερο σκοπό τη διάσωσή του. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η μετατροπή ενός μέρους του ιδιωτικού χρέους σε δημόσιο και διογκώνοντας έτσι τα δημοσιονομικά ελλείμματα καθώς και το δημόσιο χρέος των κρατών. Σε μια αντίστοιχου είδους ενεργεία προχώρησε και η Ελλάδα καθώς διέθεσε 28 δισεκατομμύρια Ευρώ προς στήριξη του τραπεζικού συστήματος και για εγγυήσεις. Αυτό είχε σα συνέπεια να επιβαρυνθεί το ήδη υπάρχων δημόσιο χρέος και να προστεθεί σε αυτό και το χρέος

των τραπεζών (Michael-Matsas, 2012)³³. Όλα τα μέτρα τα οποία έλαβε η ελληνική κυβέρνηση έπληξαν όλες τις πτυχές της οικονομίας της χώρας. Ο κύκλος των εργασιών πολλών επιχειρήσεων περιορίστηκε σημαντικά με την κερδοφορία να μειώνεται αισθητά. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την έλλειψη χρηματοδότησης αποτελούν κάποιες από τις αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες εμποδίζουν την εξέλιξη της ελληνικής επιχειρηματικότητας.

Η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη με ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα το οποίο αφορούσε την ύπαρξη υψηλού χρέους σε συνδυασμό με την ελληνική, οικονομική ανταγωνιστικότητα η οποία ήταν ιδιαίτερος χαμηλή. Παρουσίαζε μία αδυναμία ως προς την παραγωγή προϊόντων τα οποία θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν όμοια προϊόντα και αυτό είχε σα συνέπεια την περεταίρω αύξηση του εξωτερικού δανεισμού. Η χώρα συνέχισε το δανεισμό από τους εταίρους της σε αξιοσημείωτα, υψηλά επιτόκια ενώ την ίδια στιγμή δε χρησιμοποιήθηκε με το σωστό τρόπο η πρόσβαση σε φθηνά κεφάλαια. Η τελευταία, αντί να χρησιμοποιηθεί προς ενίσχυση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας έθεσε το λιθαράκι στην κάλυψη των δαπανών του δημοσίου.

Αδιαμφισβήτητα, το επικρατούν δυσμενές οικονομικό κλίμα της Ελλάδας δεν άφησε ανεπηρέαστους τους τομείς της οικονομίας ενώ οι αρνητικές συνέπειες για αυτούς ήταν μεγάλες. Το εμπόριο, η ναυτιλία, η φαρμακοβιομηχανία, ο τραπεζικός, ο ασφαλιστικός, ο αγροτοδιατροφικός τομέας καθώς επίσης και ο τουρισμός ήταν κάποιοι από τους κλάδους της οικονομίας οι οποίοι δέχτηκαν τις επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Η σημαντικότερη επίπτωση που επήλθε με την κρίση χρέους στην Ελλάδα ήταν η άρση χρηματοδότησης των παραπάνω επιχειρηματικών κλάδων εξαιτίας της δημοσιονομικής λιτότητας. Σαφώς και αυτό είχε σημαντικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της Ελλάδας αλλά και στην πορεία του ΑΕΠ το οποίο ακολούθησε την κατιούσα.

Σημαντικές ήταν οι επιπτώσεις οι οποίες προκλήθηκαν στην απασχόληση και κατ' επέκταση στην αγορά εργασίας της Ελλάδας. Καθημερινά οι δείκτες ανεργίας στην χώρα αυξάνονται αναγκάζοντας πολλούς πολίτες να ζουν στα όρια της φτώχειας. Η

³³ Michael-Matsas, S. (2012). «Greece and the World Capitalist Crisis». Journal of Socialist Theory, pp. 2-13.

οικονομική κρίση στην Ελλάδα είχε και αντίκτυπο στην κατανάλωση καθώς σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ανεργία, την άνοδο των επιτοκίων και την άνοδο των τιμών των εμπορευμάτων και των καυσίμων προκλήθηκε μείωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών. Μέσω της μείωσης στις καταναλωτικές δαπάνες παρουσιάστηκε, αντίστοιχη μείωση στον κύκλο εργασιών της ελληνικής οικονομίας.

Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα καταστροφικές για την οικονομία. Η Ελλάδα εμμένει στις προσπάθειες της για έξοδο από την κρίση εφαρμόζοντας μεταρρυθμίσεις οι οποίες ευελπιστεί να βοηθήσουν ώστε να περιοριστούν οι οικονομικές σπατάλες της χώρας και να τονωθεί η οικονομία. Παρόλα αυτά η οικονομική δυσπραγία της Ελλάδα συνεχίζει να εντείνει τις αμφιβολίες των δανειστών αλλά και των αγορών ότι η χώρα δε θα καταφέρει να ανταπεξέλθει στα μέτρα σταθεροποίησης. Ο φόβος είναι ακόμη μεγαλύτερος καθώς πολλοί οικονομολόγοι προβλέπουν την κατάρρευση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος αλλά και μίας μεγάλης νομισματικής ένωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Παρουσίαση Αγροδιατροφικού Κλάδου

1. Εισαγωγή

Ο πρωτογενής και ο δευτερογενής τομέας παράγωγης αποτελούν τους βασικότερους τομείς της οικονομίας. Οι δύο τομείς είναι στενά συνδεδεμένοι καθώς η ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σωστά δομημένου πρωτογενή τομέα. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος σχετίζεται τόσο με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής καθώς από εκεί αποσπώνται οι πρώτες ύλες όσο και με το δευτερογενή τομέα εφόσον είναι απαραίτητος για τη μεταποίηση και την επεξεργασία των πρώτων υλών. Στο τρέχων κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε κάποιες πληροφορίες σχετικά με τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα παραγωγής ενώ η προσοχή μας εφίσταται στον Αγροδιατροφικό Κλάδο ο οποίος είναι ιδιαίτερα σημαντικός στη λειτουργία και την ανάπτυξη μίας οικονομίας. Επίσης, θα γίνει αναφορά στον Αγροδιατροφικό Κλάδο στην Ελλάδα και στα ιδιαίτερα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά που τον απαρτίζουν. Ολοκληρώνοντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο θα γίνει μνεία στην ανταγωνιστικότητα του κλάδου μέσω κάποιων υποτομέων που τον απαρτίζουν.

2. Ο Πρωτογενής και ο Δευτερογενής Τομέας Παραγωγής

Το οικονομικό σύστημα μπορεί να διαιρεθεί σε επιμέρους τομείς και πιο συγκεκριμένα στον πρωτογενή, στο δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα. Αυτή η κατηγοριοποίηση γίνεται με βάση τη λειτουργία και τη φύση του κάθε τομέα. Οι τρεις αυτοί τομείς είναι υπεύθυνοι για την παράγωγή όλων των αγαθών και των υπηρεσιών σε μια οικονομία. Ο πρωτογενής και δευτερογενής τομέας παραγωγής αποτελούν τους πιο βασικούς και ιστορικούς πυλώνες ανάπτυξης της οικονομίας μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών. Από την άλλη πλευρά, ο τριτογενής τομέας παραγωγής σχετίζεται με την παροχή υπηρεσιών και σημειώνει ιδιαίτερη ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες.

Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής αναφέρεται σε εκείνον τον τομέα της οικονομίας στον οποίο γίνεται άμεση χρήση των φυσικών πόρων και των πρώτων υλών. Στον τομέα αυτό περιλαμβάνονται διαφορές διαδικασίες οι οποίες είναι απαραίτητες για τη λήψη των αγαθών τα οποία προέρχονται από το φυσικό περιβάλλον όπως τα γεωργικά προϊόντα, τα προϊόντα αλιείας, κυνηγιού και υλοτομίας. Επιπλέον στο τομέα αυτό αντιστοιχούν και όλες εκείνες οι οργανωμένες διαδικασίες οι οποίες αποσκοπούν στην απόκτηση των αγαθών όπως είναι η ανάπτυξη της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της αλιείας.

Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής της ελληνικής οικονομίας για πολλούς αιώνες αποτελούσε την κυρίαρχη απασχόληση των ανθρώπων και τη σημαντικότερη πηγή εισοδημάτων. Στο πρωτογενή τομέα παραγωγής εντάσσεται ο κλάδος της γεωργίας, της αλιείας, της δασοκομίας και της εξόρυξης. Αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό τομέα για την παραγωγική διαδικασία καθώς μέσω αυτού αποσπώνται σημαντικές πρώτες ύλες οι οποίες είναι κατάλληλες για άμεση κατανάλωση αλλά χρησιμοποιούνται και στο δευτερογενή τομέα παραγωγής στο στάδιο της μεταποίησης και της επεξεργασίας. Επιπρόσθετα, ο πρωτογενής τομέας παραγωγής έχει συμβάλει στην κοινωνικοοικονομική εξέλιξη αρκετών χωρών αποτελώντας μεγάλη πηγή εσόδων. Για παράδειγμα, ο κλάδος της γεωργίας δεν αφορά απλά μία οικονομική δραστηριότητα αλλά συνδέεται με το φυσικό, το ιστορικό και το πολιτισμικό περιβάλλον αλλά και με τον τρόπο ζωής ενός μεγάλου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού.

Σήμερα αν και συμβάλει λιγότερο στην απασχόληση και στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (Α.Ε.Π) στις αναπτυσσόμενες χώρες εξαιτίας του παραγκωνισμού του από τους άλλους τομείς της οικονομίας, εξακολουθεί να είναι σημαντικός για την απόκτηση βασικών αγαθών που είναι απαραίτητα για την κάλυψη των βιολογικών αναγκών των ανθρώπων. Επιπλέον, σε υποανάπτυκτες χώρες αποτελεί τον κύριο τομέα παράγωγης με τον οποίο απασχολείται το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.

Στο δευτερογενή τομέα παραγωγής, περιλαμβάνονται όλες οι δραστηριότητες οι οποίες έχουν ως αντικείμενο την επεξεργασία των πρώτων υλών, οι οποίες έχουν συλλεχθεί από τον πρωτογενή τομέα παραγωγής, με σκοπό την παραγωγή τελικών προϊόντων. Ο εν λόγω τομέας αποτελεί προέκταση του πρωτογενή τομέα καθώς ο πρώτος αποτελεί τον έναν και αποκλειστικό τροφοδότη του δευτερογενή τομέα. Ωστόσο στον τομέα αυτό έχει επέλθει τόσο μεγάλη εξέλιξη, έχοντας ξεπεράσει τα όρια της στείρας μεταποίησης προϊόντων τα οποία προέρχονται αποκλειστικά από τον πρωτογενή τομέα (ακατέργαστες ύλες) αλλά κάνει χρήση και ημιτελικών προϊόντων ή ακόμα και ετοιμών προϊόντων (μηχανολογικά εξαρτήματα, οικοδομικά υλικά) άλλων μονάδων που δραστηριοποιούνται στο δευτερογενή τομέα παράγωγης, με σκοπό την παράγωγή τελικών προϊόντων.

Στο δευτερογενή τομέα παράγωγης αντιστοιχούν τέσσερις κατηγορίες δραστηριοτήτων. Η εξόρυξη του ορυκτού πλούτου δηλαδή τα ορυχεία, τα λατομεία, οι αλυκές ενώ τα μεταλλεία αποτελούν σημαντική δραστηριότητα του κλάδου. Η διαδικασία της μεταποίησης αγαθών καθώς και η παράγωγή και η διανομή οποιασδήποτε μορφής ενέργειας (ηλεκτρική, φυσικό αέριο) και οι κατασκευές αποτελούν τις υπόλοιπες κατηγορίες δραστηριοτήτων του τομέα.

Η δευτερογενής παραγωγή αποτελεί το πιο σημαντικό τομέα μίας οικονομίας καθώς συμβάλει στην οικονομική ευρωστία των χωρών. Επιπλέον αποτελεί μαζί με τον τριτογενή τομέα στις αναπτυσσόμενες χώρες την κύρια πηγή εσόδων. Εξαίρεση αποτελούν οι πολύ αναπτυσσόμενες χώρες όπου ο δευτερογενής τομέας παραγωγής χάνει τα ηνία της πρώτης θέσης στη συμμετοχή στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόντος λόγω του τριτογενή τομέα.

Η Ελλάδα ανέκαθεν ήταν μια γεωργική χώρα διαθέτοντας συγκριτικά πλεονεκτήματα όπως τη μορφολογία του εδάφους της και το μεσογειακό της κλίμα. Μέχρι το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα ήταν μία παραδοσιακή αγροτική χώρα. Το

μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού της χώρας κατοικούσε σε αγροτικές περιοχές ενώ η γεωργία αποτελούσε το βασικό τομέα της ελληνικής οικονομίας που απασχολούσε και τον κύριο όγκο του εργατικού της δυναμικού.

Μετά την απελευθέρωση της χώρας από τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις και τον εμφύλιο πόλεμο παρατηρήθηκε διαμόρφωση των πολιτικών, των οικονομικών, των κοινωνικών και των γεωπολιτικών συνθηκών οι οποίες επέτρεψαν την εξέλιξη του αγροτικού τομέα. Ο τελευταίος εκσυγχρονίστηκε, κάτι το οποίο είχε σα συνέπεια την αύξηση της παραγωγικότητας του κλάδου αλλά και της εξωστρέφειάς του. Την εξέλιξη του τομέα αυτού ήρθε να συμπληρώσει η εκβιομηχάνιση της χώρας μεταξύ του 1960 και 1970. Τα μεγάλα δημόσια έργα τα οποία έλαβαν χώρα στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, η τεχνολογική πρόοδος η οποία είχε σαν αποτέλεσμα την έντονη παραγωγική εκμηχάνιση καθώς και η συμφωνία με την ΕΟΚ³⁴ το 1961 οδήγησαν στην ενίσχυση της ελληνικής γεωργίας μετατρέποντάς τη σε ανταγωνιστικότερη. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο το εμπορικό ισοζύγιο προϊόντων εμφανίστηκε πλεονασματικό, επιτεύχθηκε ένας υψηλός βαθμός αυτάρκειας της χώρας και τονώθηκε η οικονομική κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού μέσω της εισοδηματικής βελτίωσης (Δαγκαλίδης, 2014). Εντονότερη ήταν η εκβιομηχάνιση της χώρας μας κατά τη διάρκεια του 1960 με 1970, όπου ξεκίνησε μία ισχυρή διασύνδεση του πρωτογενή τομέα παραγωγής με το δευτερογενή. Συγκεκριμένα, οι βιομηχανίες τροφίμων, λιπασμάτων, γεωργικών φαρμάκων, αγροτικών μηχανημάτων και λοιπών εφοδίων εκείνη τη χρονική περίοδο παρουσίασαν σημαντική ανάπτυξη.

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, παρά τη μείωση των ιδιωτικών και των δημοσίων επενδύσεων στον πρωτογενή τομέα παραγωγής η πορεία της παραγωγικότητας καθώς και οι ρυθμοί παράγωγης βρίσκονταν σε ικανοποιητικά

³⁴ Το 1957, έξι ανεξάρτητα έθνη της Δυτικής Ευρώπης (Βέλγιο, (Δυτική) Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Λουξεμβούργο και Ολλανδία) εισήλθε σε μια ιστορική συνθήκη που έχει γίνει γνωστή με το όνομα της πόλης στην οποία υπογράφηκε η Συνθήκη της Rome όπου και συμφωνήθηκε η ίδρυση μιας Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η συμφωνία αυτή περιλάμβανε την εγκαθίδρυση μιας «κοινής αγοράς» με τη δημιουργία μιας τελωνειακής ένωσης, μέσα από την οποία θα πραγματοποιούταν η σταδιακή κατάργηση όλων των ποσοτώσεων, των τιμολογίων και άλλων εμπορικών φραγμών που ανέστειλε, την εποχή εκείνη, την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων μεταξύ των έξι χωρών. Επιπλέον περιλάμβανε και την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων. (Toerke, 1981)

επίπεδα. Το 1981 αποτελεί ένα έτος ορόσημο την ελληνική οικονομία αφού επισημοποιήθηκε η είσοδός της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) γενόμενη πλήρες μέλος. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στη μετέπειτα πορεία του ελληνικού Αγροδιατροφικού Κλάδου. Πριν την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα κατέγραψε σημαντική πρόοδο καθώς το προϊόν ανά απασχολούμενο καταγράφηκε στα 3/5 περίπου του μέσου κοινοτικού όρου έναντι του 1/4 του μέσου κοινοτικού όρου που ήταν το 1961 (Δαγκαλίδης, 2014).

Σοβαρές εξελίξεις στον πρωτογενή τομέα παραγωγής και συγκεκριμένα στον αγροτικό τομέα προκλήθηκαν μέσω των κοινοτικών ενισχύσεων. Οι κοινοτικές ενισχύσεις οι οποίες χορηγήθηκαν, χαρακτηρίζονταν από άνιση κατανομή καθώς σημαντικό ποσοστό της γεωργικής παράγωγης της Ελλάδας των οπωροκηπευτικών, του χοιρινού κρέατος, των αυγών και των πουλερικών, του μελιού επιχορηγούνταν ελάχιστα. Αντίθετα, κάποιες κατηγορίες άλλων προϊόντων στα οποία η Ελλάδα δεν κατείχε συγκριτικό πλεονέκτημα στην παράγωγή τους επιδοτούνταν σε υπερβολικό βαθμό (Δαγκαλίδης, 2014). Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μετάλλαξη του χάρτη της ελληνικής γεωργίας, καθώς δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην καλλιέργεια προϊόντων με επιδότηση έναντι άλλων καλλιεργειών στις οποίες η χώρα πλεονεκτούσε συγκριτικά. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα αύξησε τις εισαγωγές της σε βασικά προϊόντα τα οποία είτε θα μπορούσε να παράγει η ίδια είτε τα παρήγαγε ήδη. Οι εισαγωγές λάμβαναν χώρα εξαιτίας του γεγονότος ότι τα συγκεκριμένα προϊόντα δεν επιχορηγούνταν επαρκώς στην παραγωγική τους διαδικασία αλλά και επειδή δε λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη το ανταγωνιστικό κόστος.

Ο πρωτογενής τομέας της παραγωγής συνεχίζει να αποτελεί ένα σημαντικό τομέα για την ελληνική οικονομία παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε. Το μέγεθος του εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν στη γεωργική εκμετάλλευση το 2011 ανέρχονταν σε 12,4% γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει τη βαρύτητα του τομέα στην οικονομία. Γενικότερα η μείωση της απασχόλησης για το 2012 ανήλθε σε ποσοστό ίσο με -3,4% το οποίο ήταν αρκετά μικρότερο σε σύγκριση με άλλους τομείς της οικονομίας (ΠΑΣΕΓΕΣ, 2013)³⁵.

³⁵ ΠΑΣΕΓΕΣ. (2013). *Πρόσφατες εξελίξεις στην Αγροτική Οικονομία της Ελλάδος*.

3. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, αποτελεί έναν τομέα της οικονομίας ο οποίος συνδέεται άμεσα τόσο με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής όσο και με το δευτερογενή τομέα. Στον κλάδο ο οποίος αποτελεί βασικό αντικείμενο μελέτης της εργασίας μας, περιλαμβάνονται επιχειρήσεις παραγωγής, μεταποίησης και διανομής αγροτικών προϊόντων και τροφίμων.

Για την καλύτερη κατανόηση του Αγροδιατροφικού Κλάδου θα ήταν χρήσιμο εάν επιχειρήσουμε να παραθέσουμε κάποιες λεπτομέρειες και ως εκ τούτου να ερμηνεύσουμε το σύστημα του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Ως Αγροδιατροφικό Σύστημα (Agri-food ή Agrofood System) ορίζεται ένα σύστημα τροφίμων ή αλλιώς ένα το τροφικό πλέγμα το οποίο ξεφεύγει από τα πλαίσια ενός απλού παραγωγικού συστήματος καθώς αποτελεί μία πιο περίπλοκη διαδικασία. Η πολυπλοκότητα του συστήματος προέρχεται από την ύπαρξη διάφορων υποσυστημάτων τα οποία εξαιτίας της φύσης του Αγροδιατροφικού Κλάδου τέμνονται μεταξύ τους. Τα υποσυστήματα αυτά περιλαμβάνουν σχέσεις μεταξύ τροφίμων, οικονομίας, υγείας, κοινωνικής ανάπτυξης και διαχείρισης του περιβάλλοντος (Ericksen P. , 2008)³⁶.

Τα κυριότερα μέρη του Αγροδιατροφικού Κλάδου είναι η παραγωγή, η επεξεργασία, η αποθήκευση, η διανομή και η λιανική πώληση των τροφίμων. Οι δραστηριότητες οι οποίες περιλαμβάνονται στα επιμέρους μέρη του Αγροδιατροφικού Κλάδου είναι απαραίτητες για την ομαλή πορεία ενός προϊόντος από την παράγωγή του μέχρι την τελική κατανάλωση. Η παραγωγή περιλαμβάνει εισροές οι οποίες απαιτούνται για την εκκίνηση της διαδικασίας μεταποίησης ενώ σε αυτήν την κατηγορία εισροών εντάσσεται η γη, η εργασία, τα φυτοφάρμακα και τα λιπάσματα, τα προϊόντα του κτηνοτροφικού τομέα, η παράγωγή φρούτων και λαχανικών και κατ' επέκταση όλες οι πρώτες ύλες οι οποίες προέρχονται από τη γεωργική ή την κτηνοτροφική δραστηριότητα. Η διαδικασία της επεξεργασίας αναφέρεται στη μεταποίηση ακατέργαστων προϊόντων και στη μετατροπή τους σε προϊόντα τα οποία έχουν την τελική μορφή με την οποία θα φτάσουν στον

³⁶Ericksen, P. (2008). *Conceptualizing Food Systems for Global Environmental Change Research*. Global Environmental Change 18, pp. 234-245.

καταναλωτή. Στη διαδικασία αυτή περιλαμβάνονται ενέργειες όπως η μεταποίηση σε διαφορές μορφές τροφών αλλά και η τυποποίηση που περιλαμβάνει ενέργειες όπως η συσκευασία.

Ένα ακόμη μέρος του Αγροδιατροφικού Κλάδου αποτελεί την αποθήκευση των προϊόντων και αναφέρεται στη διατήρηση προϊόντων σε ανεκτές συνθήκες θερμοκρασίας αλλά και τοποθέτησή τους σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους όπου δεν επιτρέπεται η αλλοίωσή τους. Τέλος, η διανομή και η λιανική πώληση στα μέρη του Αγροδιατροφικού Κλάδου περιλαμβάνουν δραστηριότητες μεταφοράς του τελικού προϊόντος από το σημείο στο οποίο έλαβε χώρα η παραγωγή του στα σημεία πώλησής του. Τα επιμέρους μέρη του Αγροδιατροφικού Κλάδου, των οποίων η παρουσίαση προηγήθηκε, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του κλάδου καθώς με τη βελτίωση των διαδικασιών αυτών είναι δυνατόν να επιτευχθούν σημαντικές επιτυχίες για το σύνολο του κλάδου.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο Αγροδιατροφικός Κλάδος αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τομείς την οικονομικής και κοινωνικής δομής της Ελλάδας. Η γεωργία αποτελεί σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες, παρέχοντας ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο σε δισεκατομμύρια ανθρώπους και προσφέροντας τα προϊόντα της δραστηριότητάς της για εμπορικούς σκοπούς. Επίσης, αποτελεί ένα βασικό μέσο μέσω του οποίου πραγματοποιείται η εξωστρέφεια μίας χώρας στις διεθνείς αγορές. Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμια Τράπεζας για το 2007 από τα 6,5 δισεκατομμύρια κατοίκων της γης, τα 5,5 δισεκατομμύρια ζούσαν σε αναπτυσσόμενες χώρες ενώ τα 3 δισεκατομμύρια σε αγροτικές περιοχές των χωρών αυτών. Από τους κατοίκους των αγροτικών αυτών περιοχών εκτιμήθηκε ότι τα 2,5 δισεκατομμύρια κατοίκων ασχολούνταν με τη γεωργία ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός εξαρτιόταν από τη γεωργία και τους φυσικούς πόρους για την επιβίωσή του (World Bank, 2013)³⁷.

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος θα παραμείνει ακόμη και στο μέλλον το ίδιο σημαντικός καθώς μέχρι το 2050 θα χρειάζεται ένα γεωργικό σύστημα το οποίο θα παράγει περίπου 50% περισσότερα τρόφιμα ούτως ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες σίτισης των 9 δισεκατομμυρίων κατοίκων της γης. Ο εν λόγω κλάδος οφείλει να

³⁷ World Bank. (2013). *Implementing Agriculture for Development , Agriculture Action Plan 2013-2015*.

παρέχει επαρκή διατροφή ώστε να αυξήσει σημαντικά το εισοδηματικό επίπεδο αλλά και την ανθεκτικότητα των εισοδημάτων για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Επίσης, η ενίσχυση της απασχόλησης του πληθυσμού είναι μέρος των υποχρεώσεων του Αγροδιατροφικού Κλάδου ενώ αξίζει να επισημάνουμε ότι περίπου το 75% του συνολικού πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικές περιοχές. Ως εκ τούτου η πλειοψηφία του πληθυσμού στηρίζεται στη γεωργία για την επιβίωσή του (World Bank, 2013).

Όπως έχει ήδη επισημανθεί ο Αγροδιατροφικός Κλάδος εστιάζει στην κάλυψη των διατροφικών αναγκών γεγονός το οποίο τον καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό. Ο λόγος είναι ότι εξασφαλίζει τις πρωταρχικές ανάγκες επιβίωσης του παγκοσμίου πληθυσμού. Τα Αγροδιατροφικά Συστήματα έχουν έναν ακόμη κύριο στόχο, ο οποίος απευθύνεται στην κάλυψη των αναγκών επισιτιστικής ασφάλειας. Χρησιμοποιώντας τον ορό επισιτιστική ασφάλεια αναφερόμαστε στην Ασφάλεια των Τροφίμων. Η έννοια αυτή χρησιμοποιείται όταν ο παγκόσμιος ανθρώπινος πληθυσμός έχει φυσική και οικονομική πρόσβαση σε επαρκή, ασφαλή και θρεπτική τροφή κάθε χρονική στιγμή. Η πρόσβαση σε τρόφιμα βρίσκεται σε ικανοποιητικό επίπεδο προς κάλυψη των διατροφικών αναγκών και των προτιμήσεων του ανθρώπινου πληθυσμού έτσι ώστε να εξασφαλιστεί ένας υγιεινός τρόπο διαβίωσης (Food and Agriculture Organization, FAO, 1996)³⁸.

Ο Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας, διαχωρίζει την ασφάλεια των τροφίμων ως προς τη διαθεσιμότητα, την πρόσβαση, τη χρήση και τη σταθερότητα. Ως ασφάλεια τροφίμων νοείται ένας δείκτης ο οποίος δείχνει εάν το σύστημα των γεωργικών ειδών διατροφής είναι υγιές. Ωστόσο, αυτό δεν υποδηλώνει ότι ένα βιώσιμο σύστημα γεωργικών ειδών διατροφής θα δημιουργήσει ένα επαρκές επίπεδο ασφάλειας τροφίμων, καθώς η παράγωγή τροφίμων εκτός του αρχικού σταδίου παράγωγης πρώτων υλών, χαρακτηρίζεται από περιπλοκότητα. Η έννοια η οποία περιγράφηκε παραπάνω έγινε αντικείμενο μελέτης από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα εξαιτίας των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών οι οποίες προκλήθηκαν κυρίως από την εκβιομηχάνιση της παράγωγης τροφίμων, την εξέλιξη της διαδικασίας μεταποίησης και τυποποίησης, τις αλλαγές στον τρόπο εμπορίου και διανομής των

³⁸ Food and Agriculture Organization, FAO. (1996). *Rome declaration on world food security and world food summit plan of action*. World Food Summit 13–17 November, FAO, Rome.

προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου καθώς και του έντονου φαινομένου αστικοποίησης.

Ένα Αγροδιατροφικό Σύστημα περιλαμβάνει μία σειρά ενεργειών οι οποίες ξεκινούν από την παράγωγη και καταλήγουν στην κατανάλωση των τελικών προϊόντων από το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Από τις ενέργειες αυτές σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η μεταποίηση και η εμπορία αγαθών ώστε να παράγονται και να διανέμονται τα προϊόντα με ασφαλή τρόπο και σε επαρκή ποσότητα ούτως ώστε να καλυφθούν οι διατροφικές ανάγκες των καταναλωτών. Αδιαμφισβήτητα η σωστή λειτουργία των διατροφικών συστημάτων διασφαλίζεται μέσω της άσκησης σωστής πολιτικής καθώς τα εν λόγω συστήματα είναι ευάλωτα σε περιβαλλοντικές, κοινωνικές, πολιτικές ή οικονομικές αλλαγές. Επομένως, όσο αυξάνεται η παραγωγικότητα και η αποτελεσματικότητα των Αγροδιατροφικών Συστημάτων τόσο αυξάνεται ο αριθμός των επιτυχιών στην εξάλειψη της ανέχειας και στην εξασφάλιση επαρκούς διατροφικού επιπέδου για τον παγκόσμιο πληθυσμό (Ericksen P. , 2008).

Το Αγροδιατροφικό Σύστημα αποκτά ολοένα και περισσότερη σημασία λόγω των προβλημάτων τα οποία ταλανίζουν τις κοινωνικοοικονομικές δομές. Τα προβλήματα αυτά θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε δύο κατηγορίες με την πρώτη να περιλαμβάνει τα προβλήματα τα οποία αφορούν την ανθρώπινη υγεία και η δεύτερη να ασχολείται με προβληματισμούς οι οποίοι αφορούν την περιβαλλοντική υγεία. Η ανθρώπινη υγεία περιλαμβάνει προβλήματα στα πλαίσια της επισιτιστικής ασφάλειας, όπως η έλλειψη πρόσβασης σε τρόφιμα, ο ακατάλληλος τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται ο εφοδιασμός τροφίμων και η ανεπάρκεια με την οποία παρέχονται τα τρόφιμα. Επιπλέον, ένα συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό του παγκοσμίου πληθυσμού αντιμετωπίζει προβλήματα που συνδέονται με τη διατροφή όπως είναι η παχυσαρκία, ο διαβήτης εξαιτίας της διατροφής με χαμηλής περιεκτικότητας θρεπτικά συστατικά. Η δεύτερη κατηγορία προβλημάτων ασχολείται με την περιβαλλοντική υγεία η οποία αφορά μία σειρά περιβαλλοντικών προβλημάτων όπως είναι οι κλιματικές αλλαγές, η μόλυνση των υδάτων, η ρύπανση ή η μείωση της βιοποικιλότητας και η υποβάθμιση της ποιότητας του εδάφους (Matson, Parton, Power, & Swift, 1997)³⁹. Η κατανάλωση ενέργειας και οι εκπομπές

³⁹ Matson, P., Parton, W., Power, A., & Swift, M. (1997). *Agricultural intensification and ecosystem properties*. Science 277, 504–509.

ρύπων οι οποίες συνδέονται με την παραγωγή, την επεξεργασία και τη διανομή των τροφίμων είναι σημαντική για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα του συστήματος ασφάλειας των τροφίμων.

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος έχει και οικονομική διάσταση καθώς συμβάλει σημαντικά στην αύξηση των εισοδημάτων και στην οικονομική εξέλιξη των κοινωνιών. Ολόκληρες βιομηχανίες στηρίζουν την παράγωγή τους στο Αγροδιατροφικό Κλάδο απασχολώντας ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού. Η οικονομική διάσταση του κλάδου και τα οικονομικά προβλήματά του δεν είναι ευκόλως αντιληπτά όσο είναι τα κοινωνικά και τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Τις τελευταίες δεκαετίες τα Αγροδιατροφικά Συστήματα χαρακτηρίζονται από έντονη εκβιομηχάνιση και παρουσιάζουν μία συνεχή εξάρτηση από την ενέργεια με συνέπεια να επιβαρύνουν τις παραδοσιακές δραστηριότητες (Matson, Parton, Power, & Swift, 1997). Οι οικονομίες κλίμακας έχουν δημιουργήσει υψηλής εντάσεως γεωργικές εργασίες καθιστώντας τον κλάδο περισσότερο κερδοφόρο.

4. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στην Ελλάδα

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στην Ελλάδα κατέχει σημαντική θέση για την εγχώρια οικονομία καθώς εντάσσεται στους πιο δυναμικούς κλάδους. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενες ενότητες της παρούσας εργασίας, ο Αγροδιατροφικός Κλάδος για την ελληνική πραγματικότητα, συνδέεται με τρεις επιμέρους τομείς της οικονομίας αυτόν της παράγωγης, της μεταποίησης και της διανομής. Ο ελληνικός Αγροδιατροφικός Κλάδος καταλαμβάνει ένα πολύ σημαντικό ποσοστό της Εθνικής Προστιθέμενης Αξίας⁴⁰ και της απασχόλησης ενώ κρίνεται ως καθοριστικής σημασίας για την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία.

Τα σημαντικότερα προϊόντα του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην Ελλάδα αφορούν προϊόντα τα οποία ανέκαθεν παρήγαγε η χώρα ενώ ταυτόχρονα διέθετα παράδοση στην παραγωγή τους. Τα προϊόντα του κλάδου στην Ελλάδα προέρχονται από τη δραστηριότητα της κτηνοτροφίας (ζώντα ζώα ή κρέατα), της αλιείας (ψάρια), των φρούτων και λαχανικών, των δημητριακών, των τροφίμων και ποτών και των ελαιούχων φυτών και προϊόντων.

Οι αροτραίες καλλιέργειες, οι οποίες περιλαμβάνουν το βαμβάκι, τον καπνό, τα ζαχαρότευτλα και τη βιομηχανική τομάτα, αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων της χώρας και ως εκ τούτου και του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Η ελαιοκαλλιέργεια βρίσκεται ανάμεσα στις σημαντικότερες αγροτικές δραστηριότητες της χώρας, καθώς το 2009 κάλυπταν έκταση της τάξεως των 8,4 εκατομμυρίων στρεμμάτων, έκταση η οποία αντιστοιχεί στο 22% της καλλιεργήσιμης γεωργικής γης. Η καλλιέργεια αμπέλων, οπωρώνων αλλά και η ζωική παραγωγή αποτελούν ιδιαίτερος σημαντικούς τομείς του Αγροδιατροφικού Κλάδου για την εγχώρια οικονομία. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι η μελισσοκομία αποτελεί έναν αρκετά κερδοφόρο τομέα του υποφαινόμενου κλάδου ο οποίος προσφέρει σημαντική εισοδηματική ενίσχυση στον ελληνικό πληθυσμό (Ινστιτούτο Έρευνας και

⁴⁰ Εθνική προστιθέμενη αξία είναι η αύξηση της αξίας των αγαθών που προκύπτουν από την εγχώρια παραγωγική διαδικασία. (Begg, Fischer, & Dornbusch, 2003)

Τεχνολογίας Θεσσαλίας (ΙΕΤΕΘ),Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης (ΕΚΕΤΑ), 2013)⁴¹.

Η σπουδαιότητα του Αγροδιατροφικού Κλάδου για την ελληνική οικονομία αποδεικνύεται από την πορεία της Ελληνικής Βιομηχανίας Τροφίμων η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους μεταποιητικούς τομείς της εθνικής οικονομίας. Τα χαρακτηριστικά του κλάδου αυτού είναι η έντονη εξωστρέφεια καθώς και η εμπορική αλλά και η επενδυτική του δραστηριότητα στην Ελλάδα και κατ' επέκταση στην Ευρώπη. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος υπέστη σοβαρό πλήγμα με το ξέσπασμα της παγκόσμια χρηματοπιστωτικής κρίσης καθώς παρουσιάστηκαν σημαντικές μειώσεις σε διάφορα μεγέθη τα οποία σχετίζονται με τον κλάδο όπως είναι η απασχόληση, η προστιθέμενη αξία, οι πωλήσεις, η Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής και οι επενδύσεις.

Η πτώση του κλάδου οφείλεται κυρίως στις μικρότερες επιχειρήσεις με λιγότερο από 10 απασχολούμενους οι οποίες αποτελούν το 95% των επιχειρήσεων στον κλάδο των τροφίμων και το 90% επί του συνόλου των επιχειρήσεων στον κλάδο των ποτών. (Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, 2012)⁴². Παρόλη τη μείωση που υπέστη ο κλάδος από το γενικότερο οικονομικό κλίμα οι μειώσεις του ήταν πολύ μικρότερες σε σύγκριση με τους υπόλοιπους μεταποιητικούς κλάδους της οικονομίας γεγονός που τον καθίστα ιδιαίτερα σημαντικό για την εγχωρία οικονομία και την εξέλιξή του. Η τελευταία ενδεχομένως να αποδειχτεί σωτήρια λύση για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και τη γρηγορότερη έξοδό της από την κρίση.

Αναλυτικότερα για το έτος 2011, η συρρίκνωση του συνόλου της βιομηχανικής παραγωγής ήταν σχεδόν τριπλάσια από εκείνη του κλάδου των τροφίμων. Η απόκλιση αυτή εκφράζει τις σχετικά μικρές απώλειες του κλάδου των τροφίμων εξαιτίας της ύφεσης εν συγκρίσει με άλλους βιομηχανικούς κλάδους τόσο κατά την

⁴¹ Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογίας Θεσσαλίας (ΙΕΤΕΘ),Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης (ΕΚΕΤΑ). (2013). *Στρατηγικό σχέδιο για την ανάπτυξη του Αγροδιατροφικού τομέα στην Περιφέρεια Θεσσαλίας ενόψει της περιόδου 2014-2020*.

⁴² Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών. (2012). *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων Και Ποτών Ετήσια Έκθεση 2011*.

πρώτη περίοδο της κρίσης το 2009 όσο και κατά την επακόλουθη ύφεση τη χρονική περίοδο 2010-2011 (Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, 2012).

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στην Ελλάδα έχει δυνατότητες εξέλιξης καθώς η χώρα διαθέτει συγκριτικά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα τα οποία απορρέουν από την έκταση της καλλιεργήσιμης γης αλλά και από το μεσογειακό κλίμα το οποίο ευνοεί την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα παραγωγής. Ωστόσο, ο κλάδος αυτός αποτελείται από ένα πολύπλοκο σύστημα και χάριν αυτού ανακύπτουν αρκετά προβλήματα. Για την ελληνική πραγματικότητα το κυριότερο εμπόδιο της εξέλιξης του κλάδου πηγάζει από την έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων στην εφοδιαστική αλυσίδα. Τα εμπλεκόμενα μέρη στην εφοδιαστική αλυσίδα δεν είναι άλλα από τους παραγωγούς, τους μεταποιητές, του χονδρέμπορους και τους λιανοπωλητές. Η μειωμένη διαπραγματευτική δύναμη των αγροτών-παραγωγών των προϊόντων, τα προβλήματα διακίνησης των αγροτικών προϊόντων εξαιτίας του δικτύου διανομής και του υψηλού κόστους που απαιτείται για να γίνει κάτι τέτοιο αποτελούν και άλλα προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο Αγροδιατροφικός Κλάδος.

5. Τα Διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά του Αγροδιατροφικού Κλάδου

Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο Αγροδιατροφικός Κλάδος αποτελεί βασικό πυλώνα στήριξης της εγχώριας οικονομίας. Μέχρι πρότινος ο υποφαινόμενος κλάδος φημιολογούνταν ότι κατείχε την καλύτερη θέση στην επιχειρηματική διάρθρωση της οικονομίας ενώ ταυτόχρονα υποστηριζόταν ότι η θετική του συμβολή στην τόνωση της οικονομίας θα αποδεικνυόταν σωτήρια. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, στη χώρα μας συντελεί έναν από τους παραγωγικότερους τομείς στην ελληνική επιχειρηματικότητα εφόσον η συμμετοχή τους στην ελληνική οικονομία αντικατοπτρίζεται με ένα ποσοστό της τάξεως του 21%. Οι εταιρείες οι οποίες δραστηριοποιούνται επίσημα στον τομέα αυτό ανέρχονται σε 1,300 ενώ έχουν δημιουργηθεί 70,000 θέσεις απασχόλησης (Γκέκας, 2013)⁴³. Οφείλουμε σε αυτό το σημείο να επισημάνουμε ότι ο Αγροδιατροφικός Κλάδος έχει υψηλό επίπεδο ανάμειξης στην ανάπτυξη της χώρας σε περιφερειακό επίπεδο, συνδράμει στην κοινωνική συνοχή αλλά και στη διατροφή του πληθυσμού.

Παρά τη σημαντικότητα του κλάδου, τα τελευταία χρόνια γινόμαστε θεατές της καθοδικής πορείας του αλλά και των αρνητικών επιπτώσεων εξαιτίας των αγροτικών πολιτικών που υιοθετούνται. Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να δούμε την παρουσία συνδικαλιστικών αγροτικών οργανώσεων οι οποίες μάχονται υπέρ των δικαιωμάτων των αγροτών αλλά και την ανεξέλεγκτη χορήγηση επιδοτήσεων προς ενίσχυση του αγροτικού κλάδου. Κάτι τέτοιο έχει σα συνέπεια τη μείωση της παραγωγής προϊόντων τα οποία διαθέτουν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων ομοιογενών προϊόντων, τα οποία θα μπορούσαν να κατακλύσουν το μεγαλύτερο εύρος της εγχώριας και μη αγοράς. Η παραγωγή τέτοιων προϊόντων θα πραγματοποιούνται σε επίπεδο ανταγωνιστικού κόστους τονώνοντας με αυτόν τον τρόπο την οικονομία και συνδράμοντας στην ανάπτυξη της χώρας (Alpha Bank, 2009)⁴⁴.

⁴³ Γκέκας, Γ. (2013, Δεκέμβριος 17). *Επιχειρώ. Σύγχρονες Τάσεις. Λειτουργία μίας επιχείρησης. Τα χαρακτηριστικά του αγροτικού τομέα σήμερα*. Ανάκτηση από www.epixeiro.gr.

⁴⁴ Alpha Bank. (2009, Ιούνιος). Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα: Επιδοτήσεις και Παροχές αντί για αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων. *Alpha Bank. Οικονομικό Δελτίο* (109).

Όπως γίνεται αντιληπτό το κόστος στο οποίο παράγεται ένα προϊόν, δεν αποτελεί μέσο το οποίο λαμβάνεται υπ' όψιν από τους ιθύνοντες σχεδιασμού αγροτικής πολιτικής. Θα ήταν χρήσιμο αν αναφέραμε σε αυτό το σημείο, ότι ένας παράγοντας ο οποίος εμπόδιζε την εξέλιξη της εγχώριας γεωργικής παραγωγής (σε όλες της τις μορφές), δεν ήταν άλλος από την τεράστια διαφορά μεταξύ της τιμής του παραγωγού και του τελικού αποδέκτη, του καταναλωτή. Οι επιχειρηματικές μονάδες ή τα άτομα που μεσολαβούν μεταξύ του παραγωγού και του τελικού καταναλωτή ήταν εκείνοι οι οποίοι απολάμβαναν το μεγαλύτερο κέρδος από τη γεωργική εκμετάλλευση. Οι κοινώς αποκαλούμενοι μεσάζοντες κρίθηκε αναγκαίο να παραγκωνιστούν ενώ οι ίδιοι οι παραγωγοί θα αναλάμβαναν ενεργό δράση στην οργάνωση και τη διαχείριση της παραγωγής τους, αποσκοπώντας με αυτόν τον τρόπο στην απόλαυση του κέρδους τους εαυτών.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε κάποια στοιχεία ώστε να αποκτήσουμε μία πιο διαισθητική εικόνα σχετικά με την κατάσταση του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην Ελλάδα. Στον Πίνακα 1 μπορούμε να δούμε την εξέλιξη της παραγωγής επιλεγμένων προϊόντων στην Ελλάδα όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη Διεθνή Οργάνωση Τροφίμων και Γεωργίας (Food and Agricultural Organization of the United Nations Statistics Division, FAO)⁴⁵. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 αφορούν τη χρονική περίοδο 1996 έως 2001 ενώ η δειγματοληψία έχει πραγματοποιηθεί ανά πενταετία. Η πρώτη στήλη περιλαμβάνει την παραγωγή επιλεγμένων προϊόντων στη χώρα μας χρησιμοποιώντας ως μονάδα μέτρησης τον τόνο ενώ η δεύτερη στήλη αφορά τον ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης. Τα προϊόντα τα οποία παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 όπως παρατηρούμε αφορούν το σιτάρι, τα δημητριακά την παραγωγή ελαιούχων φυτών, το κρέας, το χοντρό σιτάρι αλλά και το αναποφλοίοτο ρύζι.

⁴⁵ Ο FAO αποτελεί ένα διεθνή οργανισμό του οποίου τη διεύθυνση κατέχει ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Η ιδέα της δημιουργίας αυτού του διεθνούς οργανισμού ανήκει στο Φραγκλίνο Ρούσβελτ ο οποίος διετέλεσε Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Η ίδρυσή του έλαβε χώρα το 1943 στη Βιρτζίνια ενώ σήμερα εδρεύει στη Ρώμη. Σκοπός του FAO είναι η βελτίωση του διατροφικού επιπέδου των κατοίκων των αναπτυσσόμενων χωρών, η διασφάλιση αλλά και η βελτίωση της παραγωγής και διανομής γεωργικών εισροών και προϊόντων, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων αγροτικών περιοχών καθώς επίσης και των αλιευτικών αλλά και των κτηνοτροφικών. Ο απώτερος σκοπός του οργανισμού είναι η συμβολή στην ανάπτυξη της οικουμενικής οικονομίας (Food and Agricultural Organization of the United Nations).

	[1000t]				Annual Growth Rate (%)		
	1996	2001	2006	2011	1996-2001	2001-2006	2006-2011
Σιτάρι	2086	2196	1778	1702	1.03	-4.14	-0.87
Δημητριακά	4894	4939	4685	4675	0.18	-1.05	-0.04
Ελαιοπαραγωγή	571	648	628	570	2.56	-0.63	-1.92
Κρέας	519	447	465	445	-2.94	0.79	-0.88
Χοντρό Σιτάρι	2586	2593	2728	2701	0.05	1.02	-0.2
Αναποφλοίοτο	222	150	179	255	-7.54	3.6	7.33

ρύζι

Πίνακας 1: Εξέλιξη παραγωγής επιλεγμένων προϊόντων στην Ελλάδα (Food and Agricultural Organization of United Nations, FAO, 2015)

Παρατηρώντας τα δεδομένα που αντλήσαμε από το Διεθνή Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας για την πενταετία 1996-2001 μόνο το κρέας και το αναποφλοίοτο παρουσιάζουν μείωση στον ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης. Ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη ανάπτυξη σε αυτό το χρονικό διάστημα την εντοπίζουμε στην παραγωγή ελαιούχων φυτών. Για τις επόμενες δύο πενταετίες τα δεδομένα μας δείχνουν μία πιο περίπλοκη εικόνα για την κατάσταση του κλάδου. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Πίνακα 1 το σιτάρι, τα δημητριακά και η παραγωγή ελαιούχων φυτών παρουσιάζουν μία πτωτική πορεία στον ετήσιο δείκτη ανάπτυξης τους με τη μεγαλύτερη μείωση να λαμβάνει χώρα την πενταετία πριν την έναρξη της κρίσης, 2001-2006. Το αναποφλοίοτο ρύζι όπως φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα 1 ανακάμπτει πλήρως το στο τέλος του 2011, επιδεικνύοντας μία ανοδική πορεία της τάξεως του 7.33% απορροφώντας την αρχική μείωση της τάξεως του -7.54% κατά την πενταετία 1996 έως 2001.

Στον Πίνακα 2 που ακολουθεί παρουσιάζουμε μία λίστα με τα πιο δημοφιλή προϊόντα τα οποία παράγονται στην ελληνική επικράτεια για τον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Η χώρας μας εκμεταλλευόμενη το μεσογειακό της κλίμα και το πλούσια σε συστατικά υπέδαφος κατέχει τη μεγαλύτερη παραγωγή σε ελιές και σιτάρι. Ακολουθούν διάφορα άλλα προϊόντα του της κατηγορίας των φρούτων και λαχανικών ενώ σημαντική είναι η συνεισφορά της χώρας μας σε παραγωγή αγελαδινού και πρόβειου γάλακτος.

	Ποσότητα σε t
Ελιές	2,080,800
Σιτάρι	1,568.,600
Ντομάτες	979,600
Σταφύλια	978,200
Φρέσκο αγελαδινό γάλα	800,000
Πορτοκάλια	791,600
Ροδάκινα και νεκταρίνια	760,200
Φρέσκο πρόβειο γάλα	699,500
Πατάτες	578,800
Καρπούζια	56,500

Πίνακας 2: Η παραγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2012 (Food and Agricultural Organization of United Nations, FAO, 2015).

Σε συνέχεια της παρουσίασης της εξέλιξης των παραγόμενων προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου κατά την περίοδο 1996-2011 αλλά και των δημοφιλέστερων παραγόμενων προϊόντων, θα παραθέσουμε στοιχεία σχετικά με τις εξαγωγές της χώρας κατά την ίδια περίοδο. Αυτό θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τη δυναμική του κλάδου καθώς επίσης την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων του αλλά και την ανταπόκριση άλλων αγορών στα ελληνικά προϊόντα. Στον Πίνακα 3 παραθέτουμε στοιχεία τα οποία αντλήσαμε από το διαδικτυακό ιστότοπο Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO η δημοσίευση των οποίων έλαβε χώρα το 2013. Η περίοδος μελέτης αφορά το χρονικό διάστημα 1996-2011 ενώ η δομή της παρουσίασης αυτών των δεδομένων ακολουθεί εκείνη του Πίνακα 1 όπου παρουσιάζονται οι ποσότητες των εξαγωγών σε τόνους αλλά και ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης των εξαγωγών. Οι εξαγωγές των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου που επιλέξαμε να παρουσιάσουμε αφορούν το σιτάρι, τα δημητριακά, το ρύζι, το χοντρό σιτάτι καθώς και το κρέας, τον πράσινο καφέ (ακατέργαστος ή σπόροι) και του κόκκους κακάο.

[1000t]

Annual Growth Rate (%)

	1996	2001	2006	2011	1996-2001	2001-2006	2006-2011
Σιτάρι	325.5	351.4	361.8	342.1	1.54	0.59	-1.11
Δημητριακά	520.9	503.9	504.7	541.7	-0.66	0.03	1.43
Ρύζι	35.8	28.1	93.3	124.9	-4.73	27.13	6.01
Χοντρό σιτάρι	35.0	19.3	20.1	31.7	-11.22	0.82	9.54
Κρέας	14.7	9.2	18.9	33.0	-8.95	15.49	11.79
Πράσινος καφές	1.7	19.3	0.5	5.6	62.56	-51.84	62.12
Κόκκοι κακάο	0.5	0.1	0.0	0.0	-27.52	-100	n.a.

Πίνακας 3: Εξέλιξη εμπορικής δραστηριότητας ή εξαγωγών επιλεγμένων προϊόντων στην Ελλάδα (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).

Παρατηρώντας τα ευρήματα του Πίνακα 3, μπορούμε εύκολα να εντοπίσουμε τη μείωση των εξαγωγών στο σύνολο των προϊόντων του δείγματος για την πενταετία 1996-2001, εκτός από το σιτάρι και τον πράσινο καφέ. Η δραματικότερη μείωση αυτής της περιόδου αφορά τους κόκκους κακάο όπου παρατηρείται μία μείωση της τάξεως του -27.52% ενώ ο πράσινος καφές την ίδια περίοδο σημειώνει αλματώδη αύξηση ύψους 62.56%. Προχωρώντας στη δεύτερη πενταετία της χρονικής περιόδου μελέτης (2001-2006) παρατηρείται μία συνεχής μείωση των εξαγωγών των κόκκων καφέ η οποία αγγίζει το -100%, ενώ η αρχική αύξηση του πράσινου καφέ έρχεται να αντισταθμιστεί σε σημαντικό βαθμό από μία μείωση στο ρυθμό ανάπτυξης των εξαγωγών, με ποσοστό -51.84%. Οι εξαγωγές κρέατος αλλά και ρυζιού για το χρονικό διάστημα 2001-2006 σημειώνουν θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης σε αντίθεση με τους αρχικούς αρνητικούς. Μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα οι ρυθμοί ανάπτυξης των εξαγωγών του συνόλου του δείγματος αγγίζουν θετικά ποσοστά εκτός από το σιτάρι το οποίο έχει αρνητική τιμή ίση με -1.11%. αξιοσημείωτοι είναι οι ρυθμοί του κρέατος και του πράσινου καφέ οι οποίοι διατηρούν τις πρώτες θέσεις σε εξαγόμενα προϊόντα από την Ελλάδα.

	Ποσότητα σε t
Πορτοκάλια	400,046
Σιτάρι	342,058

Βαμβακέλαιο	142,332
Βαμβάκι	135,105
Διατηρητέες ελιές	125,352
Καρπούζια	106,404
Ροδάκινα και νεκταρίνια	103,695
Ραφιναρισμένη ζάχαρη	99,469
Παρθένο ελαιόλαδο	86,807

Πίνακας 4: Η εξαγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2011 (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).

Αξίζει να αναφέρουμε ότι σύμφωνα με τους Πίνακες 2 και 4 η χώρα μας εξάγει εκείνα τα προϊόντα στα οποία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή τους. Κατά την εκπόνηση αυτής της μελέτης έχουμε αναφέρει αρκετές φορές ότι ο Αγροδιατροφικός Κλάδος είναι ζωτικής σημασίας για την οικονομία της χώρας μας. Κάτι ανάλογο φαίνεται να έχουν αντιληφθεί οι απασχολούμενοι στον κλάδο αλλά και η εγχώρια οικονομία εξ' ου και οι θετικοί ρυθμοί ανάπτυξης των εξαγωγών κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Καθώς η Ελλάδα επενδύει στην εξωστρέφεια του Αγροδιατροφικού Κλάδου αποκτά συγκριτικό πλεονέκτημα στην προσπάθειά της εξόδου από την παρατεταμένη ύφεση λόγω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι η ποιότητα των ελληνικών προϊόντων είναι ασύγκριτα υψηλότερη από εκείνη άλλων χωρών και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αρκετές ξένες αγορές στηρίζουν την κατανάλωσή τους σε αυτά τα προϊόντα. Βέβαια, κάτι το οφθαλμοφανές από τα στοιχεία του Πίνακα 4 είναι ότι σε σύγκριση με την ποσότητα παραγωγής των προϊόντων ένα μικρό ποσοστό τους εξάγεται στις διεθνείς αγορές.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν σκόπιμο να κάνουμε μία μικρή αναφορά και στις εισαγωγές της Ελλάδας σε προϊόντα τα οποία απαρτίζουν τον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Στον Πίνακα 5 μπορούμε να δούμε στοιχεία από τα πιο δημοφιλή, εισαγόμενα προϊόντα κατά το έτος 2011 όπως έχουν δημοσιευθεί από το Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO κατά το έτος 2013. Προχωρώντας σε μία σύγκριση μεταξύ των στοιχείων του Πίνακα 4 και 5 μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε ότι οι εισαγωγές της Ελλάδας σε προϊόντα τα οποία παράγει με συγκριτικό πλεονέκτημα και τα εξάγει, είναι σε υψηλότερα επίπεδα από των

εξαγωγών. Θέλοντας να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι το παραπάνω φαινόμενο εντοπίζεται έντονα στο σιτάρι αλλά και στη ραφιναρισμένη ζάχαρη. Κάνοντας μία αντίστοιχη σύγκριση μεταξύ του Πίνακα 3 και 5 μπορούμε να δούμε ότι το ανάλογο ισχύει για το φρέσκο, αγελαδινό γάλα και τις πατάτες.

	Ποσότητα σε t
Σιτάρι	939,021
Αραβόσιτος	428,763
Κέικ σόγιας	306,379
Ραφιναρισμένη ζάχαρη	290,743
Σόγια	266,197
Κριθάρι	176,789
Πατάτες	174,361
Μπανάνες	139,564
Φρέσκο αγελαδινό γάλο	133,173
Χοιρινό κρέας	132,592

Πίνακας 5: Η εισαγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2011 (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).

Το φαινόμενο το οποίο συζητήθηκε παραπάνω, ενδεχομένως να είναι απόρροια του υψηλού κόστους που απομυζούν οι μεσάζοντες από την εκμετάλλευση των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου εφαρμόζοντας υψηλές τιμές. Αυτό σημαίνει ότι οι εγχώριοι καταναλωτές αδυνατούν να καταναλώσουν τα ελληνικά προϊόντα οπότε για να καλύψουν τις καταναλωτικές τους ανάγκες στρέφονται σε ξένα προϊόντα. Αυτό υποδηλώνει ότι η Ελλάδα δεν έχει καταφέρει να είναι αυτόχθονας ενώ οι ξένες αγορές με τη σειρά τους όσο και εάν επιθυμούν την κατανάλωση των ελληνικών προϊόντων αποφεύγουν αυτήν την επιλογή εξαιτίας των υψηλών τιμών.

6. Η Ανταγωνιστικότητα του Αγροδιατροφικού Κλάδου

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος αποτελεί τον δυναμικότερο επιχειρηματικό κλάδο της εγχώριας οικονομίας ο οποίος όμως διαφοροποιείται όσον αφορά τις προοπτικές ανάπτυξης των τομέων που τον απαρτίζουν αλλά και την παρούσα κατάσταση. Σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013⁴⁶ το οποίο δημοσιεύθηκε το 2009, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία⁴⁷ άγγιζε το ύψος των 3,528 εκατομμυρίων Ευρώ για το έτος 2003. Αυτό υποδηλώνει ότι συνεισφέρει στο 2.5% της συνολικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας της Ελλάδας την ίδια στιγμή που το ανάλογο ποσοστό για τις EU-25⁴⁸ ανέρχεται στα 206,372 εκατομμύρια Ευρώ. Το ποσοστό συμμετοχής του Αγροδιατροφικού Κλάδου στο σύνολο των εξαγωγών των παραγόμενων γεωργικών προϊόντων για το 2004 φτάνει το 71.7% ενώ για την αξία των εξαγωγών στο σύνολο των παραγόμενων προϊόντων ανέρχεται σε 16.4%.

Ο υπό εξέταση κλάδος, παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις σχετικά με τον όγκο παραγωγής των μικρών και των μεγάλων επιχειρήσεων. Αξίζει να αναφέρουμε ότι σύμφωνα με τα ευρήματα του Εθνικού Σχεδίου Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013 (2009), ένας εξαιρετικά μικρός αριθμός επιχειρήσεων ο οποίος αναφέρεται στις 200 επιχειρήσεις καταφέρνει να συγκεντρώσει το 85% της συνολικής παραγωγής της αγοράς. Στον αντίποδα, ο αριθμός των μικρών επιχειρήσεων αγγίζει το νούμερο των 17,000 ενώ παράγει το υπόλοιπο μερίδιο της παραγωγής των τροφίμων με τη μορφή μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων ή αγροτικών βιοτεχνιών. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι παρόλο που οι επιχειρήσεις με τη μορφή οικοτεχνιών μπορεί να μην κάνουν χρήση του πλέον εκσυγχρονισμένου τεχνολογικού εξοπλισμού ή να υστερούν στην κατάρτιση των

⁴⁶ (2009). *Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013*. Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Ειδική Γραμματεία Γ ΚΠΣ.

⁴⁷ Ως Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία εννοούμε την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε όρους κόστους συντελεστών. Στην ουσία αφορά την απόδοση της παραγωγής από την οποία αφαιρείται η ενδιάμεση αξία κατανάλωσης. Αποτελεί μία μέτρηση για τη συνεισφορά εξατομικευμένων παραγωγών, κλάδων ή τομέων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, ΑΕΠ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, European Commission).

⁴⁸ Αποτελεί ένα γκρουπ 25 χωρών οι οποίες είναι κράτη –μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Union, Ευρωπαϊκή Ένωση).

μελών που τις απαρτίζουν, συνεισφέρουν σημαντικά στην απασχόληση αλλά και στη διατήρηση της παραγωγής παραδοσιακών προϊόντων.

Τα κυριότερα προϊόντα τα οποία απαρτίζουν τον Αγροδιατροφικό Κλάδο είναι τα ζωντανά ζώα, το κρέας και τα ψάρια, τα τρόφιμα και τα ποτά, το γάλα, τα πουλερικά και τα αυγά, τα φρούτα όπως και τα λαχανικά, τα δημητριακά, ο καφές και η ζάχαρη, το μέλι, μία ποικιλία μπαχαρικών, το τσάι καθώς και το κακάο, τα ελαιούχα φυτά και τα παράγωγά τους. Ο τομέας του κρέατος του Αγροδιατροφικού Κλάδου, παρουσιάζει αρνητικό ισοζύγιο αναφορικά με το γεωργικό εμπόριο με τιμή η οποία το 2005 άγγιξε τα -932,709,558€ σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013 (2009). Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι η χώρα μας καλύπτει τις υπάρχουσες ανάγκες της σε κρέας κατά κύριο λόγο από τις εισαγωγές της. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η αγορά κρέατος έχει υποστεί κάποιες αλλαγές αναφορικά με τον τρόπο διακίνησής του και άφηξής του στον τελικό καταναλωτή. Πιο συγκεκριμένα πλέον ο καταναλωτής προμηθεύεται το προϊόν από σούπερ μάρκετ, τυποποιητήρια κρεάτων ή από άλλα σημεία λιανικής πώλησης κρέατος. Ο παραδοσιακός τρόπος πώλησης κρέατος με τα συνοικιακά κρεοπωλεία φαίνεται να ανήκει στο παρελθόν.

Συνεχίζοντας την παρουσίαση της ανταγωνιστικότητας του Αγροδιατροφικού Κλάδου μπορούμε να δούμε ότι το εμπορικό ισοζύγιο για τον τομέα του γάλακτος παρουσίαζε θετικά μεγέθη. Θέλοντας να γίνουμε πιο κατανοητοί μπορούμε να αναφέρουμε ότι για τα 2 πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας, η κατανάλωση φρέσκου γάλακτος καλύπτονταν από την εγχώρια παραγωγή σε ποσοστό που προσέγγιζε το 95%. Παρόλα ταύτα, η παγκοσμιοποίηση και η απελευθέρωση των αγορών είχε αρνητικές επιπτώσεις στον υποτομέα που εξετάζουμε. Η νέες, επιστημονικά αποδεκτές, μέθοδοι συντήρησης του γάλακτος είχαν σαν απόρροια τη στροφή σε καινοτόμες μορφές παραγωγής και προσπέραση των παραδοσιακών. Σε αυτό ήρθε να συμβάλει και η αύξηση του κόστους παραγωγής του γάλακτος εξαιτίας των μεσαζόντων οι οποίοι μεσολαβούν μεταξύ της πελατειακής σχέσης του παραγωγού και του τελικού καταναλωτή. Τα παραπάνω φαινόμενα είχαν σα συνέπεια την καθοδική πορεία της ζήτησης του γάλακτος και ως εκ τούτου και τη παραγωγής του. Οι συμμετέχοντες στην παραγωγή γάλακτος καθώς επίσης και οι πολιτικοί ιθύνοντες καλό θα ήταν να προβούν σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων στην γαλακτοκομική αγορά στην προσπάθεια ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας αυτής της αγοράς. Κατά την

εκπόνηση του εγχειρήματος ενίσχυσης της αγοράς γάλακτος θα ήταν σκόπιμο εάν πραγματοποιούνταν επενδύσεις με σχετικά μικρό κόστος στον τομέα της κτηνοτροφίας και των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με την ίδρυση μονάδων μεταποίησης του γάλακτος, όπως τυροκομεία σε δυσπρόσιτες ορεινές και νησιωτικές περιοχές αλλά και ενίσχυση των υπαρχόντων μονάδων μέσω εκσυγχρονισμού της εφαρμοσθείσας τεχνολογίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι η Ελλάδα οφείλει να προωθήσει την αγορά γάλακτος ούτως ώστε να μη μένουν αδιάθετα τα προϊόντα της και την είσοδο των γαλακτοκομικών προϊόντων ή και του νωπού γάλακτος σε καθεστώς Προϊόντων (προστατευόμενης) Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ)⁴⁹ αλλά και Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ).

Αναφορικά με τους τομείς του Αγροδιατροφικού Κλάδου των πουλερικών και των αυγών, το εμπορικό ισοζύγιο παρουσιάζει αρνητική τιμή. Το μεγαλύτερο μέρος του ελλείμματος οφείλεται σε πουλερικά εκτός από τα κοτόπουλα ενώ όσον αφορά τα αυγά το έλλειμμα σχετίζεται με παράγωγα των αυγών όπως αλβουμίνες ή κρόκους. Εφόσον το εμπορικό ισοζύγιο για αυτά τα προϊόντα είναι αρνητικό η χώρα προχωρά σε εισαγωγές ώστε να καλύψει τις ανάγκες της. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζει ο υποτομέας του μελιού όπου οι ανάγκες της εγχώριας οικονομίας καλύπτονταν κατά 90% από την ίδια παραγωγή μελιού σύμφωνα με το εμπορικό ισοζύγιο για την περίοδο 2002-2003. Η παραγωγή μελιού άγγιζε τους 14,000 τόνους ετησίως ενώ κατά το έτος 2002 το ύψος των εισαγωγών μελιού έφτανε τους 2,754 τόνους ενώ οι εξαγωγές της Ελλάδας άγγιζαν τους 323 τόνους (Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013, 2009).

Η χώρα μας διαθέτει πλούσια παραγωγή σε γεωργικά προϊόντα εξαιτίας του μεσογειακού κλίματός της και του πλούσιου υπεδάφους της. Αυτοί είναι οι λόγοι που την κατατάσσουν στις πρώτες θέσεις παγκοσμίως σε παραγωγή ελαιούχων προϊόντων όπως και φρούτων και λαχανικών. Σε όρους εμπορικού ισοζυγίου και εξαγωγών ο

⁴⁹ Αναφερόμαστε σε προϊόντα τα οποία διέπονται από τον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 1151/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Νοεμβρίου του 2012. Πιο συγκεκριμένα τα προϊόντα τα οποία αναφέρονται ως «ονομασίας προέλευσης» και «γεωγραφικής ένδειξης» ανήκουν στην κατηγορία προϊόντων τα οποία παράγονται σε μία συγκεκριμένη περιοχή ή χώρα του οποίου η συγκεκριμένη ποιότητα ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του οφείλονται στη μοναδικότητα του γεωγραφικού περιβάλλοντος. Η παραγωγή, η μεταποίηση καθώς επίσης και η επεξεργασία πραγματοποιούνται σε μία αυστηρά οριοθετημένη περιοχή όπου το προϊόν παράγεται κατ' αποκλειστικότητα (Agrotec, Οργανισμός Πιστοποίησης & Επίβλεψης Γεωργικών Προϊόντων, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων).

τομέας των ελαιούχων φυτών και προϊόντων βρίσκεται σε δεύτερη θέση αμέσως μετά τον τομέα των φρούτων και λαχανικών. Το γεωργικό ισοζύγιο του εμπορίου για τον τελευταίο τομέα διαμορφώνεται σε 270,288,260€ (ύψος εξαγωγών για τα φρούτα και λαχανικά) το 2005 ενώ για τη χρονική περίοδο 2000-2005 ο όγκος των εξαγωγών των ελαιούχων προϊόντων αγγίζουν το 31,5% της συνολικής παραγωγής. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η παραγωγή ελαιούχων προϊόντων η οποία προορίζεται για την κατανάλωση της εγχώριας αγοράς ανέρχεται σε 69,37%. Θα ήταν χρήσιμο εάν λαμβανόταν κάποια μέτρα προς ενίσχυση της λειτουργία επιχειρήσεων στους δύο αυτούς τομείς. Εφόσον αποτελούν τους κυριότερους τομείς εξαγωγών της Ελλάδας πρέπει να εκσυγχρονιστούν και να αναπτυχθούν σε σημαντικό βαθμό. Η δημιουργία καινοτόμων μονάδων επεξεργασίας και μεταποίησης των πρώτων υλών για την παραγωγή ανταγωνιστικών προϊόντων πρέπει να αποτελούν προτεραιότητες για την εγχώρια αγορά (Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013, 2009).

Οι τομείς των ποτών, των ζωοτροφών και των δημητριακών αποτελούν τμήματα παραγωγής του Αγροδιατροφικού Κλάδου οι οποίοι αποζητούν περεταίρω εξέλιξη της ανταγωνιστικότητάς τους. Η μέση παραγωγή προϊόντων οξοποιίας και οινοποιίας αγγίζει τις 3,646 εκατόλιτρα από τα οποία μόνο ένα ποσοστό της τάξεως του 11,66% θα οδηγηθεί σε εξαγωγή. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει ο τομέας των ζωοτροφών όπου το γεωργικό ισοζύγιο εμπορίου σημειώνει αρνητικά μεγέθη κάτι το οποίο σημαίνει ότι οι εισαγωγές υπερβαίνουν τις εξαγωγές. Ακριβώς η ίδια κατάσταση επικρατεί στο χώρο των δημητριακών με τις εισαγωγές να είναι τριπλάσιες των εξαγωγών σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013 (2009).

Σύμφωνα με την παρουσίαση που προηγήθηκε αντιλαμβανόμαστε ότι υπάρχουν αρκετά προβλήματα τα οποία χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης ώστε να εξαλειφθούν πάσης φύσεως αδυναμίες. Οι εν λόγω αδυναμίες σχετίζονται με θέματα υγιεινής, ποιότητας αλλά και ασφάλειας των τροφίμων ακόμα και η εφαρμογή εκσυγχρονισμένης τεχνολογίας. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η εξωστρέφεια της Ελλάδας στις άλλες αγορές σε συνδυασμό με την προώθηση των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Είναι ολοφάνερο ότι ο Αγροδιατροφικός Κλάδος υποφέρει από απώλειες ανταγωνιστικότητας ενώ ο μεγάλος αριθμός εισαγωγών δυσχεράνει την ήδη βεβαρυμένη κατάστασή του. Κρίνεται ως αδήριτη ανάγκη η

πραγματοποίηση εντατικών και ενδεδειγμένων ελέγχων ούτως ώστε να επιτευχθεί ένα αξιοπρεπές επίπεδο ανταγωνιστικότητας για τον ελληνικό Αγροδιατροφικό Κλάδο. Κλείνοντας θα ήταν ζωτικής σημασίας για τον κλάδο η ενίσχυση της εξωστρέφειας της Ελλάδας μέσω υποστηρικτικών υπηρεσιών για τη διακίνηση των προϊόντων της έχοντας ως απώτερο σκοπό την ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος και η Οικονομική Κρίση

1. Εισαγωγή

Η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση εξαπλώθηκε με τη μορφή ντόμινο σε όλες τις οικονομίες της υφελίου ενώ κατάφερε να επηρεάσει σχεδόν όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτή η δύσκολη συγκυρία της οικονομίας, δεν άφησε ανεπηρέαστο τον αγροτικό τομέα της Ελλάδας και κατ' επέκταση και τον Αγροδιατροφικό Κλάδο εφόσον ο τελευταίος εντάσσεται στον ευρύτερο αγροτικό τομέα.

Σκοπός του τρέχοντος κεφαλαίου είναι η ανάλυση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Για να επιτευχθεί ο σκοπός μας, θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας με τις επιπτώσεις που παρατηρήθηκαν στον αγροτικό τομέα ενώ στη συνέχεια θα εστιάσουμε στις αρνητικές εξελίξεις που δέχτηκε ο αυτός εξαιτίας του δυσμενούς οικονομικού κλίματος. Επιπλέον, κατά την ανάλυση αυτού του ζητήματος θα μας απασχολήσει ο ρόλος που κατέχει ο κλάδος στην παρούσα κρίση.

Ιδιαίτερη έμφαση επίσης θα δοθεί στην περίπτωση της Ελλάδας καθώς θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε πως επηρεάστηκε ο Αγροδιατροφικός Κλάδος. Παράλληλα, θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τις δυνατότητες της Ελλάδας για την εξέλιξη του κλάδου και με αυτό τον τρόπο θα καταφέρουμε να σχηματίσουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα για την παρούσα κατάσταση του Αγροδιατροφικού Κλάδου στη χώρα μας.

2. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον Αγροδιατροφικό Κλάδο

Η πρόσφατη χρηματοοικονομική κρίση έπληξε όχι μόνο τους σύγχρονους τομείς της οικονομίας αλλά μέσα από το γενικότερο δυσμενές κλίμα ήταν αναπόφευκτη η επιρροή του αγροτικού τομέα. Τα τρόφιμα εξακολουθούν να είναι το πιο σημαντικό στοιχείο του Δείκτη Τιμών του Καταναλωτή, καθώς οι τιμές των τροφίμων και του πληθωρισμού έχουν ισχυρή συσχέτιση μεταξύ τους (F.A.O, 2010)⁵⁰. Ακόμη και αν η σταθεροποίηση των τιμών των τροφίμων έχει πάψει να αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στους πολιτικοοικονομικούς κύκλους, η τελευταία κρίση έστρεψε την προσοχή της κοινής γνώμης προς τον τομέα των τροφίμων και κυρίως στην προσπάθεια της επισιτιστικής εξασφάλισης των οικονομικά αδυνάμων. Το μεγαλύτερο, αναβλύζον πρόβλημα της οικονομικής κρίσης αφορά το φαινόμενο αποσταθεροποίησης των τιμών των γεωργικών προϊόντων, μέσω της οποίας πλήττονται περισσότερο κάποιες ασθενείς οικονομικά ομάδες ανθρώπων, οι οποίοι ταυτόχρονα αποτελούν παραγωγούς βασικών αγροτικών προϊόντων.

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον αγροτικό τομέα καθυστέρησαν να εμφανιστούν, καθώς ο τομέας αυτός καλυπτόταν από υψηλό επίπεδο αναφορικά με τις επιδόσεις του τα προηγούμενα έτη επιδόσεων των προηγούμενων ετών (F.A.O, 2010). Παρόλα αυτά, εφόσον η ζήτηση γεωργικών προϊόντων συνδέεται στενά με την αγοραστική δύναμη των καταναλωτών, είτε για αγορές που αφορούν την εγχώρια οικονομία είτε για εκείνες που απευθύνονται στις εξαγωγές ή στις εισαγωγές, οι αρνητικές εξελίξεις στον Αγροδιατροφικό Κλάδο φαινόταν να αποτελούν τη μόνη έκβαση. Οι αρνητικές επιπτώσεις που προκλήθηκαν στον κλάδο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν απόρροια ενός συνδυασμού αρνητικών γεγονότων τα οποία έπλητταν την παγκόσμια οικονομία. Η αυξανόμενη ανεργία, οι περικοπές των μισθών, η αυξημένη ζήτηση δανείων η στροφή προς τη μερική απασχόληση καθώς και η μείωση των εμβασμάτων από τους πολίτες που εργάζονται σε αναπτυσσόμενες χώρες οδήγησαν σε μία επακόλουθη μείωση της συνολικής κατανάλωσης. Θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε ότι οι αρνητικές αυτές εξελίξεις επηρέασαν με αρνητικό τρόπο και την ψυχολογία των πολιτών. Οι καταναλωτές υποκινούμενοι από φόβο, εξαιτίας του

⁵⁰ F.A.O. (2010). *The Impact of the Economic and Financial Crises on Agriculture and Food Security in Europe and Central Asia: a Compendium*. Food and Agriculture Organization, Technical background paper for the Ministerial Round Table.

δυσμενούς οικονομικού κλίματος μείωσαν την κατανάλωση αγαθών, περιορίζονταν την αγοραστική τους δύναμη προς κάλυψη των βασικότερων αγορών.

Τα παραπάνω φαινόμενα, συντέλεσαν αρνητικά στην εξέλιξη της αγοράς προϊόντων. Μία τροπή στην κατανάλωση αυτής της έντασης, επηρέασε σε διαφορετικό βαθμό τον Αγροδιατροφικό Κλάδο σε σύγκριση με άλλους τομείς της οικονομίας. Ο λόγος για τον οποίο συνέβη αυτό αφορά το γεγονός της ελαστικότητας ζήτησης των τροφίμων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την οικονομική θεωρία τα προϊόντα τα οποία αφορούν τον κλάδο των τροφίμων διακρίνονται από σχετικά χαμηλή τιμή ελαστικότητας, οπότε η πτώση τιμής η οποία σημειώθηκε ήταν μικρότερη στην περίπτωση των προϊόντων διατροφής από ότι σε άλλα αγαθά. Αξίζει ωστόσο να αναφέρουμε ότι ακόμα και στα ειδή διατροφής παρατηρήθηκε σημαντική διαφοροποίηση στην κατανάλωση καθώς σημειώθηκε πιο έντονη πτώση στην αγορά προϊόντων με υψηλότερη τιμή. Οι καταναλωτές επέδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία στις τιμές και οι απαιτήσεις τους για ακριβότερα προϊόντα έχουν αντικατασταθεί από λιγότερο δαπανηρές εναλλακτικές (F.A.O, 2010).

Οι τιμές των βασικών προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου αυξήθηκαν στις αρχές του 2008, από το ανώτατο επίπεδό τους το 2007 (F.A.O, 2010). Αυτό το αποτέλεσμα είναι απόρροια μίας σειράς γεγονότων με κυρίαρχη θέση να κατέχει η οικονομική ύφεση ενώ ακολουθούν η μείωση του παγκόσμιου επιπέδου αποθεμάτων, οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες στις χώρες παραγωγής βασικών δημητριακών, οι προσωρινοί εμπορικοί φραγμοί οι οποίοι επιβλήθηκαν σε ορισμένες χώρες. Παράλληλα με την αύξηση των τιμών των εισροών αυξήθηκαν και οι τιμές των προϊόντων, οπότε οι χώρες οι οποίες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από εισαγόμενους συντελεστές παραγωγής επηρεάστηκαν αρνητικά.

Η εξέλιξη αυτή υπήρξε ιδιαίτερα επιβλαβής στις οικονομίες των χωρών αυτών, λόγω της υποτίμησης του εθνικού τους νομίσματος. Χάριν του γεγονότος της υποτίμησης, αρκετοί αγρότες αναγκαστήκαν να προβούν σε επέκταση της παραγωγής τους καθώς οι εισαγωγές τροφίμων γίνονταν δυσκολότερες. Αυτή η μεταστροφή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία θετική εξέλιξη για τον εξεταζόμενο κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς η απασχόληση με τις αγροτικές καλλιέργειες εκ νέου είναι δυνατόν να τονώσει την εγχώρια οικονομία αλλά και τις εξαγωγές προϊόντων συμβάλλοντας σημαντικά στην αύξηση του εγχώριου εισοδήματος.

Επιπλέον, οι απασχολούντες με τον Αγροδιατροφικό Κλάδο, οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι, επηρεαστήκαν με τη σειρά τους από τις υψηλότερες τιμές των εισροών. Όσοι κατάφεραν να εμπορευούνται τα προϊόντα τους παρόλη την οικονομική δυσπραγία των καταναλωτών, δήλωσαν ότι οι τιμές με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι το 2009 ήταν πολύ χαμηλότερες σε σχέση με το 2008, καθώς αναγκάζονταν να πωλούν σε πολύ χαμηλότερά επίπεδα. Ωστόσο, υπήρξαν περιπτώσεις όπου πολλοί αγρότες αδυνατούσαν να πουλήσουν την παραγωγή τους λόγω της περιορισμένης ζήτησης από τους μεσάζοντες και ως εκ τούτου από τους καταναλωτές. Επιπρόσθετα, οι μεσάζοντες συχνά δεν κατόρθωναν ολοκληρώσουν εγκαίρως τις οικονομικές τους συναλλαγές, με αποτέλεσμα οι αγρότες να υποχρεούνται να λάβουν δάνεια ούτως ώστε να συνεχίσουν τις γεωργικές τους δραστηριότητες. Εξαιτίας της εκδήλωσης της οικονομικής κρίσης και της δύσκολης θέσης των τραπεζών, οι τελευταίες δεν ήταν ικανές να χορηγήσουν δάνεια με αποτέλεσμα το πρόβλημα του Αγροδιατροφικού Κλάδου να εντείνεται. Ως εκ τούτου, η πλειοψηφία των αγροτών αναγκάστηκαν να αντλήσουν ρευστότητα από τα ατομικά τους αποθέματα (F.A.O, 2010).

Η αποσταθεροποίηση και η επακόλουθη μεταβολή των τιμών των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου, δεν ήταν το μόνο πρόβλημα με το οποίο ήρθε αντιμέτωπος ο τομέας καθώς οι ευκαιρίες πωλήσεων των προϊόντων υπέστησαν αισθητή μείωση. Κάτι τέτοιο πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από τη μείωση της ζήτησης καταναλωτικών αγαθών αλλά οι ρίζες του προβλήματος εντοπίζονται επίσης και στην ύπαρξη λιγότερων αξιόπιστων επιχειρηματιών. Λόγω του δυσμενούς οικονομικού κλίματος, οι μεσάζοντες και οι έμποροι αντιμετωπίζουν προβλήματα ρευστότητας αφήνοντας οικονομικές εκκρεμότητες αλλά και αμφιβολίες σχετικά με τη φερεγγυότητά τους.

Αν και το εμπόριο προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου επηρεάστηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση σε μικρότερο βαθμό, σε σχέση με το σύνολο του διεθνούς εμπορίου, παρόλα αυτά σημείωσε σημαντική πτώση (F.A.O, 2010). Οι εμπορικές συναλλαγές κλονίστηκαν από την αλλαγή των ισοτιμιών των εθνικών νομισμάτων μην μπορώντας να αφήσουν ανεπηρέαστες τις αγοραπωλησίες αγροτικών αγαθών. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του *Food and Agriculture Organization*, το παγκόσμιο επίπεδο εξαγωγών αγροτικών προϊόντων μέχρι και το 2008 παρουσίαζε σταδιακή αύξηση. Το 2009, αποτέλεσε ένα έτος κατατεθέν για τις εξαγωγές καθώς παρατηρήθηκε μείωση, η οποία πιθανότα προκλήθηκε από την

έντονη εμφάνιση των αρνητικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Πιθανή αιτιολογία αυτής της μείωσης που σημειώθηκε το 2009 είναι τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας τα οποία επεβλήθησαν σε αρκετες χώρες, πλήτοντας με αυτόν τον τρόπο την αγοραστική δυναμική των καταναλωτών. Τις επόμενες χρονιές παρατηρήθηκε σταδιακή αύξηση της Παγκόσμιας Εξαγωγικής Αξίας αποδεικνύοντας ότι το μεγάλο σοκ στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων ήταν μία παροδική κατάσταση.

Ένα επιπρόσθετο πλήγμα που δέχτηκε ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, ήταν η ελλιπής χρηματοδότησή του. Οι τράπεζες αποχωρήσαν από την οικονομική ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής μετά την εκδήλωση της κρίσης, γεγονός που δυσκόλευσε την εξέλιξη του κλάδου. Λόγω της απουσίας χρηματοδότησης, το επίπεδο των επενδύσεων περιορίστηκε ενώ οι ροές των συναλλαγών επιβραδυνθήκαν, με τη χρηματοδότηση των αποθεμάτων και την αγορά των εισροών να έχουν υψηλότερες τιμές. Η μετάβαση σε μία αγορά προσανατολισμένη στη γεωργία και στην κτηνοτροφία η οποία θα είναι ικανή να διευκολύνει την έξοδο από την οικονομική κρίση είναι πλέον εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί εξαιτίας της επικρατούσας κατάστασης. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, σχετίζεται άμεσα με τον αγροτικό τομέα στον οποίο τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης μέσω του διεθνούς εμπορίου ενώ ταυτόχρονα έχει ενσωματωθεί πλήρως στο σύγχρονο οικονομικό σύστημα, όπως κάθε κλάδος της οικονομικής δραστηριότητας, έτσι και ο υποφαινόμενος είναι ιδιαίτερα ευάλωτος σε εξωγενείς διακυμάνσεις που προέρχονται από το μακροοικονομικό περιβάλλον.

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους επιμέρους τομείς της αγροτικής παραγωγής παρουσιάζουν σημαντική εξάρτηση από τους δεσμούς τους με το χρηματοπιστωτικό σύστημα της κάθε χώρας αλλά και με την παγκόσμια οικονομία (OECD, 2009)⁵¹. Η οικονομική κρίση έχει δημιουργήσει εντονότερο το συναίσθημα της απουσίας εμπιστοσύνης εκτός από την απότομη μεταβολή του εισοδήματος, τη μείωση οικονομικών πόρων και τις αρνητικές εξελίξεις στα οικονομικά μεγέθη (RuSource, 2008)⁵². Αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης γίνεται ευκολότερα αντιληπτή

⁵¹ OECD. (2009). *The OECD-FAO Agricultural Outlook*. OECD Publishing, 276 pp. ISBN:9789264044777. OECD Code: 512009021E1.

⁵² RuSource. (2008). *Impact of the financial crisis on agriculture (Some preliminary ideas)*. RuSource Briefing 719. 2 pp.

μέσω της περιορισμένης πιστοληπτικής διαθεσιμότητας και της περιορισμένης ρευστότητας. Οι κυριότερες επιπτώσεις οι οποίες προκαλούνται από τα παραπάνω φαινόμενα είναι η μείωση της παραγωγής και των υπηρεσιών, η απώλεια των θέσεων εργασίας και η αύξηση του επιπέδου φτώχειας. Η εξάπλωση τη ανέχειας φέρει σημαντικές εξελίξεις στην επισιτιστική ασφάλεια των πολιτών, καθώς αυτή αποδυναμώνεται συνεχώς λόγο των δύσκολων οικονομικών καταστάσεων. Αδιαμφισβήτητα με την είσοδο της χώρας μας στην κατάσταση της οικονομικής ύφεσης, επλήγει ο κύριος ρόλος του Αγροδιατροφικού Κλάδους ο οποίος είναι η εξασφάλιση του επαρκή και ποιοτικού επισιτισμού.

Η αστάθεια, η οποία παρατηρήθηκε στις τιμές των τροφίμων και οι επιμέρους αρνητικές οικονομικές εξελίξεις της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, επηρέασαν τον Αγροδιατροφικό Κλάδο μέσω της μείωσης των πραγματικών μισθών και της μείωσης των οικονομικών πόρων οι οποίοι προορίζονταν για την εξασφάλιση της επισιτιστικής ασφάλειας. Η σοβαρότητα της τρέχουσας οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με οποιοδήποτε μορφή ανάκαμψης στις τιμές των βασικών ειδών διατροφής, έχει αποδειχθεί ένα πρόσθετο βάρος για την ήδη δύσκολη κατάσταση που αντιμετωπίζουν οι αρμόδιοι φορείς διασφάλισης της παγκόσμιας επισιτιστικής ασφάλειας. Δυστυχώς οι οικονομικά ασθενείς είναι εκείνοι οι οποίοι καλούνται να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα τα οποία έχουν παρουσιασθεί στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Οι ασθενέστερες οικονομικά τάξεις, δαπανούν το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων τους σε τρόφιμα, ενώ η επιβίωσή τους υπονομεύεται από τις υψηλές τιμές των αγαθών. Το φαινόμενο αυτό πλήττει σημαντικά την ζήτηση των προϊόντων του συγκεκριμένου κλάδου.

Εκτός από τις επιπτώσεις που παρουσιάστηκαν στην αγοραστική δύναμη των καταναλωτών, με αποτέλεσμα την επακόλουθη μείωση της ζήτησης των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου, με αρκετές δυσκολίες ήρθε αντιμέτωπη και η βιομηχανία τροφίμων. Η απουσία χρηματοδότησης αποτέλεσε σημαντικό εμπόδιο για πολλές δραστηριότητες τις οποίες ήθελαν να ολοκληρώσουν πολλοί επιχειρηματίες όπως για παράδειγμα την αγορά εξοπλισμού για τις επιχειρήσεις που ασχολούνται με την παραγωγή τροφίμων. Επιπλέον, οι σοβαρότερες επιπτώσεις από την επιβολή αυστηρών, πιστωτικών περιορισμών και τη μείωση της ζήτησης σημειώθηκαν στον

τομέα της μεταποίησης τροφίμων. Λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κλάδου, ο οποίος απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από μικρομεσαίες επιχειρήσεις, αντιμετωπίστηκαν επιπλέον δυσκολίες αναφορικά με την άντληση ρευστότητας μέσω των τραπεζικών πιστώσεων, εξαιτίας των χαμηλών επιπέδων των ιδίων κεφαλαίων που υπάρχουν στο παθητικό των επιχειρήσεων.

Η κατάσταση αυτή υπήρξε ικανή να αναγκάσει τις οικονομικά ευάλωτες οικονομικά επιχειρήσεις να διακόψουν τη λειτουργία τους, δημιουργώντας περαιτέρω προβλήματα στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Σε μία εσωτερική έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε από το *European Food Manufacturing Association*, ένα ποσοστό ίσο με 40% αφορά τις επιχειρήσεις οι οποίες επλήγησαν από την ύφεση, εκ των οποίων το 70% ανήκαν στην κατηγορία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Ένα ποσοστό μεγαλύτερο από το 30% των μικρομεσαίων επιχειρήσεων ανέφερε ότι οι χρηματοοικονομικές εγγυήσεις για δάνεια, αποτελούν σημαντικό εμπόδιο και ότι ακόμη και η πρόσβαση σε νέα πιστωτική χορήγηση ήταν αρκετά δύσκολο να επιτευχθεί. Ωστόσο, σύμφωνα με τα ευρήματα της ίδιας έρευνας για τις εύρωστες επιχειρήσεις δεν υπήρξαν προβλήματα σχετικά με τη χορήγηση πιστώσεων (OECD-FAO, 2009)⁵³.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η χρηματοπιστωτική κρίση προξένησε αρνητικές επιπτώσεις σε όλο το φάσμα του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Τα κυριότερα αρνητικά φαινόμενα, εντοπίζονται στη μείωση της ζήτησης αγροτικών αγαθών, στη δημιουργία προβλημάτων για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο αλλά και στην αδυναμία εξασφάλισης της επισιτιστικής ασφάλειας. Παράλληλα όμως, η δεινή οικονομική θέση της Ελλάδας έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξη του Αγροδιατροφικού Κλάδου καθώς οι εισαγωγές έγιναν δυσκολότερες, όποτε η στροφή προς την εγχώρια παράγωγη είναι αναπόφευκτη.

⁵³ OECD-FAO. (2009). *Agricultural Outlook 2009-2018*. Organisation For Economic Co-Operation And Development ,The Food And Agriculture Organization (FAO) Of The United Nations.

3. Ο ρόλος του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην παρούσα κρίση

Σε μία εποχή όπου οι εξελίξεις λαμβάνουν χώρα με ραγδαίους ρυθμούς και η αβεβαιότητα σε συνδυασμό με τον κίνδυνο αυξάνονται συνεχώς, η αγροτική πολιτική και οι πρακτικές της αντιμετωπίζουν μία σειρά περιορισμών οι οποίοι δυσχεραίνουν τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά της και την ικανότητά της να ανταποκριθεί στους καθορισμένους στόχους. Οι ανησυχίες για την ασφάλεια των τροφίμων, την υγιεινή και τη διατροφή καθώς και οι αυξανόμενες απαιτήσεις των καταναλωτών αποτελούν σημεία τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν από τον Αγροδιατροφικό Κλάδο με τη μορφή που αυτός έχει σήμερα. Οι προαναφερθείσες ανησυχίες θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι αντανακλούν τη σημαντικότητα του εγχειρήματος που καλείται να επιτελέσει ο κλάδος αυτός σε μια τόσο δύσκολη οικονομική συγκυρία.

Πραγματοποιώντας μία μικρή ιστορική αναδρομή στο παρελθόν, μπορούμε να εντοπίσουμε τη συμβολή του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην αποσυμφόρηση διαφόρων αρνητικών καταστάσεων της οικονομίας. Κατά τα τελευταία 20 χρόνια, ένα μεγάλο μέρος των εργασιών για τη βιωσιμότητα της γεωργίας επικεντρώθηκε στην ικανότητα των συστημάτων τροφίμων να απορροφούν τυχόν διαταραχές που προκύπτουν αλλά και στην εξασφάλιση της διατήρησης των λειτουργιών του υπό μελέτη κλάδου ((Conway G. , 2007)⁵⁴ & (Conway & Barbier, 1990)⁵⁵). Σε ένα σύστημα ειδών διατροφής του Αγροδιατροφικού Κλάδου το οποίο χαρακτηρίζεται από ελαστικότητα, οι οποιασδήποτε διαταραχές έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν νέες ευκαιρίες για την παραγωγή νέων προϊόντων μέσω της εφαρμογής καινοτομιών με σκοπό την ανεύρεση νέων οδών ανάπτυξης ((Berkes, Colding, Folke, & eds, 2003)⁵⁶ & (Gunderson, Holling, & eds, 2002)⁵⁷).

⁵⁴ Conway, G. (2007). *A Doubly Green Revolution: Ecology and Food Production*. in May, R.M. and McLean, A.R., eds, *Theoretical Ecology: Principles and Applications*, Oxford: Oxford University Press.

⁵⁵ Conway, G., & Barbier, E. (1990). *After the Green Revolution: Sustainable Agriculture for Development*. London: Earthscan Publications.

⁵⁶ Berkes, F., Colding, J., Folke, C., & eds. (2003). *Navigating Social-Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Επιπλέον σε ένα ευάλωτο αγροδιατροφικό σύστημα, ακόμη και οι μικρές διαταραχές μπορούν να προκαλέσουν σημαντικές αρνητικές κοινωνικές συνέπειες ειδικά για εκείνους τους κλάδους οι οποίοι παρουσιάζουν μία μορφή επιχειρηματικής ευαισθησίας, όπως ο κλάδος ο οποίος εξετάζεται στα πλαίσια αυτής της εργασίας (Adger, 2006)⁵⁸ & (Ericksen P. J., 2006)⁵⁹). Οι επικρατούσες αντιλήψεις, οι οποίες κυριαρχούν στη συμβατική γεωργική επιστήμη σχετίζονται με τη σιωπηρή παραδοχή μίας σταθερής και εις το διηνεκές προσαρμοστικότητα του περιβάλλοντος. Τέτοιες στατικές αντιλήψεις, δεν παρέχουν επαρκή κατανόηση αναφορικά με το δυναμικό χαρακτήρα των συστημάτων τα οποία δραστηριοποιούνται στην παραγωγή προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου, ιδιαίτερα σε μία εποχή παγκόσμιας οικονομικής και περιβαλλοντικής αλλαγής. Σε ένα τόσο ευμετάβλητο οικονομικό και φυσικό περιβάλλον, όπου παράγοντες όπως η κλιματική αλλαγή θεωρούνται αβέβαιες οδηγούν τον εξεταζόμενο κλάδο σε χαμηλότερη παραγωγικότητα και εξωστρέφεια (Thompson, Millstone, Scoones, & Ely, 2007)⁶⁰.

Στη σημερινή εποχή τα αγροδιατροφικά συστήματα χαρακτηρίζονται από έντονη πολυπλοκότητα καθώς σε αυτά συμμετέχουν οι παραγωγοί αγροτικών προϊόντων, οι μεταποιητές τροφίμων, οι λιανοπωλητές ακόμα και μεγάλες πολυεθνικές οι οποίες δραστηριοποιούνται στο χώρο των τροφίμων. Η λειτουργία αυτών των συστημάτων αποτελεί μεγάλη πηγή εσόδων για τις οικονομίες εξαιτίας της εμπλοκής πολυαρίθμων επιχειρήσεων. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος κατέχει σημαντική θέση στην οικονομία της κάθε χώρας ενώ είναι ικανός να συνδράμει στην τόνωση της οικονομίας των χωρών οι οποίες έχουν υποστεί σημαντικές απώλειες εξαιτίας της παγκόσμιας ύφεσης. Επομένως, χωρίς απώλεια της γενικότητας θα μπορούσαμε να

⁵⁷ Gunderson, L., Holling, C., & eds. (2002). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, D.C.: Island Press.

⁵⁸ Adger, W. (2006). *Vulnerability*. *Global Environmental Change*, 16(3): 268-281.

⁵⁹ Ericksen, P. J. (2006). *Assessing the Vulnerability of Food Systems to Global Environmental Change: A Conceptual and Methodological Review*. GECAFS ,Working Paper, 3, Wallingford, UK: GECAFS International Project Office,NERC-Centre for Ecology & Hydrology.

⁶⁰ Thompson, J., Millstone, E., Scoones, I., & Ely, A. (2007). *Agri-food System Dynamics: pathways to sustainability in an era of uncertainty*. STEPS Working Paper 4, Brighton: STEPS Centre.

χαρακτηρίσουμε τον Αγροδιατροφικό Κλάδο ως μία πιθανή λύση για τη διέξοδο της Ελλάδας από την οικονομική κρίση. Αυτή η ικανότητα του κλάδου απορρέει από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τα όποια τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους άλλους παραγωγικούς τομείς. Η λειτουργία του αφορά κυρίως μία ιδιωτική δραστηριότητα η οποία εφαρμόζεται είτε τοπικά, από τα νοικοκυριά, είτε συλλογικά. Επιπλέον, επηρεάζεται από τις παγκόσμιες δυνάμεις ενώ ταυτόχρονα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δημόσιες παρεμβάσεις για τη δομή του, την υποστήριξή του και την ανάπτυξή του.

Η δυναμική της παραγωγικής διαδικασίας είναι ένα χαρακτηριστικό που κάνει τον Αγροδιατροφικό Κλάδο ιδιαίτερο. Η σύνδεσή του με τη γεωργία του προσδίδει ένα ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων μεταποιητικών κλάδων. Η γεωργία χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης από το φυσικό πλούτο, γεγονός που την καθιστά ως ασφαλή επιλογή για την ενίσχυση της εγχώριας οικονομίας. Σε περιόδους κρίσης όπου ο δευτερογενής τομέας πλήττεται από το φαινόμενο της ύφεσης, τα εισαγόμενα προϊόντα είναι ακριβότερα καθιστώντας την αγορά τους αδύνατη. Οπότε μία χώρα, η οποία μπορεί να επιδείξει ένα ποσοστό αυτοχθονίας καλύπτοντας τις εγχώριες καταναλωτικές ανάγκες αποτελεί ένα ευόιο σενάριο για τη μελλοντική πορεία της οικονομίας. Τα ενοποιημένα συστήματα, γεωργικών ειδών διατροφής αφορούν ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό του κλάδου το οποίο συντελεί στη δυναμικότητά του. Οι παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού συνδέουν τους παραγωγούς και τους καταναλωτές σε διάφορα μέρη του κόσμου. Κάτι τέτοιο υποδηλώνει ότι ο κλάδος παρέχει πληθώρα δραστηριοτήτων, που τον καθιστούν αναπόσπαστο μέρος της παγκόσμιας οικονομίας.

Επιπρόσθετα, ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Αγροδιατροφικού Κλάδου αφορά το γεγονός ότι επιδέχεται το ενδεχόμενο της κρατικής παρέμβασης. Η δημόσια, οικονομική στήριξη αποτελεί αδήριτη ανάγκη στον κλάδο που μελετάμε στην προσπάθεια αντιστάθμισης των αποτυχιών της αγοράς. Οι αποτυχίες μπορεί να αναφέρονται είτε στην ελλιπή χρηματοδότηση των παραγωγών και των επιχειρήσεων είτε στα υψηλά κόστη συναλλαγών ή ακόμη και στην ελλιπή πληροφόρηση. Οι κρατικοί προϋπολογισμοί στον τομέα της γεωργίας μπορεί εύκολα να μετατραπούν σε αντικείμενο εκμετάλλευσης εξαιτίας των πελατειακών σχέσεων, ένα φαινόμενο το οποίο αποτελεί μία από τις σημαντικότερες αιτίες κακοδιαχείρισης των δημόσιων επενδύσεων (Thompson, Millstone, Scoones, & Ely, 2007). Κατά συνέπεια, η

πολιτική οικονομία και η πολιτική των επενδύσεων στον Αγροδιατροφικό Κλάδο μπορεί να καθορίσει την επιτυχία ή την αποτυχία της αγροτικής ανάπτυξης.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά προσδίδουν στον Αγροδιατροφικό Κλάδο μία ιδιαιτερότητα η οποία τον καθιστά σαν ένα δίχτυ ασφαλείας, σε εποχές οι οποίες χαρακτηρίζονται από οικονομική αβεβαιότητα. Η ενίσχυση των οικονομικά, ασθενέστερων, αγροτικών νοικοκυριών με στόχο τη δημιουργία ανθεκτικότερων και στιβαρότερων συστημάτων τροφίμων αποτελεί βασική πρόκληση για την αγροτική ανάπτυξη (Thompson J. , 2006)⁶¹.

Παρόλο που ο Αγροδιατροφικός Κλάδος δέχτηκε σημαντικές απώλειες εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, καλείται να επιτελέσει ένα σωτήριο ρόλο έτσι ώστε να συντελέσει στην εξάλειψη των φαινομένων τα οποία προκλήθηκαν από την παρατεταμένη οικονομική ύφεση. Η στροφή προς την παράγωγη αγροτικών προϊόντων, σε συνδυασμό με τη λειτουργία όλων των τομέων που ανήκουν στο αγροδιατροφικό σύστημα είναι δυνατόν να τονώσουν την οικονομία και να βοηθήσουν την Ελλάδα σε όρους κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης.

⁶¹ Thompson, J. (2006). *The Dynamics of Changing Rural Worlds: Balancing Income Generation and Household and Community Food Security in an Era of Growing Risk and Uncertainty*. paper presented at the Global Forum on Agricultural Research 3rd Triennial Conference, Reorienting Agricultural Research to Achieve the Millennium Development Goals, 8-11 November New Delhi, India.

4. Η περίπτωση της Ελλάδας και οι δυνατότητές της

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στην Ελλάδα αποτελεί τον πλέον δυναμικό κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας. Οφείλουμε να αναφέρουμε ότι ο συγκεκριμένος τομέας απασχολεί ένα ικανοποιητικό ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού, το οποίο ανέρχεται στο 2.9%. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, η συμμετοχή του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην εγχώρια οικονομία είναι εξαιρετικά σημαντική καθώς η αξία των εξαγωγών στο σύνολο των προϊόντων αγγίζει το 16.4% (PACMAN, 2013)⁶². Τα προϊόντα στα οποία η χώρα μας φαίνεται να κατέχει συγκριτικό πλεονέκτημα παραγωγής, αφορούν τα γαλακτοκομικά προϊόντα και τα αυγά, τα ψάρια και τα δημητριακά, τα ζώα και τα κρέατα ενώ ακολουθούν τα οπωροκηπευτικά, τα μπαχαρικά, η ζάχαρη, το μέλι, ο καφές, το τσάι, το κακάο, τα τρόφιμα, τα αλκοολούχα και ανθρακούχα ποτά ενώ εξέχουσα θέση καταλαμβάνει το ελαιόλαδο και τα ελαιοπαράγωγα προϊόντα.

Ο υποφαινόμενος κλάδος στην Ελλάδα δε λειτουργεί αυτόνομα αλλά σε συνδυασμό με τον κλάδο της αγροτικής παραγωγής (όπου συμπεριλαμβάνεται η γεωργία και η κτηνοτροφία), της μεταποίησης και τέλος το διανεμητικό. Ο συνδυασμός των τριών αυτών κλάδων της οικονομίας μας οδηγεί στην επονομαζόμενη αλυσίδα εφοδιασμού των αγροτικών προϊόντων (PACMAN, 2013). Η τελευταία αποτελεί θεμέλιο λίθο της εθνικής οικονομίας εφόσον η λειτουργία της καταλαμβάνει ένα πολύ σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι αποτελεί σημαντική πτυχή για την κοινωνικοοικονομική και περιβαλλοντική ευημερία της χώρας καθώς επίσης και για τη φυσική κατάσταση και την υγεία των πολιτών της.

Ο τομέας της αγροδιατροφής στην Ελλάδα αποτελεί μία ισχυρή επιχειρηματική βάση στην οποία αναπτύσσονται μία σειρά δραστηριοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, θα ήταν χρήσιμο εάν αναφέραμε ότι οι εταιρείες της αγροδιατροφικής αλυσίδας καθώς και επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, οφείλουν τη λειτουργία τους στον

⁶² PACMAN, P. a.-f. (2013). Σύντομη Παρουσίαση του Αγροδιατροφικού Τομέα, "Ημερίδα για τον Αγροδιατροφικό Τομέα στην περιοχή της Παιονίας. Στο Ε. Κιλκίς (Επιμ.), *PACMAN*. Γουμένισσα, Κιλκίς: Επιμελητήριο Κιλκίς.

Αγροδιατροφικό Κλάδο. Επίσης, χρησιμοποιώντας σαν αφετηρία αυτόν τον τομέα της παραγωγής αρκετοί ερευνητικοί φορείς, χρηματοοικονομικοί οργανισμοί και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα διαγράφουν την πορεία και λειτουργία τους. Από τους προαναφερθέντες φορείς δε θα μπορούσαν να απουσιάζουν οι δημόσιοι φορείς, οι ενώσεις και τα επιμελητήρια τα οποία δραστηριοποιούνται στα πλαίσια λειτουργίας τους Αγροδιατροφικού Κλάδου (PACMAN, 2013).

Δεδομένων των διαστάσεων που έχει λάβει η λειτουργία του κλάδου στην Ελλάδα αντιλαμβανόμαστε ότι η χώρα έχει την ικανότητα να επιδείξει μεγαλύτερο έργο εκμεταλλεόμενη τις δυνατότητές της. Έχει επισημανθεί αρκετές φορές κατά την εκπόνηση αυτής της εργασίας ότι η Ελλάδα κατέχει σημαντικά πλεονεκτήματα εξαιτίας του πλούσιου υπεδάφους της αλλά και της στρατηγικής της θέσης. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα γεωγραφικά ανήκει στη νότια εύκρατη ζώνη, το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι οι εναλλαγές των εποχών είναι ομαλές με ήπιους χειμώνες, ζεστά καλοκαίρια και μικρές περιόδους υγρασίας κατά την άνοιξη και το φθινόπωρο. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τη θέση της Ελλάδας στη Μεσόγειο συντελούν στο κοινώς επονομαζόμενο μεσογειακό κλίμα το οποίο είναι ιδανικό για κάθε μορφής καλλιέργειας και εκτροφής ζώων.

Θα ήταν χρήσιμο εάν αναφέραμε ότι λόγω των παραπάνω ιδιαίτερων κλιματολογικών και εδαφολογικών χαρακτηριστικών, η Ελλάδα κατέχει σημαντική θέση στην παγκόσμια παραγωγή βιολογικών προϊόντων. Η παραγωγή είναι υψηλής ποιότητας ιδίως αναφορικά στα οπωροκηπευτικά και στα φρούτα ενώ το εξαιρετικό, παρθένο ελαιόλαδο πωλείται παγκοσμίως σαν «Προϊόν Ονομασίας Προέλευσης». Αυτό σημαίνει ότι η χώρα μας κατέχει όχι μόνο τις κατάλληλες πρώτες ύλες αλλά και την ευρεσιτεχνία ώστε να προχωρήσει στην παραγωγή ευαίσθητων προϊόντων τα οποία της χαρίζουν ένα παγκόσμιο μονοπώλιο παραγωγής και εκμετάλλευσης των πόρων της (Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2014)⁶³.

Επίσης, στην αγροτική παραγωγή εκτός από τη γεωργία συμπεριλαμβάνεται και η κτηνοτροφία όπου πάλι οι βιολογικές μονάδες εκτροφής ζώων έχουν την τιμητική τους. Η πλέον δημοφιλής μέθοδος εκμετάλλευσης της ζωικής, αγροτικής παραγωγής

⁶³ Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Ε. Έ. (2014). *Η Στρατηγική Ευφρούς Εξειδίκευσης (RIS3) στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας*.

αφορά στην εφαρμογή βιολογικών πρακτικών τα οποία έχουν σαν αποτέλεσμα την παραγωγή προϊόντων ασύγκριτης ποιότητας. Είναι γεγονός ότι τα ελληνικά γαλακτοκομικά προϊόντα έχουν κατακλύσει τις παγκόσμιες αγορές την ίδια στιγμή όπου η χώρα μας είναι η μοναδική χώρα η οποία έχει δώσει το χρίσμα της εθνικότητας στη φέτα και στο γιαούρτι.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν ότι η παραγωγή ποιοτικών προϊόντων, έχει οδηγήσει το καταναλωτικό κοινό να επιδείξει ένα βαθμό εμπιστοσύνης στον ελληνικό Αγροδιατροφικό Κλάδο και μέσω αυτού στην αύξηση της ζήτησης ελληνικών αγροτικών προϊόντων. Η χώρα μας, οφείλει να συνεχίσει την ανταγωνιστική παραγωγή αυτών των τύπων προϊόντων όπως επίσης πρέπει να ενισχύσει την προβολή της στις εξωτερικές αγορές διαδίδοντας το «ελληνικό brand name» και κατακτώντας μία σημαντική θέση στην παγκόσμια αγορά του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Για να το πετύχει αυτό η Ελλάδα, καλό θα ήταν να επιχειρήσει μία σταθεροποίηση σε πολιτικοοικονομικούς όρους ώστε να αποκτήσει το απαιτούμενο επίπεδο φερεγγυότητας των χωρών, οι οποίες προτίθενται να προχωρήσουν σε εισαγωγές προϊόντων από αυτήν (PACMAN, 2013).

Ωστόσο, θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε ότι εκτός από τις κλιματολογικές συνθήκες και τις εδαφολογικές ικανότητες της Ελλάδας, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η γεωγραφική θέση της χώρας καθώς αποτελεί ένα φυσικό σταυροδρόμι. Αν ανατρέξουμε στην παγκόσμια ιστορία θα δούμε ότι ο μεγαλύτερος όγκος εμπορίουπραγματεύονταν στη σκάλα της Μεσογείου, με την Ελλάδα να κατέχει τα πρωτεία στην εμπορική ναυτιλία. Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι γνωρίζοντας τις βασικές αρχές του εμπορίου οι Έλληνες, κατάφεραν να τις αξιοποιήσουν και να εξελίξουν τον κλάδο των εξαγωγών τους με κάθε μορφής μέσου μαζικής μεταφοράς. Εξαιτίας της θέσης, η πρόσβαση στα μεγάλα, ευρωπαϊκά, αστικά κέντρα είναι ιδιαίτερος εύκολη κάτι το οποίο σημαίνει ότι τα αγαθά μεταφέρονται με ασφάλεια στον προορισμό τους χωρίς να έχουν χαθεί τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά. Η κομβική τοποθεσία στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα σε συνδυασμό με το δίκτυο μεταφορών που έχει αναπτύξει τα τελευταία χρόνια αποτελούν πλεονεκτικά χαρακτηριστικά της χώρας τα οποία συνδράμουν στην εξέλιξη του Αγροδιατροφικού Κλάδου.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια επιδεικνύει μία αυξητική τάση στην παραγωγή προϊόντων με ιδιαίτερες προδιαγραφές τα οποία χαρακτηρίζονται ως «Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης». Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν βιολογικά προϊόντα όπως είναι το κρασί, η ελληνική φέτα, το ελαιόλαδο και άλλα ελαιοπαράγωγα. Τις τελευταίες δεκαετίες εξαιτίας της εξέλιξης της τεχνολογίας και του εκσυγχρονισμού των μονάδων παραγωγής, η μεταποιητική κουλτούρα της Ελλάδας ακολουθεί τα ευρωπαϊκά πρότυπα διατηρώντας με μοναδικό τρόπο την παράδοση. Η ύπαρξη μίας βιομηχανικής ζώνης αυτού του βεληνεκούς καθώς και η επένδυση σε αγαθά με ιδιαίτερα οργανοληπτικά χαρακτηριστικά εγγυώνται την πρωτοτυπία και την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων (Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2014).

Χάριν της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα της δίνεται η ευκαιρία να εξελιχθεί ακολουθώντας τις προσταγές της κοινότητας. Η τελευταία, επιδιώκοντας να απαρτίζεται από ισότιμα μέλη προσφέρει κονδύλια μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων προς ανάπτυξη και οικονομική ενίσχυση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων κάθε χώρας. Στην περίπτωση της Ελλάδας κρίνεται σκόπιμο να αξιοποιηθούν οι οικονομικές ενισχύσεις και τα χρηματοδοτικά εργαλεία να οποία παρέχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, προς ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της χώρας αναφορικά με τον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Το κύριο μέλημα των πολιτικών ιθυνόντων θα ήταν χρήσιμο εάν ήταν η επένδυση σε υψηλότερα επίπεδα τεχνολογικών υποδομών, ή ανάπτυξη των ήδη υπαρχόντων, σε κλάδους όπως της γαλακτοβιομηχανίας, της κρεατοβιομηχανίας ή της γεωργικής βιομηχανίας (οπωροκηπευτικά, ελαιοπαραγωγή, καπνός, καφές).

Θεωρείται αναγκαία για την περίπτωση της Ελλάδας, η εμμονή που πρέπει να επιδείξει σχετικά με την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της και των δυνατοτήτων της. Στα πλαίσια αυτού πρέπει να δοθεί μνεία στην αγροτική επιχειρηματικότητα αλλά κυρίως στη στήριξη αυτής και στο σωστό προσανατολισμό των ανθρώπων που ασχολούνται με τον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Στόχος έκαστης κυβέρνησης πρέπει να είναι η προσαρμογή των καλλιεργειών στην ελληνική επικράτεια όπως επίσης και η πολιτική προώθησης εγχώριων των προϊόντων. Η αξιοποίηση των τελευταίων θα μας οδηγήσει σε αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας ενώ η ενημέρωση και η εκπαίδευση των επιχειρηματιών του κλάδου θα συντελέσουν στην ορθότερη οργάνωσή του (Alpha Bank, 2009).

5. Συμπεράσματα και δυσκολίες για την Ελλάδα

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας έχει αναφερθεί πολλάκις η σημαντικότητα του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην επιχειρηματική και καταναλωτική καθημερινότητα, όπως επίσης και στην οικονομική δραστηριότητα. Ο υπό εξέταση κλάδος αφορά ένα πολύπλοκο συνδυασμό οικονομικών πτυχών καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων όπως η παραγωγή πρώτων υλών, η αγροτική παραγωγή, η συγκομιδή, η επεξεργασία, η τυποποίηση και η συσκευασία καταλήγοντας στη διανομή, την πώληση και ολοκληρώνοντας με την κατανάλωση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στα πλαίσια του Αγροδιατροφικού Κλάδου υπάρχει και λειτουργεί ένας άλλος κύκλος δραστηριοτήτων οι οποίοι στηρίζονται στην βιολογική καλλιέργεια και συνηθίζουν να χαρακτηρίζονται ως «bio-based sectors». Η συνάφεια η οποία παρουσιάζεται μεταξύ του υποφαινόμενου κλάδου και των τελευταίων οφείλει να αντιμετωπιστεί με τη δέουσα προσοχή και σημαντικότητα. Στην κατηγορία των «bio-based sectors» θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε την παραγωγή καυσίμων αλλά και κλάδους όπου χρησιμοποιούνται κατά κόρον ανανεώσιμοι ή φυσικοί πόροι όπως η βιοτεχνολογία, η χημική βιομηχανία αλλά και η πράσινη ενέργεια, η παραγωγή ζωοτροφών ή ινών καθώς επίσης η δασοκομία, η παραγωγή πολτού ή χόρτου (Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2014).

Η έντονη στροφή προς τα προϊόντα του Αγροδιατροφικού Κλάδου, οφείλεται στην υιοθέτηση της παγκόσμιας τάσης κατανάλωσης εκλεκτών, ποιοτικών, βιολογικών προϊόντων. Κάτι τέτοιο συμβαίνει είτε για σκοπούς πρόληψης της παγκόσμιας υγείας είτε εξυπηρετώντας σκοπούς ευεξίας και εξυγίανσης της φύσης. Μέσω της σποράς βιολογικών καλλιεργειών, θωρακίζουμε το περιβάλλον από τις τοξικές ουσίες οι οποίες περιλαμβάνονται σε κάθε είδους λίπασμα ή φυτοφάρμακο. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλουμε στην προστασία της χλωρίδας και της πανίδας, των επίγειων και υπόγειων υδάτων, ενισχύοντας τη διατήρηση της βιωσιμότητας της υπαίθρου. Κάποιες ακόμη τάσεις οι οποίες καθοδηγούν τον Αγροδιατροφικό Κλάδο είναι η παγκόσμια αύξηση του πληθυσμού, το υψηλότερο διαθέσιμο εισόδημα, η αστικοποίηση.

Σύμφωνα με όσα έχουμε παρουσιάσει στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της εργασίας είμαστε ικανοί να εξάγουμε κάποια ουσιαστικά συμπεράσματα αναφορικά με τις

δυνάμεις και τις αδυναμίες οι οποίες συνοδεύουν τον εξεταζόμενο κλάδο. Αν και η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα η οποία στηρίζει την οικονομία της στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, υπήρξε μία περίοδος έντονης απομάκρυνσης από το χώρο εξαιτίας της εύκολης κερδοφορίας των πολιτών από άλλους κλάδους. Σε συνδυασμό με αυτό, το αίσθημα κατωτερότητας των ανθρώπων που ασχολούνταν με τον αγροτικό κλάδο τους οδήγησε στην αστικοποίηση και συνεπώς στην απομάκρυνση από το φυσικό περιβάλλον όπου ανθούν οι δραστηριότητες του Αγροδιατροφικού Κλάδου.

Επιπροσθέτως, η οικονομική δυσπραγία των Ελλήνων, εξαιτίας της μακράς περιόδου ύφεσης που διανύει η χώρα, οδήγησε τις επιχειρήσεις του κράτους στην έντονη εξάρτηση από κρατικές επιχορηγήσεις και επιδοτήσεις. Στόχος των τελευταίων ήταν η τόνωση του αγροτικού εισοδήματος και η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα παραγωγής. Τα αποτελέσματα αυτών των δράσεων δεν ήταν τα απολύτως αναμενόμενα καθώς κανείς δεν αναλάμβανε το εγχείρημα ίδρυσης μίας επιχείρησης χωρίς τη βεβαιότητα της στήριξης αυτής από κρατική βοήθεια. Επίσης, υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις όπου τα χρήματα της οικονομικής ενίσχυσης καταχράστηκαν είτε οι πολιτικοί ιθύνοντες είτε οι ίδιοι οι επιχειρηματίες. Εξαιτίας της έλλειψης διαφάνειας και κρατικού ελέγχου τα ποσά δεν αξιοποιούνταν με το δέοντα τρόπο, γεγονός το οποίο συντέλεσε στη δημιουργία τεράστιων ελλειμμάτων στα κρατικά ταμεία αλλά και στη υποβάθμιση του Αγροδιατροφικού Κλάδου.

Σε συνέχεια των παραπάνω οφείλουμε να αναφέρουμε ότι λόγω της δεινής θέσης στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα, αρκετοί φορείς διενέργειας ελέγχου έχουν υποβαθμιστεί. Εκτός από τους φορείς ελέγχου, σε αντίστοιχη κατάσταση βρίσκονται και διάφορα κέντρα έρευνας τα οποία προχωρούσαν σε μελέτη της τρέχουσας αγροτικής παραγωγής, εντοπίζοντας τυχόν μελανά σημεία ή αναδεικνύοντας τομείς της ελληνικής επιχειρηματικότητας. Η συνεργασία μεταξύ των ερευνητικών κέντρων και των επιχειρήσεων έχει περιοριστεί σε σημαντικό βαθμό, υποβαθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη διάδοση της γνώσης αλλά και την περαιτέρω εξέλιξη του κλάδου.

Θα ήταν χρήσιμο, εάν αναφέραμε ότι η Ελλάδα ανήκει στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων χωρών στην οποία δεν έχουν επέλθει σημαντικές εξελίξεις στις υποδομές του κλάδου της μεταποίησης, εμπορίας αλλά και της διακίνησης των αγροτικών προϊόντων. Προβλήματα αυτού του βεληνεκούς σωρεύονται δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα στη σύνδεση μεταξύ του πρωτογενούς τομέα

παραγωγής και του τομέα της μεταποίησης. Αρκετές φορές οι τεχνολογικές εξελίξεις και ο συνακόλουθος εκσυγχρονισμός που λαμβάνει χώρα, δεν είναι ικανοί να αφομοιωθούν από μία χώρα του ελληνικού επιπέδου. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι παρά τις όποιες προσπάθειες γίνονται από πλευράς επιχειρηματιών και κράτους, προς ενίσχυση του Αγροδιατροφικού Κλάδου, αυτές καταδικάζονται σε ναυάγιο εξαιτίας των δομικών προβλημάτων που ανακύπτουν συνεχώς.

Επιπλέον, στην Ελλάδα ανθεί η λειτουργία οικογενειακών επιχειρήσεων οι οποίες διαθέτουν εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο οργάνωσης. Το μέγεθος της γης προς εκμετάλλευση είναι μικρό, το οποίο σε συνδυασμό με την προσκόλληση σε παλαιές τεχνικές εκμετάλλευσης εντείνουν το πρόβλημα ανάδειξης των αρετών του κλάδου. Σε μία οικογενειακή επιχείρηση το ενδιαφέρον ενημέρωσης και εφαρμογής νέων τεχνικών είναι ιδιαίτερα χαμηλό, οδηγώντας τον Αγροδιατροφικό Κλάδο σε χαμηλά επίπεδα παραγωγικότητας.

Επίσης, πολλοί επιχειρηματίες, του υπό μελέτη κλάδου, εξαιτίας της άγνοιας και της αποστροφής σε καινοτόμες μεθόδους παραγωγής αποφεύγουν την καθετοποιημένη παραγωγή. Πιο αναλυτικά, μπορούμε να πούμε ότι κάποιος ο οποίος ασχολείται με την αγροτική καλλιέργεια ενδιαφέρεται μόνο για τη σπορά και την παραγωγή προϊόντων και όχι για τη διαδικασία με την οποία αυτά θα καταλήξουν στον τελικό καταναλωτή. Αυτό έχει σα συνέπεια, να καθυστερεί η τυποποίηση προϊόντων και να χάνεται η ποιότητα των χαρακτηριστικών τους ιδίως όταν αναφερόμαστε σε όρους ευαίσθητων αγαθών όπως τα οπωρολαχανικά, τα γαλακτοκομικά ή τα ψάρια. Εκτός αυτού, ένα άλλο πρόβλημα το οποίο δημιουργείται αφορά το υψηλότερο κόστος της παραγωγής, μέρος του οποίου επωμίζεται και ο τελικός καταναλωτής εκτός από τον παραγωγό. Αν σκεφτούμε ότι οι εισαγωγές προϊόντων της αγροδιατροφικής αλυσίδας πραγματοποιούνται με χαμηλό κόστος, το οποίο έχει άμεσο αντίκτυπο στις χαμηλές τιμές των αντίστοιχων προϊόντων, εύκολα αντιλαμβανόμαστε το επίπεδο δυσκολιών με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπος ο Αγροδιατροφικός Κλάδος.

Εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε τις αδυναμίες που αντιμετωπίζει ο Αγροδιατροφικός κλάδος στα πλαίσια λειτουργίας του στην Ελλάδα. Παρά τη σημαντικότητα του κλάδου τόσο για την υγεία και την ποιότητα ζωής των πολιτών όσο και για την τόνωση της εγχώριας οικονομίας. Η χώρα μας οφείλει να αντιληφθεί

τα πλεονεκτήματα τα οποία θα αποκομίσει από την ορθή λειτουργία του κλάδου και να ακολουθήσει τη δέουσα πολιτική δράσης. Οι ευκαιρίες ανάδειξης του κλάδου είναι αρκετές ενώ κρίνεται αναγκαία η αξιοποίηση αυτών προς όφελος της εγχώριας οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Προτάσεις για επιπλέον έρευνα

1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει μία συνοπτική αναφορά στη συμβολή του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη καθώς επίσης θα παρατεθούν προτάσεις για επιπρόσθετη ερευνά. Αδιαμφισβήτητα ο κλάδος αυτός χαρακτηρίζεται ως μία δυναμική βιομηχανία η οποία εξαιτίας της πολυπλοκότητάς της είναι ικανή να συμβάλει δραστικά στην οικονομική εξέλιξη των κοινωνιών.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε κάποιες προτάσεις για περεταίρω μελέτη οι οποίες ευελπιστούμε να συνδράμουν στη μελλοντική εξέλιξη του τομέα αυτού στην ελληνική πραγματικότητα. Το εγχείρημα αυτό θα πραγματοποιηθεί στα πλαίσια παρουσίασης παραγόντων οι οποίοι είναι ικανοί να συνεισφέρουν σημαντικά στην ανάπτυξη του κλάδου. Ολοκληρώνοντας το πέμπτο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα μίας πρωτογενούς έρευνας η οποία υλοποιήθηκε στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της εργασίας.

2. Η συμβολή του κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, θεωρείται ως η πιο επιτυχημένη βιομηχανία καθώς είναι ικανή να οδηγήσει σε ανάπτυξη την τοπική οικονομία μίας χώρας, συμβάλλοντας στην οικονομική της σταθερότητα. Η δυναμικότητά του είναι ικανή να επιτελέσει σημαντικό ρόλο στην αειφόρο ανάπτυξη, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενες ενότητες η λειτουργία του τομέα αυτού περιλαμβάνει ένα σύνολο επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων άλλων τομέων της οικονομίας. Αυτός είναι και ένας λόγος για τον οποίο ο Αγροδιατροφικός Κλάδος θεωρείται ο κατάλληλος τομέας για την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κλάδος ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας εφόσον διαθέτει όλα τα μέσα ώστε να ενισχύσει την επιτάχυνση της οικονομικής ανάκαμψης και να επιτύχει την εξισορρόπηση της οικονομίας όπως επίσης και στη δημιουργία ενός δυναμικότερου ιδιωτικού τομέα.

Οι επιχειρήσεις που τον απαρτίζουν εκτείνονται από μικρής κλίμακας και τοπικές, οικογενειακές επιχειρήσεις σε μεγαλύτερες επιχειρήσεις οι οποίες εξυπηρετούν τις εγχώριες, εθνικές και διεθνείς αγορές οι οποίες αφορούν τη λιανική πώληση. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι στον κλάδο αυτό δραστηριοποιούνται πολυεθνικές επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν κυρίως μέσω του διεθνούς εμπορίου. Οι μικρές, οικογενειακές επιχειρήσεις συνιστούν ένα σημαντικό στοιχείο των περισσότερων οικονομιών ενώ συντελούν σημαντική πρόκληση όσον αφορά την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα. Τα προϊόντα τα οποία αφορούν τον Αγροδιατροφικό Κλάδο ποικίλουν καθώς απασχολούν ένα ευρύ φάσμα ειδικοτήτων προς εξασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας του. Επιπλέον, η αγροδιατροφική αλυσίδα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον κλάδο του εμπορίου καθώς τα προϊόντα της είναι εμπορεύσιμα τόσο στην εγχωρία αγορά όσο και στη διεθνή αγορά προσδίδοντας στον κλάδο το στοιχείο της ανταγωνιστικότητας.

Οι βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο κλάδος έτσι ώστε να εξασφαλίσει την ανάπτυξή του και κατ' επέκταση την συνολική οικονομική εξέλιξη περιλαμβάνουν ενέργειες όπως η προσέλκυση νέων γεωργών, η επιτάχυνση της διαδικασίας της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και του εμπορίου αγροτικών προϊόντων. Λόγω της εμπλοκής διαφορετικών κλάδων της οικονομικής

δραστηριότητας, ο κλάδος αυτός είναι δυνατόν να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη ποικιλοτρόπως. Αρχικά η σύνδεσή του με τον τομέα της γεωργίας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία-κλειδιά για την οικονομική ευρωστία της χώρας. Η γεωργία χαρακτηρίζεται ως η κινητήριος δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης και σχετίζεται στενά με την οικονομική και κοινωνική μεταμόρφωση της αγροτικής οικονομίας (World Bank, 2007)⁶⁴. Η σημαντική συμβολή του αγροτικού τομέα στην οικονομική ανάπτυξη, βασίζεται στο επιχείρημα ότι καμία χώρα δεν είναι σε θέση να επιτύχει ταχεία μετάβαση από την οικονομική δυσπραγία στην ανάπτυξη χωρίς την τόνωση της παραγωγικότητας του γεωργικού τομέα (Lipton, 2005)⁶⁵.

Η γεωργική ανάπτυξη θεωρείται αναγκαία για την επιτυχή οικονομική μεταμόρφωση για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος λόγος αναφέρεται στην εξασφάλιση της προμήθειας τροφίμων και στην αποτροπή της ανόδου των τιμών των τροφίμων οι οποίες είναι ικανές να υπονομεύσουν την αγροτική βιομηχανική ανάπτυξη. Αναφορικά με το δεύτερο λόγο, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι στη χρήση των παραγωγικών συντελεστών, όπως για παράδειγμα τη γη, οι οποίοι διατίθεται σχεδόν δωρεάν συγκριτικά με του αντίστοιχα δαπανηρούς πόρους του δευτερογενούς τομέα. Ένας πρόσθετος ρόλος της γεωργίας είναι ότι τροφοδοτεί τον αστικό πληθυσμό με επαρκή τρόφιμα και σε λογικές τιμές, περιορίζοντας τις πληθωριστικές πιέσεις και μειώνοντας τον κίνδυνο των κοινωνικών εξεγέρσεων.

Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, μπορεί να συμβάλει στην οικονομική εξέλιξη μέσω της διασύνδεσής του με τη μεταποιητική βιομηχανία και τον κλάδο του εμπορίου. Όπως επισημάνθηκε ήδη, στον εν λόγω κλάδο δραστηριοποιούνται αρκετές επιχειρήσεις οι οποίες ασχολούνται με την παραγωγή τροφίμων και την εμπορία αυτών. Κάτι τέτοιο προσφέρει αρκετές θέσεις εργασίας στο ενδιαφερόμενο εργατικό δυναμικό, καθώς απασχολεί εργαζόμενους διαφόρων ειδικοτήτων από απλούς εργάτες έως εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό. Επιπλέον, η εμπορία

⁶⁴ World Bank. (2007). *World Development Report 2008: Agriculture for Development (Draft version)*. Washington, D.C.: The World Bank.

⁶⁵ Lipton, M. (2005). *The Family Farm in a Globalizing World: The Role of Crop Science in Alleviating Poverty*. IFPRI 2020 Policy Brief, 74, Washington, D.C. International Food Policy Research Institute.

αγροδιατροφικών προϊόντων και οι εξαγωγές αυτών αυξάνουν τα εισοδήματα των οικονομιών ενώ σε όρους οικονομικής θεωρίας αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα και η εξωστρέφεια της χώρας.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ο Αγροδιατροφικός Κλάδος, συμβάλει με πέντε βασικούς τρόπους στην οικονομική ανάπτυξη. Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να παρουσιάσουμε αυτούς τους λόγους ως εξής:

- στήριξη του μεταποιητικού τομέα
- παροχή θέσεων εργασίας
- τροφοδοσία με σημαντικές πρώτες ύλες
- δημιουργία συναλλάγματος χάριν του εμπορίου γεωργικών προϊόντων και βιομηχανικών αγαθών
- εξασφάλιση χαμηλού κόστους τροφίμων και διατήρηση του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα.

3. Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Όπως έχουμε αναφέρει ήδη η συμβολή του Αγροδιατροφικού Κλάδου είναι σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη και εξωστρέφεια της Ελλάδας. Η ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας αποτελεί προτεραιότητα για τη χώρα μας, η οποία πρέπει να στρέψει το ενδιαφέρον της στον πρωτογενή τομέα παραγωγής επιδιώκοντας στη δημιουργία πλεονάσματος. Παρά τη μακρά παράδοση που έχει σημειώσει η Ελλάδα στην παραγωγή προϊόντων που ενισχύουν την αγροδιατροφική, εφοδιαστική αλυσίδα υπάρχουν ακρετές πτυχές οι οποίες δεν έχουν αξιοποιηθεί καθόλου ή με τον κατάλληλο τρόπο. Μέσω της εύρεσης αυτών των ευκαιριών και της επικείμενης

ορθής εκμετάλλευσής τους, η χώρα μπορεί να οδηγηθεί στην ομαλή οργάνωση ενός κλάδου ο οποίος θα λειτουργεί με συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών του.

Θα ήταν σκόπιμο εάν η Ελλάδα θα μπορούσε να αξιοποιήσει τις επιστημονικές εξελίξεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα στους τομείς της βιοτεχνολογίας ή της γονιδιωματικής προς όφελος του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Τα αποτελέσματα από την εφαρμογή αυτών των καινοτομιών θα μπορούσαν να αποβούν ζωτικής σημασίας, έχοντας ευεργετικές επιδράσεις στην ποιότητα των αναλώσιμων αγαθών. Η προώθηση των εγχώριων προϊόντων καθώς επίσης και η ανάδειξη της ελληνικής μεσογειακής διαίτας θα φαινόταν χρήσιμες στην εξωστρέφεια της χώρας. Σε συνδυασμό με το παραπάνω, η ανάδειξη των βιοενεργών συστατικών των προϊόντων του Αγροδιατροφικού Κλάδου και η συνακόλουθη εξέλιξη των «bio-based sectors» μπορούν να προκαλέσουν θετικές επιπτώσεις στην πορεία του κλάδου.

Επιπροσθέτως, η αύξηση της παραγωγικότητας του εξεταζόμενου κλάδου προς κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών θα μπορούσε να βελτιωθεί μέσω της καλύτερης σύνδεσης των ερευνητικών κέντρων και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Αγροδιατροφή. Μέσω της άμεσης διασύνδεσης των επιχειρήσεων και των φορέων πραγματοποίησης ερευνών, θα επιτευχθεί τόνωση της παραγωγής και ανύψωση της ποιότητας των προϊόντων του κλάδου. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητικοί φορείς εξουσιοδοτούνται από τους ιδιώτες προς υλοποίηση μελετών αναφορικά τη βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων αγαθών, προώθησης των ελληνικών προϊόντων προς τόνωση του ανταγωνισμού της χώρας, στήριξης κατά τη φάση ίδρυσης μίας επιχείρησης, βολιδοσκόπησης της επικρατούσας κατάστασης στην ελληνική αγορά καθώς επίσης και ενημέρωση είτε σε θέματα αξιοποίησης καινοτομιών και εφαρμογής του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού είτε σε θέματα ένταξης σε χρηματοδοτούμενα προγράμματα.

Μετά από μία μικρή έρευνα στην καταναλωτική αγορά της χώρας μας, μπορούμε να εντοπίσουμε τη μεταστροφή των καταναλωτών προς τα βιολογικά προϊόντα. Αυτό το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον των ανθρώπων προς βρώση ποιοτικών και υγιεινών προϊόντων δημιουργεί μία νέα τάση στον Αγροδιατροφικό Κλάδο ο οποίος αφορά την εκτροφή βιολογικών μονάδων ζώων ή τη σπορά βιολογικών καλλιεργειών. Τα νέα gourmet προϊόντα τα οποία καταλήγουν στο «καλάθι της νοικοκυράς»,

αποτελούν κατά κύριο λόγο Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης ή Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης τα οποία διακρίνονται για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Μέσω της παραγωγής αντίστοιχων αγαθών επιτυγχάνεται η εξωστρέφεια και η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας στις γείτονες χώρες αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η τόνωση της ελληνικής οικονομίας, μέσω της παραγωγής διαφοροποιημένων προϊόντων, μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για την έξοδο της χώρας από τη δίνη της οικονομικής κρίσης η οποία τη μαστίζει.

Θα ήταν παράλειψή μας εάν δεν αναφέραμε ότι η ποιότητα καθώς και η ασφάλεια των παραγόμενων προϊόντων, χρησιμοποιούνται σαν μονάδες μέτρησης της πορείας του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Στη διαδικασία της παραγωγής, μεταποίησης αλλά και διανομής των τροφίμων παρατηρούνται αρκετά στοιχεία τα οποία είναι ικανά να δημιουργήσουν μία σειρά περιβαλλοντικών προβλημάτων αλλά και τη δαπάνη υπέρογκων ποσών ενέργειας. Κάτι τέτοιο προκαλεί προβλήματα τα οποία διαιωνίζοντα εφόσον πλήττεται η ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και το περιβάλλον θα παραδοθεί με περιορισμένους πόρους στις μελλοντικές γενιές, εμποδίζοντας τη βιώσιμη ανάπτυξη. Επιπλέον προβλήματα τα οποία παρακωλύουν την αειφόρο ανάπτυξη είναι η μόλυνση των υδάτων, η κλιματική αλλαγή, η εδαφική υποβάθμιση καθώς επίσης και η περιβαλλοντική ρύπανση (Mills, 2011)⁶⁶.

Η λειτουργία συστημάτων παραγωγής, τα οποία θα είναι εναρμονισμένα με την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης πρέπει να αποτελούν προτεραιότητα της χώρας. Η στροφή προς αυτή τη μορφή της ανάπτυξης έχει ως συνέπεια την αντιμετώπιση του περιβάλλοντος με σεβασμό, ο οποίος τελικά θα ανταμείψει τους πολίτες του εφόσον οι σημερινές γενεές θα απολαμβάνουν τους καρπούς της παραγωγής τους χωρίς όμως να εμποδίσουν και τις μελλοντικές γενεές να πράξουν το ίδιο. Η αειφορική συνείδηση πρέπει να αποτελεί τρόπο ζωής ούτως ώστε να είναι ικανές πολλές γενεές να απολαύσουν τα οφέλη του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Ένα σύστημα παραγωγής το οποίο θα βασίζεται στην αειφορία, πρέπει να διακρίνεται για την ιδιαίτερη κοινωνικοοικονομική του δομή ούτως ώστε να είναι ικανό να απορροφά τυχόν

⁶⁶ Mills, R. (2011). *The Role of Municipalities in Planning for a Sustainable Agri-food System: A case Study of Surrey*. University of British Columbia.

ανισορροπίες οι οποίες θα λαμβάνουν χώρα και να αντιδρά χωρίς τα τίθεται σε κίνδυνο η ασφάλεια λειτουργίας του κλάδου.

Όπως έχει ειπωθεί αρκετές φορές στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της εργασίας, ο ρόλος της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στην Ελλάδα κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός παρά το γεγονός ότι η συνεισφορά του, αυτή τη στιγμή, είναι μικρή. Ο Αγροδιατροφικός Κλάδος κατέχει τα ισχυρότερα πλεονεκτήματα στην ελληνική επικράτεια εξαιτίας των ιδιαίτερων κλιματικών και εδαφικών χαρακτηριστικών της χώρας. Η μοναδική βιοποικιλότητα της Ελλάδας της χαρίζουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα τα οποία αν αξιοποιηθούν μπορούν να συμβάλουν θετικά στην τόνωση της εγχώριας οικονομίας. Η εμφάνιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης και οι επακόλουθες διαστάσεις της, πρέπει να αποτελούσουν προπομπούς για τη στροφή της επιχειρηματικής δραστηριότητας στον κλάδο της αγροδιατροφικής, εφοδιαστικής αλυσίδας ο οποίος μπορεί να προσφέρει ασύγκριτα οφέλη στην ελληνική οικονομία και βιωσιμότητα. Σε αυτό θα μπορούσε να συμβάλει η εφαρμογή ενός στρατηγικού σχεδίου ανάπτυξης, το οποίο θα είναι στραμμένο στον προσανατολισμό της αγροτικής παραγωγής υιοθετώντας τις αρχές της τρέχουσας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής 2014-2020.

4. Πρωτογενής έρευνα αναφορικά με την κατάσταση του Αγροδιατροφικού Κλάδου στην Ελλάδα ανάλυση και συμπεράσματα

Στα πλαίσια εκπόνησης αυτής της μελέτης επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο Αγροδιατροφικός Κλάδος στη χώρα μας. Για το λόγο αυτό διενεργήσαμε μία σειρά ατομικών συνεδριών, οι οποίες κατά κύριο λόγο ήταν προσωπικές συνεντεύξεις, επιλέγοντας τα δείγμα μας με βάση τη δραστηριοποίηση των ατόμων στο συγκεκριμένο κλάδο. Το υπό εξέταση δείγμα αποτελείται από 9 άτομα, τα οποία κατέχουν ενεργή θέση στο χώρο του

Αγροδιατροφικού Κλάδου. Μέσω των συνεντεύξεων προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα του υποφαινόμενου κλάδου αλλά και τη γνώμη των ατόμων που δραστηριοποιούνται σε αυτόν.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που λάβαμε από τις συνεντεύξεις, υπάρχει η υπόνοια των ανθρώπων του κλάδου οι οποίοι έχουν την αντίληψη ότι η ελληνική οικονομία πρέπει να στηριχτεί στον Αγροδιατροφικό Κλάδο. Ο κυριότερος λόγος αφορά το γεγονός ότι ο υπό μελέτη κλάδος αποτελεί το βασικό πυλώνα αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας. Όσον αφορά τους επιμέρους τομείς του Αγροδιατροφικού Κλάδου παρατηρούμε ότι, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας, στην κτηνοτροφία υπάρχει μία σημαντική κάμψη τα τελευταία χρόνια σε αντίθεση με τον αλιευτικό κλάδο όπου επικρατεί μία σταθερή κατάσταση και το γεωργικό κλάδο όπου η κατάσταση τείνει προς τη θετική κατεύθυνση.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνά μας, θεωρούν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε τον Αγροδιατροφικό Κλάδο, εξαιτίας της αύξησης των λειτουργικών εξόδων. Ως εκ τούτου, οι επενδύσεις στους επιμέρους τομείς του κλάδου ήταν ελάχιστες κατά την περίοδο της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας που διανύει η Ελλάδα. Ο έντονος ανταγωνισμός που επικρατεί στον Αγροδιατροφικό Κλάδο, προσπαθεί να διατηρήσει το μερίδιο αγοράς που κατείχε ο κλάδος πριν την οικονομική ύφεση ενώ επίσης έντονη θεωρείται ότι είναι η διάθεση συντονισμού και προγραμματισμού όσον αφορά των ανταγωνισμό. Η επικρατούσα άποψη για τους επιμέρους τομείς του Αγροδιατροφικού Κλάδου συνηγορεί στο ότι δεν μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη χωρίς το επαρκές επίπεδο χρηματοδότησης.

Το ενδεχόμενο εξόδου από την Ευρωπαϊκή Ένωση και ως εκ τούτου από το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα, αποτελεί σημείο αμφιλεγόμενο για το εξεταζόμενο δείγμα του Αγροδιατροφικού Κλάδου. Ειδικότερα, για τη γεωργία και την αλιεία αντιμετωπίζεται ως μία θετική προϋπόθεση η οποία εικάζεται ότι θα οδηγήσει σε συγκριτικό πλεονέκτημα την πληθώρα των εξαγωγίμων προϊόντων των δύο κλάδων. Όσον αφορά την κτηνοτροφία, η ίδια υπόθεση αντιμετωπίζεται με δυσαρέσκεια και καχυποψία, καθώς θεωρείται βέβαιη η αρνητική έκβαση μίας τέτοιας εφαρμογής. Η έξοδος από το ευρώ θα οδηγήσει την κτηνοτροφία σε μία μη-αναστρέψιμη πτωτική πορεία. Κατά κοινή ομολογία οι ερωτηθέντες, θεωρούν ελπιδοφόρα τη διενέργεια επενδύσεων στον Αγροδιατροφικό Κλάδο υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, με

μεθοδικότητα και συλλογικότητα. Τα τελευταία χαρακτηριστικά αποτελούν στοιχεία τα οποία εκλείπουν από τον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας.

Κλείνοντας, υπάρχει ομόφωνη άποψη όσον αφορά τις ΑΠΕ και την ανάπτυξή τους παράλληλα με την εκάστοτε κτηνοτροφική, γεωργική ή αλιευτική δραστηριότητα. Μία τέτοια δράση αντιμετωπίζεται θετικά, επιδιώκοντας προοπτικές ανάπτυξης σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση των καλλιεργειών.

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Εξέλιξη παραγωγής επιλεγμένων προϊόντων στην Ελλάδα (Food and Agricultural Organization of United Nations, FAO, 2015)	51
Πίνακας 2: Η παραγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2012 (Food and Agricultural Organization of United Nations, FAO, 2015).	52
Πίνακας 3: Εξέλιξη εμπορικής δραστηριότητας ή εξαγωγών επιλεγμένων προϊόντων στην Ελλάδα (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).	53
Πίνακας 4: Η εξαγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2011 (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).	54
Πίνακας 5: Η εισαγωγή των πιο δημοφιλή ελληνικών προϊόντων κατά το 2011 (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO, 2013).	55

Βιβλιογραφία

- INE-ΓΣΣΕ. (2008). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.
- Adger, W. (2006). *Vulnerability*. *Global Environmental Change*, 16(3): 268-281.
- Adrian, T., & Song Shin, H. (2008). *Financial Intermediaries, Financial Stability and Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Agrotec, Οργανισμός Πιστοποίησης & Επίβλεψης Γεωργικών Προϊόντων, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων*. (n.d.). Ανάκτηση από Agrotec: <http://www.agrocert.gr/pages/content.asp?cntID=26&catID=15>
- Alpha Bank. (2009, Ιούνιος). Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα: Επιδοτήσεις και Παροχές αντί για αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων. *Alpha Bank. Οικονομικό Δελτίο* (109).
- Alpha Bank. (2003). *Οικονομικό Δελτίο*. Τεύχος 88.
- Begg, D., Fischer, S., & Dornbusch, R. (2003). *Εισαγωγή στην Οικονομική*. Mc Graw-Hill International ,UK.
- Berkes, F., Colding, J., Folke, C., & eds. (2003). *Navigating Social-Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Bernanke, B. S. (2005). *The Global Savings Glut and the U.S. Current Account Deficit*. Remarks at the Virginia Association of Economics, Richmond, Virginia,.
- Borio, C., & Zhu, H. (2008). *Capital Regulation, risk-taking: a missing link in the transmission mechanism?* BIS Working Paper, No 268.
- Conway, G. (2007). *A Doubly Green Revolution: Ecology and Food Production*. in May, R.M. and McLean, A.R., eds, *Theoretical Ecology: Principles and Applications*, Oxford: Oxford University Press.
- Conway, G., & Barbier, E. (1990). *After the Green Revolution: Sustainable Agriculture for Development*. London: Earthscan Publications.
- Demirguc, K. A., & Detragiache, E. (1998). "The determinants of banking crises in developing and developed countries". *IMF Staff Papers*, 45, 1, 81-109.
- Ericksen, P. (2008). *Conceptualizing Food Systems for Global Environmental Change Research*. *Global Environmental Change* 18, pp. 234-245.
- Ericksen, P. J. (2006). *Assessing the Vulnerability of Food Systems to Global Environmental Change: A Conceptual and Methodological Review*. GECAFS ,Working Paper, 3, Wallingford, UK: GECAFS International Project Office,NERC-Centre for Ecology & Hydrology.

Europa, Σύνοψη της Νομοθεσίας της ΕΕ. (n.d.). Ανάκτηση από http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_el.htm

European Union, Ευρωπαϊκή Ένωση. (n.d.). Ανάκτηση από http://europa.eu/about-eu/index_el.htm

F.A.O. (2010). *The Impact of the Economic and Financial Crises on Agriculture and Food Security in Europe and Central Asia:a Compendium.* Food and Agriculture Organization, Technical background paper for the Ministerial Round Table.

Food and Agricultural Organization of the United Nations. (n.d.). Ανάκτηση από FAOSTAT: <http://faostat3.fao.org/home/E>

Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO. (2013, August 30). Ανάκτηση από FAOSTAT: <http://faostat.fao.org/site/535/default.aspx#ancor>

Food and Agriculture Organization, FAO. (1996). *Rome declaration on world food security and world food summit plan of action.* World Food Summit 13–17 November, FAO, Rome.

Food and Agricultural Organization of United Nations, FAO. (2015, February 4). Ανάκτηση από FAOSTAT: <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>

Gunderson, L., Holling, C., & eds. (2002). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems.* Washington, D.C.: Island Press.

Hall, S. G., Hondroyiannis, G., Swamy, P., & Tavlas, G. S. (2010). *Bretton-Woods systems, old and new and the rotation of exchange-rate regimes.* Working Paper , Bank of Greece (112).

Hammes, D. (2006). *Black Gold: The End of Bretton Woods and the Oil Price Shocks of the 1970s.*

<http://www.fao.org/statistics/en/>. (n.d.).

Lipton, M. (2005). *The Family Farm in a Globalizing World: The Role of Crop Science in Alleviating Poverty.* IFPRI 2020 Policy Brief, 74, Washington, D.C. International Food Policy Research Institute.

Marmot, M., & Bell, R. (2009). *How the financial crisis affect health?* Department of Epidemiology and Public Health, London, pp. 13-14.

Matson, P., Parton, W., Power, A., & Swift, M. (1997). *Agricultural intensification and ecosystem properties.* Science 277, 504–509.

Michael-Matsas, S. (2012). «*Greece and the World Capitalist Crisis*». Journal of Socialist Theory, pp. 2-13.

Mills, R. (2011). *The Role of Municipalities in Planning for a Sustainable Agri-food System: A case Study of Surrey.* University of British Columbia.

OECD. (2009). *The OECD-FAO Agricultural Outlook*. OECD Publishing, 276 pp. ISBN:9789264044777. OECD Code: 512009021E1.

OECD-FAO. (2009). *AGRICULTURAL OUTLOOK 2009-2018*. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT ,THE FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION (FAO) OF THE UNITED NATIONS.

Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC. (n.d.). Ανάκτηση από http://www.opec.org/opec_web/en/

Ostry, J. D., Ghosh, A. R., Habermeier, K., Chamon, M., Qureshi, M. S., & Reinhart, D. B. (2010). *Capital inflows: the role of controls*. IMF Staff Position Note 10/04.

PACMAN, P. a.-f. (2013). Σύντομη Παρουσίαση του Αγροδιατροφικού Τομέα, "Ημερίδα για τον Αγροδιατροφικό Τομέα στην περιοχή της Παιονίας. Στο Ε. Κιλκίς (Επιμ.), *PACMAN*. Γουμένισσα, Κιλκίς: Επιμελητήριο Κιλκίς.

Reinhart, C. M., & Reinhart, V. R. (2008). *Capital Flow Bonanzas: An encompassing view of the past and present*. NBER Working Paper 14321.

Romer, D. (2000, January). *Keynesian Macroeconomics Without The LM Curve*.

RuSource. (2008). *Impact of the financial crisis on agriculture (Some preliminary ideas)*. RuSource Briefing 719. 2 pp.

Taylor, J. B. (2007). *Housing and Monetary Policy*. Federal Reserve Bank of Kansas City.

Thompson, J. (2006). *The Dynamics of Changing Rural Worlds: Balancing Income Generation and Household and Community Food Security in an Era of Growing Risk and Uncertainty*. paper presented at the Global Forum on Agricultural Research 3rd Triennial Conference, Reorienting Agricultural Research to Achieve the Millennium Development Goals, 8-11 November New Delhi, India.

Thompson, J., Millstone, E., Scoones, I., & Ely, A. (2007). *Agri-food System Dynamics: pathways to sustainability in an era of uncertainty*. STEPS Working Paper 4, Brighton: STEPS Centre.

Toepke, U. P. (1981). *The European Economic Community - A Profile*. Northwestern Journal of International Law & Business , A Profile, 3 Nw. J. Int'l L. & Bus. 640 .

World Bank. (2013). *Implementing Agriculture for Development , Agriculture Action Plan 2013-2015*.

World Bank. (2007). *World Development Report 2008: Agriculture for Development (Draft version)*. Washington, D.C.: The World Bank.

Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν., & Μεγήρ, Κ. (2010). «*Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μία κρίσιμη συγκυρία*». www.greekeconomistsforreform.com.

Βακάκης, Φ. (2012). *Το Παρόν, το Παρελθόν και το Μέλλον της Ελληνικής Γεωργίας*.

Βαρουφάκης, Γ. (2012). *Παγκόσμιος Μινώταυρος*. Λιβάνης- Νέα Σύνορα.

Βαρουφάκης, Γ., Πατώκος, Γ., Τσερκέζης, Λ., & Κουτσόπετρος, Χ. (2011). *Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ.

Γκέκας, Γ. (2013, Δεκέμβριος 17). *Επιχειρώ. Σύγχρονες Τάσεις. Λειτουργία μίας επιχείρησης. Τα χαρακτηριστικά του αγροτικού τομέα σήμερα*. Ανάκτηση από www.epixeiro.gr: <http://www.epixeiro.gr/%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82/%CF%83%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5>

Δαγκαλίδης, Α. (2014). *Εξειδίκευση Και Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Γεωργίας (1961-2011)*. Τράπεζα Πειραιώς.

Δαγκαλίδης, Α. (2014). *Εξειδίκευση Και Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Γεωργίας (1961-2011)*.

(2009). *Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης για την Ελλάδα 2007-2013*. Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Ειδική Γραμματεία Γ ΚΠΣ.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2015). *ΔΕΙΚΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: Δεκέμβριος 2014*.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, European Commission . (n.d.). Ανάκτηση από http://ec.europa.eu/index_el.htm

Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών. (2012). *Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων Και Ποτών Ετήσια Έκθεση 2011*.

Ινστιτούτο Έρευνας και Τεχνολογίας Θεσσαλίας (ΙΕΤΕΘ), Εθνικό Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης (ΕΚΕΤΑ). (2013). *Στρατηγικό σχέδιο για την ανάπτυξη του Αγροδιατροφικού τομέα στην Περιφέρεια Θεσσαλίας ενόψει της περιόδου 2014-2020*.

Καζάκος, Π. (2009). *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*.

Κολλίντζας, Τ., & Ψαλιδόπουλος, Μ. (2009, 12). Οι κρίσεις του 1929 και του 2008 και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους. *Eurobank research, Οικονομία & Αγορές* , IV (8), σ. 47.

Μάρδας, Δ. (2006). *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις*.

ΠΑΣΕΓΕΣ. (2013). *Πρόσφατες εξελίξεις στην Αγροτική Οικονομία της Ελλάδος*.

Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Ε. Έ. (2014). *Η Στρατηγική Ευφυούς Εξειδίκευσης (RIS3) στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας*.

Προβόπουλος, Γ. (n.d.). Το χρονικό της Μεγάλης Κρίσης. Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013. *Τράπεζα της Ελλάδος. Ευρωσύστημα*.

Σπαρτιώτης, Δ., & Στουρνάρας, Ι. (2010). *Τα θεμελιώδη αίτια της κατάρρευσης των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η εμπειρία 2007-2008*. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δάρδανος.

Σπαρτιώτης, Δ., & Στουρνάρας, Ι. (2010). *Τα θεμελιώδη αίτια της κατάρρευσης των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η εμπειρία 2007-2008*. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δάρδανος.

Υπουργείο Οικονομικών. (2010). *Οικονομικές εξελίξεις του 2009 και προοπτικές για το 2010*.

Χαρδούβελης, Γ. Α. (2009, 12 20). Η χρηματοοικονομική κρίση και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας. *Eurobank Research Οικονομία & Αγορές*, IV (8).